

**Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний інститут українознавства**

**ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
В УМОВАХ ПОЛІТИКИ РЕВАНШУ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
(1991–2021)**

Київ-2021

УДК 94 (477)
ББК 63,5 (4УКР)
Е 21

Схвалено до друку Вченою радою НДІУ МОН України (протокол № 8 від 21 грудня 2021 р.).

Рецензенти:

Телегуз І.О. – кандидатка історичних наук, доцент кафедри історії України, етнології та краєзнавства історико-філософського факультету НПУ імені М.П. Драгоманова

Шакурова О.В. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української етнології НДІУ.

Етнокультурний розвиток українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації (1991–2021). / МОН України; НДІУ; Авт.кол.: Фігурний Ю.С. (керівник проекту, автор-упорядник, науковий редактор), Безсмертна Н.С., Отрошко Л.Г., Семенова О.В., Чирков О.А. – К.: НДІУ, 2021. – 152 с.

Колективну монографію підготовлено на виконання НДР «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації» (2021–2023 рр.), керівником якої є к.і.н. Ю. Фігурний. Праця буде корисною науковцям-українознавцям, освітянам та усім, хто цікавиться етнокультурним минулим і сьогоденням України.

© НДІУ МОН України, 2021
© Колектив авторів, 2021

ЗМІСТ

Вступ (Ю. Фігурний, О. Чирков).....	4
Розділ 1. Концепція етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу РФ (1991–2021) (О. Чирков).....	6
Розділ 2. Заперечення етнокультурної реальності провідниками «руського мира» як чинника сучасного етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації щодо України й українців (Ю. Фігурний).....	17
Розділ 3. Інформаційна складова політики реваншу Російської Федерації	
3.1. Соціальні медіа в умовах російсько-українського інформаційного протистояння (О. Семенова).....	29
3.2. Безпека спілкування в інтернет-просторі в умовах «інформаційної агресії» Російської Федерації (на прикладі соціальної мережі Facebook) (Л. Отрошко).....	44
Розділ 4. Релігійні аспекти російсько-української гібридної війни	
4.1. Етнокультурні наслідки зміни релігійної ситуації в Україні від часу розпаду СРСР (О. Чирков).....	53
4.2. Вплив реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні на рубежі XX – XXI ст. та в умовах гібридної російсько-української війни (Ю. Фігурний).....	63
Розділ 5. Вплив системної політики реваншизму РФ на сферу культурних індустрій України (на прикладі історико-патріотичного кіно) (О. Семенова).....	84
Розділ 6. Роль української діаспори в етнокультурних процесах в умовах неоімперської реваншистської політики Кремля щодо України	
6.1. Етнокультурний розвиток української діаспори у Російській Федерації в умовах сьогодення: виклики й загрози (Н. Безсмертна).....	97
6.2. Парламентська діяльність Слави Стецько: державотворчі та етнокультурні аспекти (початок 1990-х – початок 2000-х) (Л. Отрошко).....	104
Висновки (Фігурний Ю., Чирков О., Семенова О., Отрошко Л., Безсмертна Н.).....	126
Використані джерела та література (упорядкувала Безсмертна Н.).....	132
Список публікацій виконавців НДР за 2021 р. (упорядкувала Безсмертна Н.).....	149
Інформація про авторів (упорядкувала Безсмертна Н.).....	151

ВСТУП

Ще десяток років тому автори цієї праці не могли подумати, не могли уявити, що незабаром досліджуватимуть етнокультурні процеси в умовах російської збройної агресії проти України, в умовах гарячої фази політики реваншу, здійснюваної московськими керманичами. Але минає 2021 рік, у лютому 2022 року буде восьма річниця початку підступної збройної агресії РФ проти України. За цей час багато змінилося у житті українських громадян, насамперед тих, які особисто зіткнулися з озброєними російськими вояками, чи їхніми прислужниками – колаборантами. Відбулися потужні зміни і в головних тенденціях етнокультурного розвитку українського суспільства, які за ці роки вже добре проявилися та не викликають сумніву у дослідників.

Упродовж 2021–2023 рр. творчий колектив науковців Науково-дослідного інституту українознавства МОН України (далі-НДІУ) виконуватиме фундаментальне наукове дослідження «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації» у такому складі: Фігурний Юрій Степанович, кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології, керівник науково-дослідної роботи (далі-НДР); Чирков Олег Адольфович, науковий співробітник відділу української етнології – відповідальний виконавець НДР; Семенова Оксана Володимирівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української етнології; Шакурова Ольга Владиславівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української етнології; Отрошко Любов Григорівна, науковий співробітник відділу української етнології; Безсмертна Наталія Сергіївна, науковий співробітник відділу української філології; Ткаченко Лідія Григорівна, науковий співробітник відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій.

Підставою для виконання НДР є накази МОН України від 26.02.2021 № 264 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 22.01.2021 р. № 93» та від 03.03.2021 № 278 «Про формування тематичних планів наукових досліджень і розробок закладів вищої освіти та наукових установ на 2021 рік».

Робота виконується вперше та відповідає пріоритетним напрямам розвитку науки в Україні, визначеним Законом України від 11.07.2001 р. № 2623-III та Постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.2011 р. № 942 щодо дослідження проблем розвитку особистості, суспільства, демографії та соціально-економічної політики, які мають сприяти сталому поступу суспільства й Української держави.

Нагальна проблема етнокультурного розвитку українського суспільства полягає у якнайшвидшому завершенні трансформації української частини пострадянського суспільства у самодостатню й самобутню націю сучасного типу інтегровану до європейських та євроатлантичних міжнародних організацій, світоглядно належну до європейської спільноти народів. Ефективне протистояння російській політиці реваншу на полі етнокультурних процесів потребує наукового обґрунтування, комплексу управлінських рішень, використання слабких її сторін та позитивних для України тенденцій розвитку. Українська наука запропонувала низку пропозицій, частина з яких втілена у практику в освітній, науковій, інформаційній, мовній, релігійній та інших сферах. Моніторинг за впровадженням змін в етнокультурну сферу українського суспільства, за реакцією суспільства на російський реваншизм, а також аналітичне осмислення поточних змін на етнокультурному полі, необхідні для оперативного удосконалення державної політики у цій галузі, а також діяльності різних суб'єктів політики України (партій, громадських організацій, громадян). Дослідження спрямоване на доповнення та удосконалення наукового забезпечення сталого розвитку українського суспільства і держави на власній самобутній основі, подолання російського руйнівного впливу на етнокультурний розвиток України.

Об'єктом дослідження є етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства, а предметом – визначальні тенденції, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності, особливості етнокультурного розвитку українського суспільства, що відбувається в умовах політики реваншу РФ, оцінка сутності цього розвитку з позиції забезпечення національної безпеки та оборони Української держави.

Упродовж 2021 р. ми виконували перший етап НДР. Оприлюднено перші статті, доповіді, рецензії, повідомлення, які, так само як і ця монографія, містять знання, придатні для застосування у суспільній практиці не лише українознавцями. Ми впевнені у тому, що вони можуть використовуватися у навчальному процесі при викладанні українознавчих курсів, де розглядається сучасний історичний процес, сучасний політичний процес, сучасні тенденції буття українського суспільства, що мають зв'язок з його етнокультурним розвитком. Одержані знання доцільно використовувати у засобах масової інформації, що послаблюватиме у загальнонаціональному дискурсі позиції представників «п'ятої колонії», прихильників Кремля та політично пасивних українських громадян і посилюватиме реакцію громадянського суспільства на агресивну політику Російської Федерації, допоможе формувати спільне бачення шляхів подальшого поступального розвитку української нації задля відродження її етнокультурної самобутності, відновлення її територіальної цілісності та соборності.

Напрацювання відділу української етнології НДІУ за час 2014–2021 років стали основою для підготовки й написання колективної монографії «Етнокультурний розвиток українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації (1991–2021)».

Результати дослідження працюють на відмирання москвоцентричного світогляду та меншовартісної свідомості і системи цінностей в українців, стимулюють прагнення подолати російську експансію, мінімізувати завдану нею шкоду, оптимізувати подальший розвиток українського суспільства, інтегруватися до європейських політичних, економічних та військових організацій, об'єднуватися та солідаризуватися на засадах національних цінностей. Для загальнолюдської спільноти цінність одержаних результатів полягає в організації та узагальненні наявних, одержанні нових наукових знань про її невід'ємну частину (українську націю), знань, що сприяють відтворенню соціокультурної, державно-політичної різноманітності людства, оскільки перешкоджають його уніфікації. Корисний для українського суспільства ефект від результатів дослідження зростає у разі використання одержаних результатів для створення науково-популярних праць, у прикладних дослідженнях науковцями, у навчальному процесі освітянами, учнівською та студентською молоддю, у журналістській роботі при підготовці та поширенні аналітичного продукту через ЗМІ, у політичній діяльності суб'єктами політики. Застосування у суспільній практиці одержаних результатів допоможе зменшити негативну, гальмівну дію соціальних практик, звичок, особливостей світогляду та історичної пам'яті, що сформувалися в умовах СРСР та передаються частині молодого покоління, а також допоможуть вихованню у дітей та молоді української національної свідомості, міцної, адекватної та позитивної особистої й етнічної ідентичності. Одержані результати збагачують систему знань про Україну новими надто актуальними знаннями, що будуть використані в інших українознавчих дослідженнях.

Колектив авторів продовжуватиме дослідження та запрошує науковців, що компетентні у висвітлюваних питаннях, об'єднати наші зусилля.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ПОЛІТИКИ РЕВАНШУ РФ (1991–2021)»

Концепція етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу РФ (1991–2021). Викладена далі концепція етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу РФ (1991–2021) має попередній характер, є робочим її варіантом, що слугує орієнтиром для виконавців НДР. У процесі подальшого виконання дослідних завдань концепція зазнає уточнень, доповнень, ґрунтовнішої розробки та докладнішого висвітлення.

Вона ґрунтується на теоретичній та методологічній базі українознавства як системи наук про Україну, а також на концептуальних положеннях про етнокультурний розвиток українського суспільства у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. (що були представлені у працях відділу української етнології) та на інших знаннях про Україну і зовнішню політику Російської Федерації щодо України у період після розпаду Союзу.

Теоретична та методологічна база сучасного українознавства викладена у багатьох публікаціях П. Кононенка, Т. Кононенка та інших авторів. Ми зазначимо лише декілька: «Науковий інструментарій українознавця. Довідник» колективу авторів на чолі з Л. Токарем [7], «Українознавче дослідження: теорія та методологія» Я. Калакури [4], «Наукові основи українознавства» Л. Токаря [10], «Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку» колективу авторів на чолі з П. Гай-Нижником [14].

Терміни та поняття «Українського геополітичного словника» колективу авторів на чолі з В. Крисаченком [15], описують, моделюють Україну як геополітичну реальність. Зрозуміло, що характеризуючи геополітичну практику Москви та Києва ми потребуємо використання цього сегменту терміносистеми українознавства. Корисною для нашого дослідження працею є також колективна монографія «Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики» [1], де висвітлено історичні передумови російської агресії щодо України.

Серед праць, підготовлених працівниками відділу української етнології, що містять концептуальні положення про етнокультурний розвиток українського суспільства у кінці ХХ – на початку ХХІ ст., є, зокрема, колективні монографії: «Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення» [13], «Етнокультурні процеси в Україні у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: українознавче осмислення» [3], розділ «Етнічний чинник в агресії Російської Федерації проти України: етнокультурна історія південно-східних українських земель і сучасні маніпуляції Кремля» колективної монографії [20], а також численні статті, серед яких зазначимо такі: «Центр ваги поросійщених українських мас пересувається на Донбас» [25], «Розвиток етнічної структури населення України впродовж останнього десятиріччя (1989–1998 рр.)» [23], ««Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців» [16], «Вплив російської агресії 2014–2017 рр. на етнічну структуру населення окупованих територій та всієї України» [19], «Етнокультурні наслідки зміни релігійної ситуації в Україні (1985–2019)» [21], «Мовна ситуація у Донецькій області під час російської агресії у контексті сучасних етнокультурних тенденцій» [17].

Актуалізація етнологічних питань українознавства зумовлена російською політикою реваншизму. Оскільки ця політика містить вагомий етнокультурний компонент вона потребує українських контраргументів. Відділ української етнології НДІУ виконує НДР «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації». Загальний напрям дослідження: визначальні тенденції, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності, особливості

етнокультурного розвитку українського суспільства, що відбувається в умовах політики реваншу РФ, оцінка сутності цього розвитку з позиції забезпечення національної безпеки та оборони української держави. Виконувана НДР є природним продовженням попередніх НДР, що виконував відділ української етнології.

Об'єктом дослідження є етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства, предметом дослідження: визначальні тенденції, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності, особливості етнокультурного розвитку українського суспільства, що відбувається в умовах політики реваншу РФ, оцінка сутності цього розвитку з позиції забезпечення національної безпеки та оборони української держави.

Метою НДР є таке: одержати нові знання про визначальні тенденції, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності, особливості етнокультурного розвитку українського суспільства, що відбувається в умовах політики реваншу РФ, розробити комплекс заходів для органів державної влади та інших суб'єктів політики України, спрямованих на подолання успадкованого від СРСР поросійщення та негативних наслідків сучасного російського реваншизму в етнокультурній сфері суспільства.

Основний науковий інструментарій – дослідницькі засоби українознавства. Для досягнення мети застосовуються комплексний та системний підходи, методи широкого кола наук, а також принципів історизму, об'єктивності альтернативності. Це дає можливість доповнити й поглибити наявні тематичні знання, різнобічно, всеохопно, концептуально висвітлити етнокультурний розвиток української нації в умовах політики реваншу РФ.

У 2021 р. розпочато виконання I етапу науково-дослідної роботи за рахунок видатків державного бюджету «Концепція етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу РФ». Одним з дослідних завдань НДР є «розробити концепцію етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу РФ та захоплення частини території України (його суб'єкти, визначальні тенденції, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності, особливості)». Одним з очікуваних наукових результатів НДР є концепція етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу РФ та захоплення частини території України (його суб'єкти, визначальні тенденції, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності, особливості).

Однак концепція торкається й інших дослідних завдань, серед яких поставлено такі: обґрунтувати факт заперечення етнокультурної реальності провідниками «російського світу» та «історичної Росії», як чинник сучасного етнокультурного розвитку українського суспільства; здійснити районування національної території України (в міжнародно визнаних кордонах) за ознакою реакції територіальних груп українського суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ та побудувати відповідну картографічну модель; здійснити періодизацію етнокультурного розвитку українського суспільства, що відбувається в умовах політики реваншу РФ; виявити вплив політики російського реваншизму на етнокультурні ознаки та інші, пов'язані з ними, у середовищі студентської молоді (шляхом спеціального опитування); розробити модель розвитку мовної ситуації в Україні в умовах політики реваншу Російської Федерації; визначити роль зарубіжного українства, як чинника етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу РФ; доповнити знання про вплив релігійного чинника на етнокультурний розвиток українського суспільства в умовах політики реваншу РФ на підставі нових подій та фактів; розробити рекомендації комплексу заходів для органів державної влади та інших суб'єктів політики України, спрямованих на подолання успадкованого від СРСР поросійщення та негативних наслідків сучасного російського реваншизму в етнокультурній сфері суспільства.

Політика реваншу Російської Федерації бере початок одразу після розпаду СРСР, тобто 30 років тому. Реваншистські настрої, прагнення та плани у певній частині російського суспільства (населення РРФСР) визрівали і проявлялися вже у процесі

розпаду СРСР, який ставав невідворотним. За цей час реваншистська політика мала суттєві відмінності у площині її теоретичного формування та практичної реалізації. Цілком природно українське суспільство реагувало на неї в різний час по-різному, залежно від її конкретних проявів у політичній практиці. Сутність політики реваншу РФ щодо України полягає у прагненні послабити та підкорити сусідню суверенну націю-державу, інкорпорувати її та розчинити до стану, подібного до того, що був у XIX ст. Розпад СРСР влада РФ та велика частина російського суспільства сприймають як геополітичну катастрофу, утворення УРСР президент РФ характеризує як трагічну помилку В. Леніна, а українців не визнає окремим народом. Ми сформулювали таке визначення політики реваншу РФ: це зовнішньополітична доктрина та практична діяльність влади РФ і суспільства спрямована на відновлення втраченого політичного контролю за сусідніми країнами, які були частинами колишнього СРСР, а також на досягнення такої міжнародної політичної ваги РФ, яку мав зниклий СРСР. Вона здійснюється також щодо інших країн, які вийшли з СРСР, а також щодо інших груп країн (зокрема країн ЄС та країн НАТО).

Суб'єктами етнокультурного розвитку українського суспільства є, безумовно, етнічні спільноти (українці, кримські татари, євреї, поляки, росіяни тощо), субетноси та етнографічні групи, громадяни певної етнічної належності. Проте, на нашу думку, до них слід віднести з певними застереженнями суб'єкти політики, економіки, інформаційної сфери та інших сфер суспільного буття, що діють на етнокультурному полі.

Значна частина суб'єктів етнокультурного розвитку України представлена у термінологічно-понятійному словнику-довіднику «Україна – Етнос», зокрема: «Українці», «Кримські татари», «Караїми», «Росіяни», «Білоруси», «Поляки», «Молдовани», «Румуни», «Угорці», «Греки», «Вірмени» [12]. Кожна з цих назв вживається в українознавчих працях на позначення двох соціальних спільнот, одна з яких визначається за етнічною належністю, інша – за громадянською.

Серед важливих для нашого дослідження категорій у словнику-довіднику «Україна–Етнос» висвітлено низку інших, наприклад: «Атрибут етнічний», «Білінгвізм (Двомовність)», «Демографічна політика в Україні», «Депортація», «Буття етносоціальне», «Великодержавність», «Відродження етносоціальне», «Ендогамія», «Етнізація», «Етнічна асиміляція», «Етнічна будова людності», «Етнічна група», «Етнічна ідентичність», «Етнічна територія (Етнічні землі)», «Етнічний острів (Етнічний анклав)», «Корінні народи», «Межа етнічної території», «Міграція», «Мовна група», «Патріотичне виховання», «Переселення», «Південна Україна», «Розмовна мова», «Розселення етносів в Україні», «Російська імперія», «Російщення», «Росія», «Україна», «Українська нація», «Урбанізація», «Формування етносу», «Чисельність населення», «Шлюб» [12].

Визначальні тенденції етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу РФ та захоплення частини території України загалом та у зв'язку з різними сферами буття: політичною, економічною, виховною, освітньою, військовою, медіа тощо, а також їх територіальні відмінності будуть докладно розглянуті у працях виконавців НДР. Тут ми опишемо їх стисло.

Причинно-наслідкові зв'язки, що простежуються між подіями, явищами етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу РФ та захоплення частини території України також передбачено проаналізувати. Зокрема результати вибрав Президента, ВР, місцевих органів влади мають певний зв'язок з етнокультурною ситуацією в країні та її територіальних частинах.

Закономірності етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу РФ та захоплення частини території України також окремо розглядатимуться. Прискорена етнокультурна консолідація українського суспільства є природною, закономірною реакцією життєздатної нації.

Сутність сучасного розвитку з позиції забезпечення національної безпеки та оборони української держави є загрозовою, оскільки порушення територіальної цілісності та реалізація реваншистської політики РФ на захоплених землях призводять до поросійщення неросіян, вимушеної міграції українців та кримськотатарського народу, втрати частини етнічної території українців та кримли (кримських татар).

На вільній від окупанта території країни тенденції етнокультурного розвитку українського суспільства є позитивними, що призводять до консолідації та зміцнення української нації (мова, масова культура, історична пам'ять, церква, національна ідентифікація тощо).

Головними причинами відсутності сталого, вільного, спадкоємного, повнокровного розвитку української культури, подальшого зростання небезпеки остаточного мовного російщення вже суверенної і начебто незалежної від колишньої метрополії української держави є, напевно, інерція певних сфер суспільного розвитку України колоніальних часів, ефективна зовнішня політика Російської Федерації щодо збереження минулих досягнень російщення України і навіть їх збільшення, а також безпорадність громадських організацій українців, вищих органів державної влади України і всього українського суспільства (через слабкість та зросійщеність національної еліти) у відстоюванні української самобутності та національних інтересів.

Від часу окупації Російською Федерацією Криму почався новий етап етнокультурного розвитку України. На основній частині української території процеси відновлення етнокультурної самобутності українців прискорилися. Поліпшилося законодавче забезпечення упровадження української мови у суспільну практику, зменшилась кількість дітей, що навчаються російською мовою чи вивчають російську мову у школах. На окупованій частині відбулася зміна основного напрямку етнокультурних процесів. Ці зміни багато у чому подібні до процесів часів СРСР та до тенденцій у регіонах сучасної Росії, де ще залишилися помітні групи етнічних українців. Там зростає частка російської етнічності, російської духовної культури, а українська духовна культура занепадає, українська етнічна ідентичність трансформується на російську (на рівні індивіда), зникає зі зміною поколінь (на рівні етнічної групи).

Домінуюче становище російської мови та культури, досягнуте в умовах Російської імперії та СРСР на території багатьох областей України шляхом дискримінації українства російськими урядами, не було подолане після розпаду СРСР. Проте у постколоніальній Україні українська етнічна самосвідомість почала поширюватися серед населення Донецької та Луганської областей (повільніше, ніж у решті областей країни) на значні частини мовно й культурно зросійщеного населення; поліпшилося відтворення етнічної самосвідомості українців у Криму; почало помітно зміцнюватися функціонування української мови у державному управлінні, в освіті, ЗМІ, судочинстві та деяких інших сферах суспільного буття. Одночасно зі зменшенням кількості осіб, що вважають рідною українську мову, відбувалося збільшення кількості осіб, що вільно володіють українською як другою мовою.

Після політичного програву В. Януковича та Партії Регіонів очікувалася нова хвиля етнічного ренесансу в Україні, зокрема впровадження у суспільну практику державної мови. Проте, окупація Російською Федерацією частини української території зруйнувала там постімперські тенденції етнокультурного розвитку, призвела до відновлення старого (часів СРСР) напрямку змін етнічної будови людності, звуження сфер функціонування української, кримськотатарської та інших мов, поставила етнокультурний розвиток навіть у короткостроковій перспективі у ситуацію невизначеності. В окупованій частині Донецької й Луганської областей, достатньо підстав обгрунтовано припускати, зменшення частки етнічних українців, збільшення частки етнічних росіян. А в Криму це підтверджено результатами перепису населення.

Окупація Російською Федерацією частини української території збільшила, поглибила відмінності етнокультурного розвитку та зміни мовних ситуацій між

основною частиною України, з одного боку та Донецькою й Луганською областями й Кримським півостровом з другого. Через окупацію та цілеспрямовану мовну, культурну, інформаційну політику Росії у 2014 р. на контрольованих Росією та місцевими колаборантами територіях Донеччини мовна ситуація почала докорінно змінювати тренд. Повної картини перемін ми не маємо, проте тенденції зрозумілі, зокрема з розповідей правозахисників [11]. Мовна ситуація змінюється за напрямком, що є протилежним до тенденцій, характерних для мовної ситуації на вільній від загарбника частині області. Функціонування української мови у публічній сфері там швидко скоротилося і зводиться нанівець. Є обґрунтовані підстави припускати зниження рівня володіння українською літературною мовою, зростання частки осіб, що не володіють вільно українською мовою, вважають себе належними до російського етносу. Деокупація тієї частини області є необхідною (але, звісно, недостатньою) умовою для припинення зникнення української мови з ужитку.

У російських квазіреспубліках державна мова тепер російська, триває культурне життя «російського світу» (з певними місцевими особливостями), відбувається роздавання паспортів РФ, зв'язки з вільною від окупанта частиною України обмежені (обмеженням сприяє епідемія коронавірусу).

На контрольованих Україною частинах Донецької й Луганської областей у розвитку етнокультурної ситуації визначальними є 2 чинники. 1. Актуалізація національної самосвідомості, патріотичних почуттів, зростання рівня національної (вірогідно, що й етнічної) консолідації. 2. Міграційний доплив тимчасового та постійного населення з окупованих Росією територій, що в середньостатистичному вимірі має за етнокультурними характеристиками певні відмінності порівняно з місцевою людністю районів прибуття. Природно, що серед вимушених переселенців з Донецька, Макіївки, Горлівки, Луганська та інших окупованих міст порівняно великі частки становлять етнічні росіяни, громадяни, що не володіють вільно українською мовою, атеїсти та віруючі Російської православної церкви.

Серед населення, що мешкає на вільних від агресора частинах Донецької й Луганської областей спостерігаємо повільне поліпшення суспільно-політичних та законодавчих умов для впровадження української мови у суспільну практику (на радіо і телебаченні, в освіті, у закладах культури, у місцевих органах влади тощо), а також ознаки незначного розширення реального функціонування української мови та продовження постколоніальної – післясовєтської тенденції збільшення частки етнічних українців, насамперед серед дітей і молоді.

Сукупність відомих нам фактів про мовну ситуацію у вільній від «заблукалих» зайд з Росії території Донецької й Луганської областей наводить на думку про те, що політична консолідація українських громадян на ґрунті захисту національних інтересів, територіальної цілісності, суверенітету, культурної самобутності ще не досягла рівня, достатнього для швидкої зміни мовної поведінки великої частки населення, масової зміни мовної чи мовнокультурної самоідентифікації. Але для руху в загальноукраїнському напрямку не лише на шляху поширення української етнічної самосвідомості, але і на шляху зміни мовної поведінки царських часів чи УРСР-івського зразка необхідні передумови сьогодні є. Бракує лише додаткових стимулів і насамперед політичної волі. Стримуючу роль відіграє також страх сучасної української влади бути звинуваченою в утисках «російськомовного населення».

На основній територіальній частині України, що не є окупована Росією, внаслідок російської агресії відбулася прискорена політична консолідація більшої частини нації на єдиній ціннісній, світоглядній, цивілізаційній, зовнішньополітичній, значною мірою історіографічній платформі. Посилилося етнокультурне дистанціювання від Росії та росіян, меншою мірою – від російської мови та російської культури. Відбувається зростання рівня національної солідарності, здатності до соціальної мобільності й самоорганізації у критичних умовах, внутрішньої згуртованості, жертвності за

національні інтереси, честь і гідність. У цьому процесі беруть участь усі етнічні складники українського суспільства.

Частка громадян, що вважають себе етнічними українцями за опитуванням Центру Разумкова у березні 2017 р. досягла на вільних від московського окупанта територіях 92% [5]. Важливо, що «люди у віці 60 років і більше називають себе корінними українцями у 87% випадків, а ось відповідна частка молоді, якій від 18 до 29 років, складає 96%» [5].

Частка громадян, що вважають рідною українську мову, також збільшується. За опитуванням, проведеним Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова у липні–серпні 2021 р. «78% українців вважають своєю рідною мовою українську, а 18% – російську» [26]. Надто важливо, що молоді когорти суттєво перевершують когорти похилого віку за цим показником, бо 40–50 років тому було навпаки. «Серед молоді віком 18–29 років українську вважають рідною 83%, а серед найстаршої групи 60+ – 74%.» [26].

Сучасна українська влада, на жаль, довго залишала чинними законодавчі норми ухвалені за часів президентства В. Януковича. На практичну підтримку української мови спромоглися лише у 2016 р., запровадивши квоти на український та україномовний музичний продукт. З огляду на стан теле- і радіофіру, на мовну структуру українського контенту веб-ресурсів, цього було замало для дієвої підтримки. У 2017 р. зроблено наступні кроки у цьому напрямку. Очевидно агресія РФ заважала впроваджувати українську мову у суспільну практику, навіть деякі міністри нею не говорять вільно.

У сучасному комплексі національних проблем особливості етнічного складу населення Криму та Донецько–Надазовського регіону України відігравали і відіграють не останню роль. Вважаємо, що ці особливості були вагомими чинниками для прагнень і намагань певних політичних сил протиставити людність регіону основній частині української нації, для формування і поширення настроїв мовно-культурного відчуження регіону від українства, для розпалювання політичної сепарації областей Донбасу і перепідпорядкування його Російській Федерації.

Перемога на президентських виборах та на виборах до Верховної Ради 2019 р. В.Зеленського та його партії призвели до гальмування і, навіть, до певного відкату позитивних для українського суспільства тенденцій у сфері інформаційної політики, зовнішньої політики, мовної політики, політики пам'яті тощо. Припускаємо, що все це негативно впливає на відтворення в суспільстві української та кримськотатарської етнічної свідомості, ускладнює формування національної ідентичності у молодих вікових когортах української людності.

Таким чином, етнокультурний розвиток українського суспільства в умовах політики реваншу РФ у 1991–2021 рр., відзначається наявністю суперечливих процесів, що упродовж 2014–2021 рр. поляризувалися у різних частинах України та увиразнювалися. Головними суб'єктами етнокультурного розвитку є етнічні групи українців, росіян, кримських татар України. Важливу роль відіграє Російська Федерація та її агенти й прибічники в Україні. Головне змагання відбувається між українською етнічністю та російською. Російська етнічність у різний спосіб підтримується в середині українського суспільства певними суспільними стереотипами, мовними та культурними звичками, а також Російською Федерацією. Одним з потужних інструментів впливу РФ на відтворення російської етнічності в Україні є так звана «українська» релігійна організація – УПЦ Московського Патріархату.

Теоретичні основи районування України за реакцією суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ. Нагальна проблема етнокультурного розвитку українського суспільства полягає у якнайшвидшому завершенні трансформації частини постсовєтського суспільства у самодостатню й самобутню націю сучасного типу інтегровану до європейських та євроатлантичних міжнародних організацій, світоглядно належну до європейської спільноти народів. Ефективне

протистояння російській політиці реваншу на полі етнокультурних процесів потребує наукового обґрунтування, комплексу управлінських рішень, використання слабких її сторін та позитивних для України тенденцій розвитку. Українська наука запропонувала низку пропозицій, частина з яких втілена у практику в освітній, науковій, інформаційній, мовній, релігійній та інших сферах. Спостереження впровадження змін в етнокультурну сферу українського суспільства, реакції суспільства на російський реваншизм, а також аналітичне осмислення поточних змін на етнокультурному полі, необхідні для оперативного удосконалення державної політики у цій галузі, а також діяльності різних суб'єктів політики України (партій, громадських організацій, громадян). Дослідження спрямоване на доповнення та удосконалення наукового забезпечення сталого розвитку українського суспільства і держави на власній самобутній основі, подолання російського руйнівного впливу на етнокультурний розвиток України.

Одним з дослідних завдань НДР є таке: «здійснити районування національної території України (в міжнародно визнаних кордонах) за ознакою реакції територіальних груп українського суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ та побудувати відповідну картографічну модель» [9, с. 2]. Таке завдання виконується вперше. Для його виконання потрібна розробка теоретичних основ саме такого районування.

Ставимо за мету таке: розробити теоретичну основу районування національної території України за ознакою реакції територіальних груп українського суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ.

Очікуваним результатом дослідження є теоретична основа районування національної території України за ознакою реакції територіальних груп українського суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ. До теоретичної основи зазначеного різновиду районування ми відносимо систему відповідних термінів, підходів, методів.

Ми використовуємо науковий інструментарій історії, географії, соціології та інших наук, а також дослідницькі можливості й засоби українознавства, які дають змогу застосовувати методи широкого кола наук для пізнання України та конкретного предмета досліджень. Оскільки існують теоретичні основи та результати певних різновидів районування України, ми маємо обрати та проаналізувати ті з них, які є для нашого районування близькими за соціальними критеріями чи соціальними ознаками. Певні різновиди районування України ми розглянули у статті «Районування України» термінологічно-понятійного словника-довідника «Україна-Етнос» [12].

На жаль прямих даних, репрезентативних для України чи територіальних груп суспільства, про реакцією громадян на політику реваншу РФ немає. Проте існує чимало опосередкованих даних, на підставі яких можна обґрунтовано стверджувати про певну реакцію українського суспільства загалом, чи його певної територіальної частини. Маємо визначити коло цих даних та систематизувати їх.

Результатом районування України (в міжнародно визнаних кордонах) за ознакою реакції територіальних груп українського суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ стане також відповідна картографічна модель.

Районування України – «виявлення в межах України таких її територіальних частин, що мають комплекс притаманних лише їм природних чи суспільних властивостей, і відрізняються від інших частин за однією чи сукупністю ознак, а також всебічне вивчення цих складових України» [22, с. 157]. Україні притаманні територіальні відмінності географічного середовища, людності й господарства. В залежності від того, які саме якості України беруть до уваги у процесі районування розрізняють різні його різновиди. Визначені за певними ознаками частини України називають районами, підрайонами, регіонами, субрегіонами, зонами, підзонами, краями, областями та іншими назвами. Важливо, що виділені території утворюють

певні ієрархічні системи підпорядкованих складників різного таксономічного рівня, які розвиваються та різною мірою керуються українським суспільством.

Підставою для виділення таксонів у процесі нашого різновиду районування буде сукупність ознак. Районування національної території України за ознакою реакції територіальних груп українського суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ потребує використання багатьох опосередкованих показників, які дають можливість оцінити зазначену реакцію суспільства в етнокультурній сфері. Коректний добір цих показників та їх інтерпретація мають важливе значення у нашому районуванні. Адже ми зацікавлені якнайточніше та обґрунтовано відобразити одноманітні чи подібні території та їх ієрархічну підпорядкованість.

Загальним головним показником для нас є визначальні тенденції етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу РФ, збройного захоплення частини території України. Для виявлення та опису тенденцій етнокультурного розвитку українського суспільства на різних територіях України використовуємо статистичні показники та їх динамічні ряди, наприклад, зміни кількості учнів шкіл, що вивчають російську мову, зміни рейтингів російських сайтів за популярністю серед українських користувачів, зміну питомої ваги новин російською мовою серед новин електронних ЗМІ тощо. Маємо враховувати ставлення українців до окупації Криму й частини Донецької та Луганської областей, зміни у ставленні українських громадян до Російської Федерації та її влади. Для цього використовуємо результати соціологічних досліджень, виборів президента України 2014 та 2019 рр., виборів Верховної ради України та місцевих рад і голів міст. Адже ставлення суб'єктів політики України до агресії РФ проти України публічно висловлювалося.

Цінний матеріал для нашого районування дають ЦВК на своїй вебсторінці [18] та електоральна географія. Атлас історії України (2012), наприклад, містить 9 карт з результатами виборів президента України та депутатів Верховної Ради України за період 1991–2010 років [2, с. 144–145], рух «ЧЕСНО», наприклад, наводить картограму результатів позачергових виборів до Верховної Ради 2019 р. по мажоритарних округах [8].

Відзначимо, що цінність соціологічних досліджень для районування території України за певними соціальними ознаками не надто висока через те, що результати зазвичай мають прив'язку до областей, або регіонів (груп областей). Це змушує комбінувати соціологічні дані з іншими, що мають прив'язку до менших територій: виборчих округів, адміністративних районів, певних поселень.

Глибше зрозуміти територіальні відмінності подолання ідентифікаційних криз, пов'язаних з різноспрямованістю регіональних самоідентифікацій, мовних уподобань, конструктів історичної пам'яті допомагає праця Нагорної Л.П. «Регіональна ідентичність: український контекст» [6]. Вона розглянула процес формування регіональної ідентичності та його результат, зокрема: регіональну сегментацію як історичну спадщину; свідомісні «переідентифікації» у контексті пострадянського транзиту.

Результати нашого районування мають схожість з політичним районуванням України та меншою мірою з етнографічним. Етнографічне районування України – це «виявлення й вивчення відмінних в етнічному сенсі територіальних частин України. Це території, де етнічні українці мають низку характерних їм відмінностей від решти етносу, де переважає іншоетнічна людність» [12, с. 162]. Величина іншоетнічних домішок серед людності певних територіальних груп українського суспільства суттєво впливає на політичні симпатії упродовж 30 років незалежності України, та на ставлення до російської збройної експансії після 20 лютого 2014 р. Добре помітною є залежність між мовною будовою людності територіальних груп суспільства та їхнім ставленням до російської агресії щодо України, виявленим у процесі соціологічних опитувань.

Наше районування має велику потребу в кількісних показниках, широкому застосуванні математичних, соціометричних, статистичних, картографічних методів.

Певну роль відіграють методи групування, періодизації, моделювання. Для осмислення таксонів продуктивним є застосування також методів соціальної філософії та філософії історії. Виконане завдання є унікальним тому застосовані підхід та методика є неповторними. Описана методика пристосована саме для виконання поставленого дослідного завдання.

Підходи, методи та перші результати районування повідомлено у доповіді «Районування території України за реакцією українського суспільства на політику російського реваншизму» на XXIV Міжнародній науково-практичній конференції «Українознавство: нові виклики і перспективи в гуманітарній сфері» (26 жовтня 2021 р. Київ), а також у доповіді «Теоретичні основи районування України за реакцією суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ» на Шостій Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної науки, суспільства та освіти 26–28 грудня 2021» [24]. Обговорення показало необхідність докладнішого обґрунтування теоретичних основ нашого районування (така необхідність зумовлена, зокрема, тим, що в історичних науках до питань районування звертаються рідко).

Таким чином, наявні знання щодо теорії районування (зокрема про політичне та етнографічне районування), а також наші практичні спроби районування національної території України (в міжнародно визнаних кордонах) за ознакою реакції територіальних груп українського суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ є достатньою базою для вироблення теоретичної основи зазначеного різновиду районування. У загальних рисах ми окреслили систему термінів, підходів, методів нашого районування.

Отже, здійснюючи практично районування України за реакцією суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ ми можемо виділити два регіони з протилежно спрямованими тенденціями: **1. Регіон переважання несприйняття, заперечення та протистояння політиці реваншу РФ щодо України; 2. Регіон переважно нейтрального чи схвального ставлення людності до політики реваншу РФ.** До першого регіону належить контрольована урядом України територія країни, а до другого – контрольована РФ.

У межах цих двох регіонів за сукупністю ознак маємо можливість виділити однорідні райони та підрайони, що мають певну подібність. У першому виділимо кілька районів, де несприйняття, заперечення та протистояння політиці реваншу РФ щодо України не є однозначно домінуючим, де є поселення та територіальні громади, що підтримують московські інтерпретації війни з Україною, підтримують ОПЗЖ, де немає приєднань з УПЦ Московського патріархату до УПЦ Київської митрополії громадами (лише поодинокі приєднання громадами та індивідуальні). У цих районах становлять значну частку, чи, навіть, переважають представники етнічних меншин: росіян, угорців, румунів, болгар, молдован, гагаузів. Серед етнічних українців там поширене мовнокультурне поросійщення (помосковлення). У Закарпатській області це прилеглий до Угорщини Угорсько-український район; Чернівецькій – Румунсько-молдовський, у Одеській – Болгарсько-молдовсько-гагаузький; у Сумській, Харківській та Запорізькій областях є кілька таких Російських районів. В усіх зазначених областях (крім Запорізької) ці райони прилягають до державного кордону України.

Подібні характеристики поширені серед населення частин Донецької та Луганської областей, контрольованих Україною. Тому ми їх виділяємо в окремий район Донбасу, контрольованого Україною. Основна частина регіону також має певні відмінності, але не має межового контрасту.

Врахування більшої кількості чинників дасть змогу побудувати картографічну модель районування України за реакцією суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ.

Напрямки етнокультурного розвитку українського суспільства, що відбувається в умовах політики реваншу РФ, з позиції забезпечення національної безпеки та оборони України, стали протилежно спрямованими, що становить загрозу етнокультурного

поглинання Росією людності окупованих теренів. Після відторгнення частини української національної території Москвою та перенаправлення тенденцій етнокультурного розвитку у річище російщення населення пройшло ще недостатньо часу для завершення етнічної трансформації. Проте, якщо українську владу там не буде відновлено, українці будуть згодом остаточно зросійщені, так само, як на сусідніх теренах Донщини й Кубані.

Література

1. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / П.П.Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П.П.Гай-Нижник, Л.Л.Залізник, І.Й.Краснодемська, Ю.С.Фігурний, О.А.Чирков, Л.В.Чупрій. К.: «МП Леся», 2016. 586 с.
2. Атлас історії України. К.: ДНВП «Картографія», 2012. 152 с.
3. Етнокультурні процеси в Україні у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: українознавче осмислення. Київ: НДІУ, 2020. – 190 с.
4. Калакура Я.С. Українознавче дослідження: теорія та методологія. Тернопіль: Джура, 2012. 292 с.
5. Майже 100% жителів країни назвали себе етнічними українцями. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/04/12/7141042/>
6. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
7. Науковий інструментарій українознавця. Довідник. / Кер. авт. кол. Л.Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. 376 с.
8. Результати виборів онлайн (карта мажоритарних округів). – URL: <https://chesno.fra1.digitaloceanspaces.com/web/media/uploads/2019/07/26/199-1.jpg>
9. Технічне завдання на науково-дослідну роботу «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації»– [К., 2021]. 9 с.
10. Токар Л.К. Наукові основи українознавства. К., 2013. 352 с.
11. У боевиков задача не расположить к себе людей, а вытравит всё украинское – правозащитник. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/donbass-vechernyy-efyr-za-1-poyabrya-pervaya-chast/u-boevykov-zadacha-ne-raspolozhyt-k-sebe-lyudey-a-vytravyt-vsoy-ukraynskoe-pravozashchytnyk>
12. Україна – Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства / НДІУ. Авт.: Фігурний Ю.С. (кер.авт. кол.), Чирков О.А., Баран В.Д. та ін. К., 2006. 224 с.
13. Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення: колективна монографія / Авт.: Баран В.Д., Бойко С.М., Гула О.Г., Залізник Л.Л., Наливайко С.С., Отрошко Л.Г., Присяжна Т.М., Фігурний Ю.С., Чирков О.А., Шакурова О.В., Шостак. М.В. К.: НДІУ, 2018. 304 с.
14. Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку / Авт. кол.: П. Гай-Нижник (керівник проекту), Т.А. Бевз, О.Є. Гомотюк, С.І. Губський, Я.С. Калакура, А.М. Киридон, І.Й. Краснодемська, В.Т. Лазарева, А.Ю. Савченко, О.М. Склярова, Л.К. Токар, Д.В. Толочко, Л.В. Чупрій, О.Б. Ярошинський. К.: МП «Леся», 2015. 504 с.
15. Український геополітичний словник / Авт. концепції, упоряд. і ред. В.С. Крисаченко; за заг. ред. О.С. Власюка, П.П. Кононенка. К.: МП «Леся», 2010. 531 с.
16. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. *Українознавство*. 2016. № 3 (60). С. 40–59.
17. Філатова Н.С., Чирков О.А. Мовна ситуація у Донецькій області під час російської агресії у контексті сучасних етнокультурних тенденцій // *Етнічна історія народів Європи*. 2017. Вип. 53. С. 165–176.
18. Центральна виборча комісія. – URL: <https://www.cvk.gov.ua>

19. Чирков О.А. Вплив російської агресії 2014–2017 рр. на етнічну структуру населення окупованих територій та всієї України // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Українознавство. 2017. Вип. 19. С. 27–30. – URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/ukrain_19_2017.pdf
20. Чирков О. Етнічний чинник в агресії Російської Федерації проти України: етнокультурна історія південно-східних українських земель і сучасні маніпуляції Кремля // Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / П.П.Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П.П.Гай-Нижник, Л.Л.Залізник, І.Й.Краснодемська, Ю.С.Фігурний, О.А.Чирков, Л.В.Чупрій. К.: «МП Леся», 2016. С. 109–130.
21. Чирков О. Етнокультурні наслідки зміни релігійної ситуації в Україні (1985–2019). 2019. Українознавство. Вип. 4(73). С. 97–113. – URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/189487>
22. Чирков О. Районування України // Україна – Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства / НДІУ. Авт.: Фігурний Ю.С. (кер.авт. кол.), Чирков О.А., Баран В.Д. та ін. К., 2006. С.157–163.
23. Чирков О. Розвиток етнічної структури населення України впродовж останнього десятиріччя (1989–1998 рр.). Історія України. 1999. № 42 (154). С. 6–8.
24. Чирков О. Теоретичні основи районування України за реакцією суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ // The 6th International scientific and practical conference —Topical issues of modern science, society and education|| (December 26–28, 2021) SPC — Sci-conf.com.ua, Kharkiv, Ukraine [Шоста Міжнародна науково-практична конференція – Актуальні питання сучасної науки, суспільства та освіти 26–28, 2021)]. 2021. 1889 р. – Р. 1119–1125. – URL: <https://sci-conf.com.ua/vi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-topical-issues-of-modern-science-society-and-education-26-28-dekabrya-2021-goda-harkov-ukraina-arhiv/>
25. Чирков О. Центр ваги поросійщених українських мас пересувається на Донбас (російщення українців Донецької і Луганської областей за 13 років – від початку 1989 р. до кінця 2001 р. за стат. даними). Українознавство. 2005. № 1. С. 225–228.
26. 78% українців вважають своєю рідною мовою українську. – URL: <https://tyzhden.ua/%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/253586>

РОЗДІЛ 2. ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ПРОВІДНИКАМИ «РУССКОГО МИРА» ЯК ЧИННИКА СУЧАСНОГО ЕТНОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ПОЛІТИКИ РЕВАНШУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЩОДО УКРАЇНИ Й УКРАЇНЦІВ

Актуальність дослідження концептуальних засади геополітичної доктрини «русский мир», полягає в тому, що аналізуючи імперську сутність путінської Росії як спадкоємниці Російської й Радянської імперій, маємо можливість осмислити цей великодержавний концепт як вагомий елемент політики реваншу Росії щодо України та довести, що керівництво Кремля та їх прихильники активно використовують цю доктрину для заперечення сучасної етнокультурної реальності, а саме, не визнають українців окремим, самобутнім народом, а лише субетносом (невід'ємною частиною) великого російського. Таке свідоме ігнорування етнокультурної реальності провайдерами «русского мира» (російськими політиками, чиновниками, бізнесменами, пересічними громадянами та їх однодумцями в Україні) призводить до ескалації конфліктів (етнополітичних, релігійних, етнокультурних тощо) як в Українській державі загалом так і суттєвого гальмування розвитку модерного українського суспільства в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни зокрема.

Наукова новизна праці полягає у розробці актуальної проблематики, яка, незважаючи на чимало публікацій з цієї теми, залишається ще недостатньо вивченою й тому потребує подальших фахових студій. Оскільки, осмислюючи концепт «русского мира» як вагомий елемент політики реваншу Російської Федерації (далі – РФ) щодо України й українців, ми маємо можливість стисло охарактеризувати сутність цивілізаційного конфлікту, між автократією і демократією, його вплив на Україну й українців та можливі заходи української влади та громадянського суспільства для протидії цій загрозі з боку Росії.

Мета дослідження – аналіз політико-ідеологічної й етнокультурної доктрини «русского мира» як вагомого елементу реваншистської політики Російської Федерації проти України, спрямованої передусім на цілковите знищення української політичної нації та поступове поглинання українського етносу панівним російсько- імперським, передбачає виконання таких головних завдань: 1) охарактеризувати сутність понять «русский мир» й «заперечення етнокультурної реальності»; 2) проаналізувати історіографію з цієї тематики; 3) дослідити формування, становлення та активне використання «русского мира» владою Росії для відновлення свого впливу на Україну й українців з метою знищення Української держави й української нації та повну асиміляцію української етнічної спільноти; 4) запропонувати шляхи подолання деструктивних ідей «русского мира»; 5) підвести підсумки дослідження.

Розпочинаючи вивчення цієї важливої наукової теми, ми зразу ж хочемо охарактеризувати базові засадничі поняття, на яких ґрунтується наше дослідження. По-перше, «русский мир» – це не пересічний культурницький проєкт, «де-юре» налаштований на збереження й розвиток російської мови й культури, як у самій РФ й у країнах так званого «ближнього зарубіжжя» (колишніх радянських республіках) та «далекого» (по всьому світу), а «де-факто», неоімперська геополітична ідеологічна доктрина, спрямована на теоретичне обґрунтування та практичне відновлення «великої історичної Росії» у кордонах Російської імперії на вершині її могутності у 1914 р.

По-друге, «заперечення етнокультурної реальності» – це коли провайдери (промоутери, провідники, прихильники тощо) «русского мира» заперечують (ігнорують, відкидають тощо) існування в реальному часі українського народу як самобутньої етнічної спільноти з притаманним їй неповторним етнокультурним комплексом (спільність походження, мовна єдність, наявність власної споконвічної

етнічної території, самобутня духовна і матеріальна традиційна культура, релігійність, збереження й існування самосвідомості, етнічної пам'яті, самоназви, менталітету, стереотипів поведінки тощо), який творився в процесі тривалого у часі і просторі етнокультурного розвитку України й українців та фанатично вважають українську етнічну спільноту невід'ємною частиною (субетносом) російського народу, «великої історичної Росії» й «русского мира».

Питаннями дослідження концептуальних ідеологічних засад, геополітики сучасної авторитарної РФ, формування і розвитку доктрини «русского мира» та його злочинної ролі у гібридній російсько-українській війні досить фахово займаються низка українських дослідників.

Зокрема, науковці Національного інституту стратегічних досліджень (далі – НІСД) В. Яблонський, С. Здіорук, В. Токман, А. Астаф'єв, О. Валецький, С. Зубченко, А. Іщенко, О. Литвиненко у 2014 р. підготували й оприлюднили аналітичну доповідь «Україна та проект «русского мира»», у якій ними осмислено сутність і генезу політико-ідеологічного концепту «русский мир», з'ясовано причини його створення, наголошено на зорієнтованості технології Кремля забезпечувати гуманітарний супровід інтеграційних процесів в геополітичній і гео економічній площинах на пострадянському просторі. Особливу увагу дослідники приділили критичному аналізу різноманітних механізмів «м'якої сили» за допомогою яких міфологеми «русского мира» впроваджуються в українській соціум а також ставленню українських громадян (критичному й не критичному) до ідеології та ідеологем «русского мира». Критично проаналізувавши засадничу сутність «русского мира» співробітники НІСД запропонували власні пропозиції щодо протидії агресивним впливам ідей «русского мира» на український гуманітарний простір [18].

У свою чергу, вчені Науково-дослідного інституту українознавства (далі – НДІУ) П. Гай-Нижник (керівник проєкту, упорядник і науковий редактор), Л. Залізник, І. Краснодемська, Ю. Фігурний, О. Чирков, Л. Чупрій, у 2016 р. видали колективну монографію «Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики» де подали власний погляд на історичні витоки та паралелі російській агресії супроти України й українців, здійснили виважену наукову оцінку РФ як державі – агресору й спонсору міжнародного тероризму та використання нею геополітичної доктрини «русского мира» як важливого чинника реваншистської політики Кремля проти України спрямованої на цілковиту ліквідацію Української державності, української політичної нації та поступову асиміляцію українського етносу. Зрештою, «русский мир», на думку науковців НДІУ, став одним з важливих чинників, що призвів до розв'язання неоголошеної російсько-української гібридної війни, що розпочалася у 2014 р. й триває по цей день [1].

Того ж 2016 р. побачила світ монографія Я. Потапенка «П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації)». Автор праці кваліфіковано проаналізував глибинну сутність цивілізаційного протистояння між Росією та Україною, витоки й перебіг неоголошеної російсько-української гібридної війни [11].

Особливу увагу Я. Потапенко приділив осмисленню геополітичної доктрини «русского мира». На його переконання вона виглядає банально-поверховою і еkleктично неоригінальною переробкою доволі архаїчних рудиментів вульгаризованого панславізму, російського імперіалізму та агресивно-містичного месіанства. Проте концепція «русского мира», наголошував вчений, конче потрібна Кремлю у справі утримання так званих «пострадянських республік» у сфері його політичного впливу, тобто це – своєрідний інструменті неокolonіалізму, грубо закамouflований під «стратегію духовного відродження», якій в реаліях російсько-української гібридної війни, що розпочалася у 2014 р. виявляється ще й засобом підтримки та активізації міжнародного тероризму [11, с. 299].

Також треба відзначити концептуальну статтю В. Горбуліна оприлюднену ним у липні 2016 р. у тижневику «Дзеркало тижня. Україна» «2017-й: далі буде...» Ціннісні ресурси війни і миру: український формат. Автор аналітично проаналізував перебіг неоголошеної російсько-української гібридної війни й відзначив вагоме місце геополітичної доктрини «руського мира» як важливого елементу реваншистської політики Російської Федерації проти України [4].

Не зважаючи на ці публікації, проблема вивчення доктрини «русского мира» як вагомого елементу реваншистської політики Російської Федерації проти України залишається актуальною та потребує подальшого наукового опрацювання. Особливо це стосується методів протистояння цій неоімперській геополітичній доктрині під час неоголошеної російсько-української гібридної війни.

Джерельною базою дослідження слугують праці і публічні виступи апологетів, теоретиків, провайдерів і прибічників «русского мира»: В. Путіна [2; 2], Д. Медведєва [8], В. Суркова [15], Патріарха РПЦ Кіріла [3], В. Тішкова [13], Д. Табачника [16] та ін.

Ліквідація у кінці XX ст. Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР), надала реальну можливість колишнім радянським республікам позбутися тоталітарного спадку і стати на шлях демократичного розвитку. Спочатку керівництво РФ намагалося хоча би формально демократизувати країну, але з часом відмовилося від цих задумів і розпочало активно пропагувати й відновлювати неоімперський дискурс. Головним провайдером цих ідеологічних зрушень на початку XXI ст. став президент РФ В. Путін. Особливо цей процес пришвидшився у РФ після Помаранчевої революції 2004–2005 рр. Зрозумівши, що Україна може стати зразком і дороговказом як для Росії, так і для інших пострадянських республік на шляху демократизації, вестернізації й лібералізації, В. Путін ініціював процес розробки та формування нової ідеології, котра б допомогла відновити новітню модернізовану російську наддержаву. Зрештою, саме «русский мир» мав стати такою ідеологічною доктриною чи її важливою складовою [19, с. 45].

На думку вченого-українознавця В. Крисаченка своєрідним апофеозом кремлівського наративного безумства є доктрина «русского мира», котра до історичних «аргументів» на право втручатися в життя інших країн та народів додає також і трансцендентні «скрепи», які з благословення вищої сили мають підтвердити праведність і чинність всього того, що робить путінський режим як у себе в РФ так і за її межами [7, с. 141].

Разом з тим до розробки геополітичної доктрини «русского мира» кремлівські ідеологи підійшли дуже фундаментально. Помічник президента РФ В. Сурков з приводу базових ідеологічних засад модернізованої РФ зазначив: «Якщо в Росії не будуть створені свій дискурс, своя публічна філософія, своя прийнятна хоча б для більшості, а бажано для всіх наших громадян ідеологія (йдеться не про державну ідеологію, а про національну, хоча термін «національна ідея», якийсь затертий і девальвований), то з нами не будуть розмовляти ... Якщо ми не будемо говорити, з нами не будуть рахуватися» [15, с. 40].

Ось тому, наголошував В. Сурков, нагальним завданням російської культури є створення власної системи образів і смислів, це дасть можливість нам підтримувати цілісність нації, оскільки вона лише адміністративними засобами не може триматися. Адже жити, органічно розвиватися може тільки той народ, який має цілісне уявлення про себе, свою сутність, хто він, куди йде, для чого і з якою метою [15, с. 40].

Ми погоджуємося з думкою українських дослідників НІСД, що до широкого громадсько-політичного дискурсу РФ термін «русский мир» ввів президент РФ В. Путін, який, зокрема, наприкінці 2006 – на початку 2007 рр. у своїх публічних виступах докладно звертався до питань, пов'язаних із співвітчизниками, які проживають за кордоном в аспекті їхньої мовної, культурної та цивілізаційної єдності [18, с. 12].

Так, 24 жовтня 2006 р. у своєму вітальному слові до учасників Всесвітнього конгресу співвітчизників В. Путін заявив: «Цей день, безумовно, об'єднує не тільки багатонаціональний народ Росії, а й мільйони наших співвітчизників за кордоном, об'єднує весь так званий «русский мир». Ми справді єдині, і жодні кордони та перепони не завадять цій єдності. У нас є тільки одна спільна мета – зробити цю єдність ще міцнішою» [2].

Згодом у червні 2007 р. згідно з указом В. Путіна був створений недержавний центр підтримки та популяризації російської мови та культури «Русский мир». Співзасновниками Фонду стали Міністерство закордонних справ і Міністерство освіти і науки РФ. Головні його завдання були написані чітко й амбіційно: «Русский мир» – це не тільки росіяни, не тільки наші співвітчизники в країнах ближнього і далекого зарубіжжя, емігранти, вихідці з Росії та їхні нащадки. Це ще й іноземні громадяни, які говорять російською мовою, які вивчають або викладають її, всі ті, хто щиро цікавиться Росією, кого хвилює її майбутнє. Всі пласти Російського світу – поліетнічного, багатоконфесійного, соціально й ідеологічно неоднорідного, мультикультурного, географічно сегментованого – об'єднуються через усвідомлення причетності до Росії. Формуючи «русский мир» як глобальний проект, Росія знаходить нову ідентичність, нові можливості ефективної співпраці з рештою світу і додаткові імпульси власного розвитку» [9].

Отже, сфери впливу геополітичної ідеологічної доктрини «русского мира» за задумами його творців і провайдерів мали розповсюдитися не лише на терени РФ і пострадянський простір, а й на весь світ, де мешкають етнічні росіяни й так звані «російськомовні». Під прикриттям цього псевдокультурницького проекту РФ розпочала активне поширення своєї геополітичної, політичної, економічної, духовної та культурної експансії.

З обранням 01.02.2009 р. Патріархом Російської Православної Церкви (далі – РПЦ) Кіріла (Гундяєва) ідеї «русского мира» набули так званого «сакрального» звучання. Так, у програмному виступі очільника РПЦ на III Асамблеї «Русского мира» 3 листопада 2009 р., зокрема, було наголошено: «Ядром «русского мира» сьогодні є Росія, Україна, Білорусія. І святий преподобний Лаврентій Чернігівський висловив цю ідею відомою фразою: Росія, Україна, Білорусь – це і є свята Русь. Саме це розуміння «Русского мира» закладено в сучасній самоназві нашої Церкви. Церква називається Російською не за етнічною ознакою. Це найменування вказує на те, що Російська православна церква виконує пастирську місію серед народів, що приймають російську духовну і культурну традицію як основу своєї національної ідентичності або принаймні як її істотну частину» [3].

Таким чином, Україну й українців поза їх бажанням адептами «русского мира» було включено до цього ідеологічного, шовіністичного, імперського, геополітичного концепту з усіма негативними для них наслідками. А саме: початкова «братня» співпраця, поступове «м'яке» поглинання, розтягнена у часі цілковита асиміляція й у підсумку, остаточна ліквідація України як суверенної держави й українців як нації та самобутньої етнічної спільноти.

Під час виступу 3 листопада 2009 р. Патріарх РПЦ окреслив не лише пріоритети «русского мира», а і його базові елементи «опори» – православ'я, російська мова і культура та спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток. Зокрема, він наголосив: «Нарешті, третьою опорою «Русского мира» є спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток. У результаті спільної творчості народів Русі і тих, хто складав з ними єдине ціле протягом століть, виник спосіб громадського проживання, який у всьому світі асоціюється з російською традицією. У наших народів присутня сильна свідомість безперервності і наступності російської державної та суспільної традиції, починаючи з часів Київської Русі і закінчуючи нинішньою Росією, Україною, Білоруссю, Молдовою та іншими країнами історичного простору Русі. Наші предки разом будували і розвивали Русь, обороняли її

від іноземних загарбників. Так було упродовж існування нашої єдиної Вітчизни, незалежно від пануючої політичної системи» [3].

Саме ці головні напрями (православ'я, російська мова і культура та спільне історичне минуле) стали пріоритетними у повномасштабному наступі «руського мира» на Україну й українство. Реалізація головних завдань «руського мира» планувалася як на близьку так і на далеку перспективу, оскільки В. Путін сподівався, що маріонеткове президентство В. Януковича триватиме дуже довго, як, наприклад, правління у Республіці Білорусь А. Лукашенка. Проте Українська національна революція початку ХХІ ст. перекреслила всі плани Кремля. Тому В. Путін змушений був застосувати, окрім «м'якої сили» «руського мира», ще й «жорстку силу» – захопивши Крим й розв'язавши війну на Донбасі. Так, у лютому 2014 р. розпочалася неоголошена гібридна російсько-українська війна, що триває й досі. Незважаючи на переважання у цьому конфлікті військових, дипломатичних, геополітичних, економічних чинників, керівництво РФ продовжує активно використовувати «руський мир», вважаючи, що лише комплексне використання всіх засобів дасть можливість їм цілковито перемогти Україну і українців. Щоб зрозуміти всю небезпеку «руського мира» для України й українців лаконічно охарактеризуємо його сучасні базові елементи, що їх Кремль постійно задіює з метою нищення Української держави, української нації та повної асиміляції української етнічної спільноти.

По-перше, це – РПЦ. Якщо Церква, наприклад, у найближчих наших сусідів – Польщі, Угорщині, Словаччині, Румунії, Молдові і Росії – є виразником і гарантом їх державності, суверенності, унітарності й ідентичності, то в Україні якраз все навпаки. Одна з провідних християнських конфесій – Українська Православна Церква Московського Патріархату (УПЦ МП), попри свою удавану українскість, є структурно невід'ємною частиною РПЦ.

А РПЦ, як слушно наголошував Я. Потапенко, завжди була фундаментальною опорою імперської мілітаристської Російської держави, успішно проводила давню традицію політично-прагматичного партнерства між владою та Церквою в Росії і коли імперія постійно захоплювала нові землі й народи то вона слухняно благословляла й освячувала ці безчинства. «Власне, зазначав вчений, аналогічні процеси бачимо сьогодні на Донбасі, де просякнуті ненавистю до України слова попів-терористів трансформуються в кулі «поборників святої Русі» з Ічкерії або Бурятії» [11, с. 292–293].

М. Пірен відзначає, що УПЦ МП сприяла деформації національної самосвідомості українських громадян, поширенню індиферентності, байдужості як антипода патріотизму, громадянськості та активно насаджувала ідеї «руського мира». Зрештою, доводить дослідниця, все це разом привело на даний час у Донецькому регіоні до появи «нових республік», сепаратизму, тероризму та страждань громадян України [10, с. 177–178].

О. Семенова підкреслила, що завдяки своєму впливу на РПЦ і, отже, на УПЦ МП кремлівські пропагандисти поширюють українофобські ідеологічні концепти про «братовбивчу війну», «громадянський конфлікт» і заперечують факт російської військової агресії проти України. Представники РПЦ завжди говорили, що УПЦ МП – єдина справжня канонічна церква в українському православному християнстві, намагаючись таким чином контролювати релігійний простір України. Вищі керівники РПЦ категорично заперечують створення незалежної Православної Церкви в Україні і визнають легітимність лише УПЦ МП [14, с. 134].

Отже, УПЦ МП є одним із стовпів і духовно-ускрепою «руського мира» на українських теренах. Де-юре українська, а де-факто проросійська УПЦ МП є, по суті, п'ятою колоною РФ й агентом впливу та промоутером агресивно-неоімперіалістичного «руського мира» в Україні. Такий церковний плюралізм в умовах неоголошеної, але реальної російсько-української гібридної війни створює додаткові проблеми та роз'єднує Україну й українців замість того, щоб об'єднати всі патріотичні сили задля

відновлення соборності, державної цілісності Батьківщини та повернення миру і порозуміння на українські землі.

По-друге, це – інформаційна безпека. Коли збройне протистояння між Москвою та Києвом скоротилося до мінімуму (обстріли і перестрілки на лінії зіткнення), головним полем битви виступає інформаційний простір. Саме засоби масової інформації (телебачення, Інтернет, газети, часописи, кіно, радіо тощо) стають реальною і дієвою зброєю у цій гібридній війні. Відновлення Російської неоконсервативної імперії, повернення майже всіх пострадянських республік в обійми Москви є нагальним завданням для Кремля. У той же час вирішення цих завдань робиться не традиційними засобами впливу (військом, дипломатією тощо), а з використанням новітніх інформаційних технологій, які звичайних пересічних людей перетворюють на зомбованих істот, біороботів. Головним інструментом у цих загарбницьких планах мала стати і стала зрештою, агресивна інформаційна пропаганда РФ. Зазначимо, що ця інформаційна агресія здійснювалася на всій території України, але вона виявилася дієвою лише там, де найбільшого розповсюдження набув «русский мир», а українська ідентичність (українськість) була найменш представленою – у Криму та на Сході України [19, с. 48–49].

Тому П. Гай-Нижник наголосив, що необхідно проводити активну роз'яснювальну та просвітницьку роботу з місцевим населенням східних і південних регіонів, яке в умовах слабкої присутності чи навіть повної відсутності українського інформаційного й культурного продукту, постійно перебувало та продовжує перебувати під потужним інформаційним тиском Кремля, який цілеспрямовано розповсюджує в українському суспільстві оманливі ідеї «русского мира», «єдності слов'янських народів» тощо та сприяє формуванню проросійськи спрямованої регіональної ідентичності [1, с. 50–51].

Враховуючи, що наразі військовий чинник Україною в боротьбі з РФ використовується недостатньо (як і політичний, економічний, фінансовий тощо), на перший план виходить інформаційний. Інформаційна компонента має всі шанси стати головним чинником у протистоянні Києва і Москви, у тому числі й протидії агресивній експансії геополітичної доктрини «русского мира». Тому в гібридній війні інформаційна безпека виступає одним із пріоритетів у справі захисту державного суверенітету і незалежності України, національних інтересів, консолідації суспільства та відновлення соборності й територіальної цілісності Української держави.

По третє, це – російська мова і культура. Цілком слушною є думка аналітиків НІСД, які справедливо зазначають, що важливим чинником діяльності влади РФ у межах реалізації концепції «русского мира» є зміцнення позицій і розширення ареалу побутування російської мови. Особлива увага до питань функціонування російської мови, відзначають вчені, зумовлена також тим, що вона є одним з наріжних каменів «русского мира», об'єднавчим чинником міжнародної спільноти громадян різних країн, пов'язаних із Росією» [18, с. 32].

Так, наприклад, наодній із зустрічей з представниками російської інтелігенції В. Путін, розповідаючи про проголошення Року російської мови, уточнив зміст поняття: ««Русский мир»» може і повинен об'єднати всіх, кому дороге російське слово і російська культура, де б вони не жили, в Росії або за її межами. Частіше вживайте це словосполучення – «русский мир»» [18, с. 12].

Патріарх Кіріл також відзначив архіважливість російської мови: «Важливим комунікаційним елементом «русского мира» є російська мова... Церква, держава, громадські структури можуть спільно здійснювати комплектацію зарубіжних бібліотек, у тому числі на парафіях, створювати при них центри вивчення російської мови, організовувати заходи, спрямовані на збереження російських традицій. Слід допомагати випускати періодичні видання, створювати інтернет-сайти російською мовою, підтримувати діяльність наукових і освітніх центрів, сприяти надходженню

молодих співвітчизників у церковні та світські навчальні заклади в Росії, Україні, Білорусії» [3].

Свою чергою, один з ідеологів «русского мира» російський етнолог, історик, директор Інституту етнології і антропології РАН імені М. Миклухо-Маклая, академік РАН В. Тішков зазначав, що саме російська мова та російськомовна чи радянська культура разом з історичною пам'яттю об'єднують і конструюють цей світ [13].

У цьому контексті фахівці НІСД наголошують, що культурний складник є не лише одним із найважливіших, а домінантним у концепції «русского мира», оскільки культура та мова – це фактично єдине, що може об'єднати громадян Росії, російську діаспору, російськомовних (незалежно від національної належності) громадян інших держав і всіх інших, хто розглядається як потенціальний член цієї глобальної спільноти [18, с. 47].

Таким чином, російська мова і культура були цілеспрямовано використані провайдерами «русского мира», задля комплексного впровадження цієї геополітичної, політико-ідеологічної й етнокультурної доктрини як вагомого елементу реваншистської політики Російської Федерації проти України спрямованої передусім на цілковите знищення української мови, культурних традицій, звичаїв та поступову тотальну асиміляцію українського етносу панівною російською мовою та культурою.

По-четверте, це – російська освіта і наука. Одним із пріоритетних напрямків експансії «русского мира» в Україні є потужна популяризація і зміцнення позицій російської освіти і науки та використання їх у неоімперському дискурсі. Зокрема, Д. Табачник, який у 2002–2005, 2006–2007 рр. займав посаду віце-прем'єр-міністра України, а в 2010–2014 рр. – Міністра освіти і науки України, весь цей час активно впроваджував в Україні ідеологію і засадничі принципи «русского мира». Зокрема, цей активний проросійський діяч зазначав: «...єдність слов'янського світу, збереження його самобутності, його успішної конкуренції зі світом німецьким безпосередньо залежить від сили і єдності російського світу – станового хребта слов'янства. При цьому, говорячи про російський світ, ми не повинні впадати в оману сучасної політології, яка намагається кожному штучному утворенню, що має офіційно визнані кордони, приписати наявність власної нації ... Насправді єдина велика російська нація, яка включає в себе великоросів, малоросів і білорусів, поки ще нікуди не зникла ... Не може бути сумніву в російськості сучасних українців. Сумніватися можна лише в російськості галичан, але в цьому плані можна сумніватися і в їх українськості ...» [16, с. 305–306].

Як зазначають вчені-аналітики НІСД, «особливе місце у зміцненні позицій російської мови та просуванні ідей РМ в Україні належить экс-міністру освіти і науки України Д. Табачнику, який в одному з інтерв'ю російській радіостанції «Эхо Москвы», зокрема, розповідав про свою вирішальну роль у забезпеченні друкування шкільних підручників російською мовою за кошти з державного бюджету України, розширенні обсягів вивчення російської літератури в українських школах, поверненні до практики проведення всеукраїнських шкільних олімпіад з російської мови та літератури, а також про свою боротьбу з «опором націоналістів» у системі освіти» [18, с. 35].

Антиукраїнська діяльність Д. Табачника протягом цих років, зрештою, призвела до значного посилення позицій «русского мира» в Україні. Так, на запит «Тиждень.UA» Міністерство освіти і науки України відповіло, що із 19 тисяч 70 загальноосвітніх шкіл, що функціонують в Україні, викладання російською мовою здійснюється в 1 тисячі 256, зокрема, у 2012/2013 навчальному році із 225 тисяч 690 класів загальноосвітніх навчальних закладів українською мовою ведеться навчання у 191 тисячі 502 класах (84,9 %), російською – у 31 тисячі 372 (13,9 %). Найбільше шкіл із російською мовою навчання – в АР Крим (343), Донецькій (200) та Луганській (151) областях [17].

Отже, там, де «русский мир» набув найбільшого розповсюдження, а це терени Криму та Донбасу, згодом саме вони стали ареною російсько-українського збройного

протистояння. У регіонах України, де «русский мир» не мав панівних позицій в освіті, науці, культурі, у релігійній сфері тощо було збережено Українську державність та українську національну ідентичність.

Враховуючи названі чинники, ми хочемо лаконічно окреслити роль «русского мира» у перебігу російсько-українського конфлікту. З втечею В. Януковича до РФ і перемогою першого етапу Національної української революції початку XXI ст. В. Путін, зрозумівши, що Україна остаточно покидає сфери його впливу, розпочинає супроти неї неоголошену гібридну війну.

Також ми хочемо зацітувати оцінку злочинної сутності «русского мира» українськими науковцями. Я. Потапенко наголошує: «Саме просування й популяризація ідеології «русского міра» підготувало поживний ґрунт для Путінської ідеї «Новоросії», спроба реалізації якої вже коштувала народам України та Росії тисяч життів, скалічених доль, зруйнованих психік, призвела до розбурхування потоків ненависті з обох боків. Наслідки цієї ненависті ми, очевидно, відчуватимемо десятиліття, як і наші північні сусіди» [11, с. 300].

У свою чергу В. Горбулін зазначає: «Зокрема, концепцію «Русского мира», яка де-факто перетворилася на відверто нацистську й шовіністичну, слід заборонити на міжнародному рівні – так само, як свого часу заборонили нацистську. І для людей (або держав), котрі її просувають, мають бути такі самі правові наслідки, як і для послідовників нацистської ідеології. Адже насправді, говорячи про практичне вираження концепції «Русского мира», ми стикаємося зі справжнісіньким «православним ІДІЛом» – на Сході України діє (або діяли) відразу кілька різних «православних армій», що творять такі безчинства, які навіть бойовикам ІДІЛу не спадали на думку» [5, с. 2].

Незважаючи на триваючу вже восьмий рік неоголошену російсько-українську гібридну війну очільник РФ В. Путін продовжує у своїх виступах називати росіян й українців одним єдиним братнім народом. Нещодавно, 12.07.2021 р. на офіційному сайті Президента РФ було оприлюднено його програмну статтю «Про історичну єдність росіян та українців» російською й українською мовами, в якій В. Путін вкотре наголосив, що росіяни й українці один народ, єдине ціле, а Росія та Україна є частинами, по суті, одного історичного і духовного простору [12].

На думку В. Путіна, сучасна Україна – цілком і повністю дітище радянської епохи, яка створювалася за рахунок історичної Росії. Він зазначає: ««Коренізація», безумовно, зіграла велику роль у розвитку і зміцненні української культури, мови, ідентичності. Разом з тим під виглядом боротьби з так званим російським великодержавним шовінізмом українізація часто нав'язувалася тим, хто себе українцем не вважав. Саме радянська національна політика – замість великої російської нації, триєдиного народу, що складається з великоросів, малоросів і білорусів – закріпила на державному рівні положення про три окремих слов'янських народи: російський, український і білоруський» [12].

Також В. Путіна надзвичайно хвилює питання збереження та розвитку національної ідентичності українців: «Може прозвучати аргумент: якщо ви говорите про єдину велику націю, триєдиний народ, то яка різниця, ким себе люди вважають – росіянами, українцями чи білорусами. Повністю з цим згоден. Тим більше, що визначення національної приналежності, особливо у змішаних родинах – це право кожної людини, вільної у своєму виборі. Але річ у тім, що в Україні сьогодні ситуація зовсім інша, оскільки йдеться про примусову зміну ідентичності. І найогидніше, що росіян в Україні змушують не лише відректися від свого коріння, від поколінь предків, а й повірити в те, що Росія – їхній ворог. Не буде перебільшенням сказати, що курс на насильницьку асиміляцію, на формування етнічно чистої української держави, агресивно налаштованої щодо Росії, за своїми наслідками можна порівняти із застосуванням проти нас зброї масового ураження. Внаслідок такого грубого, штучного розриву

росіян і українців – сукупно російський народ може зменшитися на сотні тисяч, а то й на мільйони» [12].

У свою чергу, заступник голови Ради Національної Безпеки та Оборони РФ, президент РФ (2008 – 2012), багаторічний прем'єр-міністр РФ Д. Медведєв у газеті російського олігарха А. Усманова «КоммерсантЪ» 11. 10. 2021 р. оприлюднив коротку статтю під назвою: «Почему бессмысленны контакты с нынешним украинским руководством. Пять коротких полемических тезисов» [8].

Свій допис російський політик розпочинає цитуванням відомої української приказки «Коза з вовком тягалася, тільки шкура залилася». Він не уточнює хто є хто, але читачі самі мають здогадатися. Головні послання цієї маленької статті як і розлогого трактату В. Путіна спрямовані на те щоби переконати як пересічного росіянина й звичайного громадянина України, що сучасна Українська держава, насамперед, просто непорозуміння, яка при допомозі своїх недолугих очільників (корупціонерів, крадіїв, фашистів, антисемітів тощо) дуже швидко збанкрутує й самоліквідується, а її громадяни повернуться під омофор великої «історичної Росії».

Якщо знані в Україні й у світі вчені такі як: М. Грушевський, М. Брайчевський, В. Баран, Л. Залізник у своїх працях переконливо довели неперервність етнокультурного розвитку українців з середини I тис. нашої ери, й, що це окремий народ зі своєю самобутньою мовою, історією, культурою, звичаями, традиціями тощо, то для провідників «русского мира» це все просто маячня.

На тверде переконання Д. Медведєва, Україна лише знаходиться в пошуках своєї ідентичності й особливого шляху, намагається створити власну окрему історію. Хоча, на його думку, вся ця історія вчить, що на це потрібно багато століть, яких немає ні Україна, ні українці, бо вони приречені [8].

Отже, у своїх ідеологічно заангажованих публікаціях провайдери «русского мира» намагаються всіляко заперечити сучасну етнокультурну реальність, відмовити українцям у праві на самостійний розвиток й переконати їх у недоцільності Української держави та самостійного розвитку українського народу, пропонуючи навзаєм «русский мир» як перспективний чинник модерного розвитку російської цивілізації та ідею великої «історичної Росії».

Проаналізувавши агресивну сутність реваншистської політики РФ супроти України й українців та злочинну роль «русского мира» у цьому процесі, ми хочемо запропонувати бачення вчених-українознавців для подолання засилля і наслідків експансії північно-східного сусіда.

Насамперед, це усунення так званих ліній розмежування в українському суспільстві. На думку В. Крисаченка сучасні лінії розмежування в соціумі закорінені в опозиції «центр-периферія», опозиції «держава-царква», опозиції «місто-село», опозиції «власник-робітник» тощо. Вчений переконаний, що конструктивною парадигмою з їх подолання може слугувати консолідована діяльність української влади й громадянського суспільства шляхом реалізації синергетичного потенціалу демократизації соціуму та утвердження в Українській державі норм верховства права [6, с. 9–26].

Лише згуртоване й об'єднане громадянське суспільство та проукраїнська влада спроможні стати єдиним фронтом і перемогти в неоголошеній російсько-українській гібридній війні.

Також це світоглядний дискурс. На тверде переконання П. Гай-Нижника, українознавство має набути ширшого (глибшого) стратегічного значення державної ваги, в тому числі як українська «м'яка сила» соборницького, дипломатичного і політичного характеру, а не лише наукового чи освітнього [4, с. 15].

На нашу думку, зупинити нашість агресивно-неоімперіалістичного «русского мира» спроможні дієва і самодостатня ідеологія українського новітнього націоналізму та українознавство як навчальна гуманітарна дисципліна, інтегративна наука й патріотичний світогляд, що в змозі об'єднати навіть у сучасних військово-політичних і

соціально-економічних умовах переважну більшість вітчизняного суспільства. Український націоналізм й українознавство мають спільні пріоритети, такі як плекання і розвиток рідної мови, літератури, духовної та матеріальної культури, освіти і науки, звичаїв і традицій, збереження та захист українських земель; творення політичної нації; відновлення і розбудова Української Самостійної Соборної Держави, котра, в свою чергу, мусить дбати про Україну, українців та світове українство [20, с. 185].

Попри фейкові референдуми й реальні російські збройні терористичні угруповання, гібридна війна яка розпочалася у 2014 р. показала агресивну та неоімперіалістичну сутність «руського мира», для якого долі мільйонів людей – ніщо порівняно з відновленням новітньої Російської імперії на чолі з В. Путіним. Незважаючи на цілу низку прикрих невдач, Україна тримає удар, а українці мобілізуються, згуртовуються й борються з Москвою та її помічниками-терористами. У цьому цивілізаційному збройному протистоянні, окрім військових, політичних, економічних і соціальних факторів, дедалі більшого значення набуває ідеологічно-світоглядний чинник, а серед багатьох його складових українознавча компонента є однією з провідних. Усвідомлюючи себе українцем, володіючи рідною мовою, розуміючи власні культурні здобутки, знаючи своє минуле і сьогодення, ми ніколи не станемо цеглинками «руського мира». Навпаки, через українознавче пізнання та самопізнання український народ розбудовує Українську Самостійну Соборну Державу, творить політичну націю, що об'єднує не тільки етнічних українців, але й українських росіян, євреїв, поляків, угорців, румунів, білорусів, кримських татар та представників інших народів. Зрозуміло, допоки існує агресивна імперія РФ з її ідеологічно-догматичним «руським миром», «питання Москви» завжди буде актуальним для України й українців. Московія-Росія повсякчас поважала силу. Проте сила не лише у потужній економіці, могутньому війську, величезних запасах енергоносіїв, слухняному населенні, а й у переконаннях, які треба нав'язати не тільки своїм громадянам, але й чужим, щоби зробити їх дуже швидко своїми, як у випадку із мешканцями Криму [20, с. 190–191].

Одне з головних завдань «руського мира», – перетворити Україну на колонію, а її терени – на звичайні губернії РФ («Малороссию, Новороссию, Галицию» тощо), а українців – на «руських». На противагу цим неоімперським спробам, українознавство має сприяти трансформації кланово-олігархічної, люмпенізованої, зросійщено-совкової України в інноваційну, потужну, заможну, правову і демократичну Українську Самостійну Соборну Державу та допомогти українському народу стати свідомою, високоосвіченою, патріотичною, духовною, політичною нацією. Зрозуміло, цей шлях перетворень буде болісним, тернистим, важким і тривалим [20, с. 191].

Отже, Українська Самостійна Соборна Держава у XXI ст. має стати лідером Центрально-Східної Європи та увійти у двадцятку найрозвинутіших країн світу. Колись у середині XVII ст. саме Гетьманщина допомогла Московії стати потужною державою, а згодом й імперією. Тепер, на початку XXI ст., Україна має стати руйнівником путінської імперії, а українознавство, здолавши агресивно-неоімперіалістичний «руський мир», сприятиме поступальному розвитку України, українців і світового українства у цивілізаційному часопросторовому парадигмальному дискурсі [20, с. 192].

Таким чином, проаналізувавши заперечення сучасної етнокультурної реальності провідниками «руського мира» як чинника модерного розвитку українського суспільства в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни та осмислюючи концепт «руського мира» як вагомий елемент політики реваншу РФ щодо України й українців, ми прийшли до таких висновків. По-перше, виявлено імперську сутність путінської РФ як спадкоємниці Російської й Радянської імперій. Хоча формально Росія є федерацією багатьох народів, реально це держава імперського типу, яка не лише намагається зберегти статус-кво після руйнації СРСР, а й робить активні спроби повернути свій геополітичний вплив як на близьке, так і на далеке зарубіжжя.

По-друге, охарактеризовано базові елементи «руського мира», – це передусім Російська православна церква, інформаційна складова, російська мова, культура, освіта, наука тощо. По-третє, з'ясовано злочинну роль «руського мира», – у підготовці і перебігу російсько-української війни. Саме ті регіони України, де «руський мир» набув найбільшого розповсюдження і популярності серед антиукраїнсько налаштованого місцевого населення, згодом стали чи легкою здобиччю агресора (як Крим), чи ареною кровопролитного протистояння (як Донецька і Луганська області). І навпаки, де проукраїнські сили перебували в більшості, вони змогли зупинити наступ «руського мира», – і т.зв. «руської весни». По-четверте, доведено, що очільники РФ та їх посіпаки цілеспрямовано заперечують й ігнорують сучасну етнокультурну реальність та активно впроваджують в духовний, інформаційний, мовний, культурний, освітній і науковий простір України ідеї й принципи «руського мира», що, зрештою, призводить до ослаблення Української держави, української нації та української національної ідентичності. По-п'яте, запропоновано шляхи подолання й остаточної ліквідації ідей, ідеологічних засад, ідеології та базових елементів «руського мира» Українською державою. Насамперед це усунення так званих ліній розмежування в українському суспільстві, набуття українознавством вагомого стратегічного значення державної ваги, в тому числі як українська «м'яка сила» соборницького, дипломатичного і політичного характеру та розбудова Української Самостійної Соборної Держави на україноцентричних засадах (поєднання і синергія українського сучасного оновленого націоналізму й українознавства як навчальної гуманітарної дисципліни, інтегративної науки й патріотичного світогляду).

Література

1. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики /П. Гай-Нижник (керівник проєкту, упорядник і науковий редактор); авторський колектив:П. П. Гай-Нижник, Л.Л.Залізник, І.Й.Краснодемська, Ю.С.Фігурний, О.А.Чирков, Л.В.Чупрій. Київ, «МП Леся», 2016.586 с.
2. Всемирный конгресс соотечественников, проживающих за рубежом: Вступительное слово Президента России Владимира Путина на Всемирном конгрессе соотечественников, проживающих за рубежом. Санкт-Петербург, 24 октября 2006 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vksrs.com/publications/vstupitelnoe-slovo-prezidenta-rossii-v-v/>
3. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира. –2009. – 3 ноября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>
4. Гай-Нижник П. Оновлення концепції та осучаснення діяльності Науково – дослідного інституту українознавства: проблеми та перспективи. *Українознавство*.2019. № 2 (71). С. 8–15
5. Горбулін В., «2017-й: далі буде...» Ціннісні ресурси війни і миру: український формат. *Дзеркало тижня. Україна*. № 24 (270), субота, 2 – 8 липня 2016 р. С. 2.
6. Крисаченко В. Лінії розмежування в українському суспільстві: генеза, структура, подолання. в ретроспективі та сучасних реаліях. *Українознавство*.2021. № 3 (80). С. 8–28.
7. Крисаченко В. Офіційний історичний наратив Росії як інструмент агресії: конструювання та об'єктивація. *Українознавство*.2020. № 3 (76). С. 124–146.
8. Медведев Д.: Почему бессмысленны контакты с нынешним украинским руководством. Пять коротких полемических тезисов. «Комерсантъ» 11. 10. 2021.
9. О Фонде. Цели и задачи. Идеология [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ruskiymir.ru/ruskiymir/ru/fund/about>
10. Пірен М.І. Роль духовних цінностей у формуванні громадянської позиції особистості в сучасному проблемному українському суспільстві. *Православ'я в Україні: збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції* / [під. ред. митроп.

- Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 172–180.
11. Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. 304 с.
12. Путін В. Про історичну єдність росіян та українців. 2021. Електронний ресурс: <http://kremlin.ru/events/president/news/66182> [Дата останнього доступу 9.09.2021]
13. *Російський світ (геополітика)*. Вікіпедія: вільна енциклопедія. 2021. Електронний ресурс: <http://uk.wikipedia.org/wiki/> [Дата останнього доступу 9.09.2021]
14. Семенова О., Герасько М. Національно-культурна ідентичність українського суспільства у контексті сучасних гуманітарних викликів. *Українознавство*. 2020. № 2 (75). С. 130–145.
15. Сурков В. Ю. Основные тенденции и перспективы развития современной России. М.: Издательство СГУ, 2007. 52 с.
16. Табачник Д. В. Orientallux: Заметки по поводу славянского единства/ Размышления. Публицистика 2006–2009 годов. Харьков: Фолио, 2010. С. 301–308.
17. У Табачника запевняють, що у Києві лише у семи школах навчають російською. Тиждень.UA. 2013. 5 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/76519>
18. Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. / С. І. Здіорук, В. М. Яблонський, В. В. Токман [та ін.]; за ред. В. М. Яблонського та С. І. Здіорука. К.: НІСД, 2014. 80 с.
19. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. *Українознавство*, 2016. № 3 (60). С. 40–59.
20. Фігурний Ю. Українознавство – дієвий чинник у боротьбі з агресивно-неоімперіалістичним «русским миром» РФ. *Бандерівські читання. Матеріали перших та других Бандерівських читань*. К., Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 184–192.

РОЗДІЛ 3 ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ РЕВАНШУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

3.1. СОЦІАЛЬНІ МЕДІА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Активне впровадження новітніх цифрових технологій стимулювало потужний розвиток соціальних медіа, що об'єднують у собі інформаційний контент та онлайн-комунікацію з його споживачами. Соціальні медіа охоплюють різні сервіси: інтернет-ЗМІ, соціальні мережі, блогосферу як сукупність блогів, мікроблоги, відеохостинги та ін. В Україні соціальні медіа особливо активно почали розвиватися у 2014 – 2015 рр., зокрема інтернет-ресурси громадських об'єднань, волонтерів, активістів, політиків, експертів. Вони висвітлювали перебіг таких подій, як Революція Гідності, анексія Криму, початок військових дій на Донбасі, та стали повноцінною альтернативою пресі і телебаченню. Опініон-лідери та інфлюенсери з мереж «Facebook», «Instagram», «YouTube», «TikTok» та ін. дедалі більше поширюють свій вплив: декілька блогерів із сукупною аудиторією 400 – 900 тисяч підписників становлять інформаційний ресурс, еквівалентний середньостатистичному інформаційному каналу.

У фокусі нашого дослідження – інтернет-ЗМІ, соціальні мережі та блогосфера України в умовах російсько-українського інформаційного протистояння; метою є з'ясування їх впливу на формування суспільної думки, визначення їх ролі у поширенні антиукраїнських наративів російської пропаганди, розкриття методів конструювання та поширення фейкової інформації, окреслення шляхів протидії інформаційній пропаганді та дезінформації, представлення позитивного образу України світовій інтернет-спільноті.

YouTube, Facebook, Telegram, Instagram, Twitter давно вже перестали бути майданчиками для розважального контенту – наразі це справжнє поле битви інформаційної війни. За даними звіту Facebook «Ситуація з операціями впливу у 2017 – 2020 роках», Україна входить до першої п'ятірки лідерів у світі за кількістю мереж, що здійснювали операції інформаційного впливу. Окрім внутрішніх (8), Україна зазнавала зовнішніх інформаційних атак (10), причому усі вони були організовані з Росії, і ще одна – з території непідконтрольного Україні Луганська [28].

На сьогодні мережа Інтернет стала трансграничним полігоном для ведення інформаційної війни РФ щодо України: «кіберпартизани», «кіберополчення», а також спеціальні підрозділи різних безпекових відомств країни-агресора стають важливим елементом в кібератаках та веденні спеціальних психологічних операцій у соціальних мережах [6, с. 9]. Автори циклу документальних фільмів «Operation InfeKtion», створеного виданням «New York Times», розкривають методіку створення ідеальної фальшивої новини, яку застосовує Росія з часів холодної війни й понині: 1) знайти «тріщини» у суспільстві-мішені (економічні, демографічні, лінгвістичні, етнічні та ін. соціальні розбіжності); 2) створити масштабну вигадку довкола цієї проблеми; 3) додати до вигадки трохи правди; 4) знайти поширювача вигадки; 5) знайти тих, хто бездумно сприймає оманливі меседжі; 6) непохитно заперечувати правду; 7) проводити операції впливу впродовж тривалого часу [12].

Проаналізувавши методи ведення інформаційної війни та інформаційних провокацій з боку РФ, дослідниця соціальних комунікацій Н. Семен у своїй дисертаційній роботі виділяє такі основні завдання російської інформаційної пропаганди: 1) створення атмосфери зневаги до українського слова, культури, історії та державності, нав'язування ідеї про всемогутність та прогресивність Росії; 2) зростання політичної напруги, домагання недовіри та зневаги до української влади з боку населення; 3) стимулювання розбрату між політичними партіями в Україні; 4) провокація соціальних, національно-етнічних сутичок; 4) ініціація акцій непокори та

масових заворушень; 5) нівеляція іміджу та авторитету України в очах інших країн; 6) створення опозиційних до конституційної української влади груп; 7) фальсифікація фактів історичної спадщини, висміювання здобутків українського народу; 8) намагання змінити систему людських цінностей; 9) применшення та замовчування світових досягнень України в науці, техніці та інших значущих галузях; 10) особлива акцентуація на поразках України, замовчування її досягнень; 11) формування серед військових зневіри до перемоги України над Росією; 12) нав'язування свого способу життя, поведінки, світогляду як апіорі істинних речей; 13) навіювання паніки та підлив морального духу і віри українців у перемогу; 14) нанесення шкоди інформаційній безпеці України [38, с. 27 – 28].

На основі аналізу контенту онлайн-медіа «112ua», «ZIK», «Newsone», «Страна.ua», «Голос.ua», «Вести», «Українські новини», «Подробности», «Багнет», «КП в Україні», «Апостроф», «Коментарі», «Телеграф», телевізійних та YouTube-каналів «112ua», «ZIK», «Newsone», «Перший незалежний», «Наш» експерти Інституту масової інформації та ГО «Детектор Медіа» виділили такі основні приклади проросійських наративів, що просувалися впродовж 2020 – 2021 рр.: Україна не виконує Мінських угод і порушує домовленості; Україні потрібна війна щоб відволікти населення від невдач влади; Крим російський та водопостачання з України; втручання України в справи Білорусі; екстремізм / націоналізм в Україні; дискредитація чинної влади України; Православна церква України, невизнання церкви, «розкольникство»; вагнерівці в Білорусі; Україна – держава, яка не відбулась (failed state); утиски російської мови в Україні; Донбас російський; Північний потік – 2; незаконне захоплення влади в Україні внаслідок повалення законного керівництва; коронавірус (успішна боротьба Росії проти коронавірусу, вакцина «Спутнік-В»); успішна Росія, Путін – захисник, Росії не потрібна війна; Росія не є стороною війни в Україні [32].

Найбільше матеріалів з проросійською і антизахідною риторикою було виявлено в таких медіа: «Страна.ua», «112ua» та «ZIK», причому дослідження не зафіксувало суттєвого зменшення кількості таких матеріалів після блокування медіа, які входять до сфери впливу В. Медведчука. Дійсно, YouTube-канали «112ua», «ZIK», «Newsone» є заблокованими, а ось сайт strana.ua, до якого у серпні 2021 р. рішенням РНБО було відключено доступ, перейшов на інші URL адреси strana.today, strana.news і функціонує й понині. Кількість підписників YouTube-каналу «Страна.ua» навіть зросла: з 456 тис. у 2020 р. до 475 тис. у 2021 р. [23].

Розглянемо основні медіа – поширювачі проросійських наративів: «ескалація україно-російської війни – це справа рук України» – «Страна.ua», «Голос.ua», «Вести»; «Україна – держава, що не відбулась» – «112ua», «ZIK», «Newsone»; «Росія успішно бореться проти коронавірусу. Путін готовий продати цю вакцину Україні» – «112ua», «ZIK», «Newsone», «Страна.ua»; «Екстремізм/націоналізм/нацизм/радикали в Україні» – «Страна.ua», «112ua»; «Україна здійснює репресії. Утиски російськомовних громадян та російської православної церкви в Україні» – «112ua», «ZIK», «Newsone» [32, с. 13, 14].

Аналіз медіаспоживання та дезінформації в українському інформаційному середовищі, проведений ГО «Детектор Медіа» впродовж березня – листопада 2020 р., засвідчує, що найбільш поширеною маніпуляцією у соцмережах у цей період був меседж про українців — «малоросів без своєї мови та історії», зокрема, лише за травень 2020 р. у «Facebook»-спільнотах південних і східних областей понад 470 разів поширювали повідомлення зі змістом «Україна перекидає історію». Сплеск маніпуляцій на історичну тему відбувся 9 травня, коли проросійські сили поширювали меседжі про «можемо повторити» чи «на Берлін». Іншими поширеними антиукраїнськими пропагандистськими наративами є «Україна – нацистська держава», «Майдан – це помилка», «ПЦУ – розкольників», «в Україні громадянська війна», «зовнішнє управління Україною» [29, с. 15, 20, 22, 23, 25].

У сучасну епоху доступний широкий спектр засобів інформації, тож, здавалося б, користувачі мають усі можливості, щоб провести фактчекінг та спростувати фейк. Натомість значна частина українців схильна більше довіряти думці блогерів-«експертів» з кількома десятками або сотнями тисяч підписників, аніж раціонально та критично мислити. Часто визначальним є саме розмір аудиторії блогера: чим вона більша – тим більше йому довіряють. Довіра, думка, вплив та репутація є характерними для дискурсу соціальних медіа [31]. Відкритість і нецензурованість, з одного боку, надають їм статусу альтернативних засобів масової комунікації, а з другого – створюють умови як для проявів деструктивної поведінки учасників мереж (тролінг, ельфінг), так і для маніпулятивних зовнішніх впливів, зокрема проведення спланованих інформаційних акцій, спрямованих на поширення паніки і зневіри серед населення, підрив державного суверенітету, руйнування територіальної цілісності держави та ін. Сучасні дослідники розглядають інформаційно-психологічні атаки у соціальних мережах як один із напрямів гібридної війни Росії проти України [15; 26].

За повідомленням агенції «Інтерфакс-Україна», у 2021 р. в Україні нараховується 26 млн. користувачів соціальних мереж, наразі у них зареєстровано понад 60% населення. Станом на січень 2021 р. найпопулярнішими соціальними мережами серед українців є: Facebook – 59% українських користувачів; YouTube – 43 %; Instagram – 30%; Telegram – 17%; Twitter – 6% [39].

Стрімко набирає популярності в Україні (особливо серед молоді) соціальна мережа «TikTok», яка містить короткі інформативні відео, пісні, аудіозаписи тощо (зареєстровано від 3 до 5 млн. користувачів). Втім за масовістю український контент тут відчутно програє російському. Предметом дискусій довкола цієї соцмережі стали як публічна зневага до української армії, символів української державності (спалювання прапора), української мови деякими користувачами, так і позитивний досвід у її обстоюванні популярними TikTok-блогерами, які активно просувають український контент, популяризують мову та історію, проводять патріотичні челенджі [14, с. 43]. Зокрема, широкого розголосу здобув флешмоб із закликком співати повстанську пісню «Батько наш Бандера, Україна – мати», започаткований львівськими школярками у жовтні 2021 р. До флешмобу долучилися громадські організації «Слов'янська січ» та «Єдина родина Донеччини» (танцювальне відео на Youtube-каналі «Патріот Донбасу»), хористи Львівської національної академічної чоловічої хорової капели «Дударик», студенти Львівської національної музичної академії імені Миколи Лисенка, а також дорослі та діти – користувачі соцмереж Twitter, TikTok та Instagram (на 18.01. 2022 р. загальна кількість переглядів відео з хештегом *#батьконашбандера* у TikTok – понад 44 млн.). Російські пропагандисти на офіційних телеканалах у відповідь назвали українських школярів-учасників флешмобу сектантами, які потребують «денацифікації», адже діти росіян «боятимуться» приїздити до України. Такі патріотичні челенджі не лише згуртовують українську молодіжну спільноту, а й збільшують україномовний контент у соцмережах, що є вкрай важливим у боротьбі із засиллям російськомовного інформаційного продукту.

До молодіжного TikTok залучаються й канали для більш «дорослої» аудиторії: свої акаунти тут уже мають деякі українські медіа («hromadske.ua», «Телебачення Торонто», «Радіо Свобода», «1+1», «Страна.ua»), журналісти (skrypin.ua), просвітницькі канали («Історія без міфів») та ін.

Здійснивши аналіз контенту українського TikTok, журналіст видання «Lb.ua» А. Оленін зазначає, що одним із його центральних трендів, окрім української мови, є тематика про Крим, Донбас, російську агресію. Наприклад, відео з тегами *«днр»* та *«лнр»* мають разом майже мільярд переглядів, велика кількість переглядів у таких пропагандистських тегів, як *«крымнаш»* чи *«донбасросія»* [40]. Російсько-українське інформаційне протистояння продовжується і на такому, здавалося б, аполітичному майданчику: у грудні 2020 р. TikTok заблокував хештег *#АТО*, а на початку 2021 р. був видалений хештег *#новороссия* [46].

Останнім часом в Україні все більше набуває популярності «Telegram» – месенджер із функціями соціальної мережі, який виявився однією з головних зон поширення пліток, мови ворожнечі та дезінформаційних наративів. Дослідження ГО «Детектор Медіа» показало, що 49 зі 100 найпопулярніших в Україні телеграм-каналів зарахували себе до категорії «Новини та ЗМІ». У десятці найпопулярніших з них шість – ті, що часто публікують «зливи», провокації, ігноруючи журналістські стандарти [29, с. 43]. У лютому 2021 р. кіберфахівці СБУ викрили масштабну агентурну мережу Telegram-каналів, яка займалася розвідувально-підривною діяльністю на замовлення спецслужб Російської Федерації. У діяльності були задіяні жителі Харкова та Одеси, які пропагували ідеї так званої «русской весны», а їх «головним менеджером» був один із організаторів масових заворушень під час одеського «Антимайдану». Вони створювали та адміністрували низку політичних каналів, серед яких «Легитимный», «Резидент», «Картель», «Сплетница», «Чорний квартал», «Политический расклад», «Нетипичное Запорожье», «Тремпель Харьков», «Одесский фраер», «Днепр live», «Николаев live», «Херсон live». Незважаючи на рішення суду м. Харкова про припинення діяльності перших чотирьох каналів на території України, вони й понині продовжують функціонувати, транслюючи, поміж інших, й антивакцинаторські меседжі.

У жовтні 2021 р. Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки й оборони України провів аналіз українських Telegram-каналів, за результатами якого виявлено інформаційну спецоперацію, спрямовану на максимальне зменшення рівня вакцинації населення України [1]. У звіті продемонстровано, як за допомогою мережі засобів масової комунікації, що куруються РФ або мають безпосереднє відношення до неї, поширюються повідомлення про начебто негативні наслідки вакцинації. Найбільше деструктивні наративи в Україні щодо вакцинації просувають Telegram-канали «Картель», «Сплетница». Разом з тим Telegram-канали, які адмініструються РФ та спрямовані на аудиторію ТОТ Донецької, Луганської областей, ТОТ АР Крим та м. Севастополь і на територію Росії, транслюють діаметрально протилежні наративи. В їхніх публікаціях вже міститься інша позиція щодо вакцинації: доводиться до відома населення інформація про необхідність щеплень, залучаються лідери думок та блогери для поширення пропаганди вакцинації («Новостной каталог. Новости мира», «Эхо Москвы», «ТАСС»).

У звіті також зазначено, що важливу роль у розповсюдженні ідей антивакцинаторства відіграє одна з церков (УПЦ МП. – О. С.). 19 жовтня 2021 р. представники цієї церкви провели під будівлею Верховної Ради мітинг проти вакцинації від коронавірусу, куди учасники принесли плакати з гаслами: «Вакцинація вбиває», «Ні медичним експериментам. Захистимо наших дітей». Очолив мітинг протестувальників-вірян священник УПЦ МП із Почаєва Олександр Марценюк. Крім молитов, на мітингу лунали пісні про Росію і царя, а також заклики до «канонічного єдинства» з Росією. Ще раніше отець Олександр став відомим завдяки скорботному віршу з приводу ліквідації проросійського терориста «Гіві» та заявами про молитовну підтримку «Новоросії» на російському сайті «Москва – Третий Рим», а українських воїнів він називав «убийцями Донбасса». На сайті УПЦ МП містяться рядки з проповіді Митрополита Онуфрія щодо вакцинації: «Сьогодні багато говорять про земне життя, про те, що треба робити щеплення, бо інакше людина помре. Проте є вакцина вічності – це покаєння. Що б людина собі не зробила, яку б вакцину не ввела – одну, чи десять, чи жодної, вона все одно помре. А якщо ми зробимо собі щеплення вічності, введемо вакцину вічності, тобто візьмемо покаєння у свій труд, тоді ми будемо жити вічно на небі во Христі Ісусі Господі нашим». Таким чином, вірянам доноситься думка, що вакцинація не врятує їх від смерті.

Проте ця ж церква російську аудиторію, навпаки, закликає вакцинуватися, проводить роз'яснювальну роботу про види вакцин, розглядає щеплення як єдиний спосіб зупинити поширення коронавірусу, що й демонструють власним прикладом

вищі ієрархи російської церкви («РИА Новости»: Патриарх Кирилл привился одной из российских вакцин от COVID-19», 13.04. 2021 р.). Фахівці Центру протидії дезінформації підкреслюють, що повномасштабна і тривала дезінформаційна операція загрожує життю та безпеці українців, і кількість постраждалих буде зростати, якщо не вжити необхідних заходів для протидії в інформаційному просторі.

Мережа «Facebook» користується найбільшою популярністю серед українців. За даними дослідження, проведеного волонтерською ініціативою з інформаційної гігієни «Як не стати овочем» та SemanticForce у січні 2021 р., 47% українців, які користуються Інтернетом, отримують новини з Facebook. 73% з них не дотримуються інформаційної гігієни – публікують фейки, посилаються на фейкові новинні сайти¹ тощо. 61% публікують матеріали з т. зв. «ресурсів-сміттярок» – сайтів, публічних сторінок та груп, 39% – матеріали, які містять маніпулятивну інформацію, 26% користувачів публікують фейки. Найнижчий рівень порушення базової інформаційної гігієни було виявлено у північних регіонах України; найвищий – у східних, особливо масово користувачі публікували там маніпулятивну інформацію. Як зазначає О. Мороз, засновниця ініціативи, лише 3% українців можуть відрізнити фейк від правди, причому чим молодша людина, тим менше публікацій, які порушують інформаційну гігієну.

Ключовий інструмент поширення фейків в українському Facebook – «ресурси-сміттярки», які продукують емоційні матеріали. Найпопулярнішими серед українців є 51 сторінка з інформаційним контентом, 29 з них є типовими «ресурсами-сміттярками» і лише 3 – це медіа, внесені Інститутом масової інформації до «білого списку»: «Радіо Свобода», «Громадське» та «Українська правда», рівень дотримання професійних стандартів у них становив близько 97,8% [22; 20].

З розвитком та поширенням соціальних мереж стрімко збільшується аудиторія та вплив блогерів – лідерів думок; найбільшу аудиторію в українських соціальних мережах серед них мають здебільшого політики, журналісти, громадські діячі та активісти. Проведене Інститутом масової інформації дослідження свідчить, що найбільш впливовими блогерами, які висвітлюють суспільно-політичні проблеми у Facebook, є: Денис Бігус (бл. 79 тис.), Тетяна Монтян (понад 101 тис.), Яніна Соколова (понад 144 тис.), Роман Скрипін (понад 136 тис.), Андрій Луганський (понад 87 тис.), Сергій Стерненко (65 тис.), Денис Казанський (понад 102 тис.), Андрій Смолій (понад 105 тис.), Олексій Арестович (понад 186 тис.), Андрій Карпов (Андрій Полтава) (понад 60 тис.), Олеся Медведєва (у дослідженні ІМІ – 400 тис., за нашими даними – понад 24 тис.) та ін. Найпопулярнішими політичними блогерами у YouTube є Олександр Семченко (понад 553 тис.), Олег Єлісєвич (531 тис.), Ростислав Шапошніков (343 тис.) та ін. [19; 23] (Дані оновлено на 01.11. 2021 р. – О. С.).

Блогосфера в Україні, як зауважує О. Мороз, – це територія суб'єктивізму: користувачам соціальних мереж вкрай важко знайти об'єктивне джерело інформації. Зважаючи на те, що аудиторія цих блогерів співмірна з деякими традиційними медіа, заради її збільшення і вигідного заробітку вони часто маніпулюють, виконують різні політичні замовлення і просто «хайпують» на гострих та емоційних темах. Лише незначна частина блогерів неупереджено та об'єктивно висвітлюють події, без політичних оцінок та пропаганди. У сегменті суспільно-політичних блогерів – одиниці з тих, хто мають відверту проукраїнську позицію. Найбільше таких, хто «хейтить» політиків, громадських діячів тощо, спираючись на проросійський електорат та тих, хто розчарувався у Майдані, системно просуваючи російські пропагандистські наративи.

¹ Фейковий новинний сайт (англ. fake news site) – мережевий медіаресурс, який складається із об'єднаних між собою (як за змістом, так і за навігацією) веб-сторінок і спеціалізується на новинному контенті, який формується з суміші новин та фейкових новин у різних співвідношеннях [41].

Інтернет-виданням «Українська правда» впродовж серпня–листопада 2020 р. було проаналізовано 334 канали, які поширюють суспільно-політичні відео, і встановлено, що сумарні перегляди відеоканалів з прямою чи завуальованою проросійською пропагандою у 2,5 рази перевищують канали з проукраїнською позицією. Втім позитивні зрушення є: сегмент проукраїнських суспільно-політичних YouTube-каналів поступово збільшується за рахунок зростання популярності низки журналістських каналів – «skrypin.ua» (279 тис.), «Телебачення Торонто» (479 тис.), «BINUS info» (483 тис.), «Роман Цимбалюк» (382 тис.) та ін. [23] (Дані оновлено на 01.11. 2021 р. – О.С.).

Фахівці у сфері масових комунікацій оперують поняттями «захисні кокони», «камери відлуння», у яких групуються користувачі соцмереж зі схожими поглядами, що уможлиблює їх перебування у зоні емоційного та інформаційного комфорту [31]. Посилюється фактор вибіркового сприйняття, коли людина свідомо чи несвідомо обирає саме ті джерела інформації (блогерів, медіа), які поділяють або пропагують близькі для неї цінності чи погляди. Спрацьовує т. зв. «стадний інстинкт»: користувач, долучившись до спільноти, починає довіряти інформації, яку з неї отримує. Звідси небезпека штучної, заснованої на хибних цінностях та маніпулятивних інтерпретаціях медіа-свідомості, коли реальність, пропонована ЗМІ, відрізняється від дійсної, а громадська думка спотворюється [34, с. 498, 501; 30, с. 18; 29, с. 41].

Аби зрозуміти потужність впливу блогерів на формування громадської думки, зупинимось на особистості Анатолія Шарія, якому вдалося завдяки своїй медіаактивності зібрати величезну аудиторію прихильників (його YouTube канал має 2,54 млн. підписників, профіль у Facebook – 347 тис., Instagram – 307 тис., Twitter – 257 тис., Telegram-канал – 282 тис.; також він має власне інтернет-видання «sharij.net» (з листопада 2021 р. у зв'язку зі санкціями РНБО YouTube-канал видання заблоковано, замість нього створено новий ресурс «Новое издание») та створити свою політичну силу (Партія Шарія) лише за півтора місяця до позачергових парламентських виборів 2019 р., набравши 2,2% голосів і випередивши такі відомі на політичній арені партії, як «Свобода», «Громадянська позиція», «Самопоміч». Очільницею партії, а також головною редакторкою видання «sharij.net» є його дружина Ольга Шарій (також відома блогерка з аудиторією 387 тис. підписників, яка за версією сайту «Фокус.Уа» очолила рейтинг найвпливовіших жінок України у 2020 р.) [49].

У 2020 р. А. Шарій став абсолютним лідером політичного сегменту українського YouTube [23]. Проведене у травні цього року командою сайту Фокус.уа онлайн-голосування «Топ-50 блогерів України» також засвідчило його лідируючі позиції: він посів друге місце у загальному рейтингу та перше місце у категорії «Політика» [27].

А. Шарій є частим коментатором у російських ЗМІ, зокрема на телеканалах «Россия 24», «Россия 1», телеканалі Міністерства оборони Росії «Звезда». У своїх відеороліках та інтерв'ю «віртуальний політик» дискредитує державну політику України, умисно поширює маніпулятивну інформацію щодо урядових ініціатив і подій на сході країни. Зокрема, блогер повторював наративи російської пропаганди про те, що малайзійський «Боїнг» над Донеччиною збили не з російської, а з української установки «Бук».

Проведене Українським порталом військової тематики mil.in.ua розслідування з викриття фейків А. Шарія про конфлікт на Донбасі засвідчує, що він систематично дезінформує у своїх відео, наприклад, видаючи російську військову техніку за українську. Окрім цього, своїми висловлюваннями А. Шарій дискредитує окремі етнічні групи українців, назвавши жителів Західної України людьми «другого сорту», «полукровками» і «онуками помічників наймитів» [2; 9]. За публікування відео, де карта України була без Криму та частини Луганської і Донецької областей, у жовтні 2020 р. СБУ відкрило кримінальне провадження проти А. Шарія через посягання на територіальну цілісність України. У лютому 2021 р. Служба безпеки України оголосила його підозрюваним у державній зраді та порушенні рівності громадян. Нові санкції

проти А. Шарія (а також проти О. Шарій) за ведення системної антиукраїнської пропаганди були запроваджені СБУ у серпні 2021 р., що, до речі, ніяк не вплинуло на його медіаактивність та популярність, оскільки медіаресурси блогера знаходяться у вільному доступі, набираючи все більше переглядів (на сьогодні у YouTube їх сумарна кількість понад 4 млрд.), а результати соціопитування, проведеного командами USAID–Internews у листопаді цього року засвідчують, що він посідає четверте місце у рейтингу двадцяти найбільш популярних блогерів України.

YouTube-канал А. Шарія щодня випускає невелику кількість роликів тривалістю 10 – 20 хв. Інформація подається в експресивній та переконливій манері оповіді, що приваблює глядачів, залучає їх до дискусії та рефлексування (коментування, поширення, реагування лайками). Таким чином, блогер знаходить свою віртуальну аудиторію, яка на виборах перетворюється у реальних прихильників його політичної партії. Звинувачення в антиукраїнській риториці А. Шарій відкидає, заявляючи, що він не підтримує політику Кремля, натомість «трансляє правду та здоровий глузд» (зі слогану на головній сторінці його YouTube-каналу). Проте саме в такій «альтернативній», персоналізованій правді криється небезпека маніпулювання суспільною думкою. О. Мороз розглядає А. Шарія як одного з найкращих та найефективніших продуктів російської пропаганди: «свій хлопець, який за правду і все розтлумачить по-простому. Втім розтлумачить так, як треба йому, а не так, як є насправді» [25]. На думку Ю. Мельника, фахівця із соціальних комунікацій, особистість А. Шарія – приклад того, як працює «напівправда»: вибіркове підбирання фактів, які підкреслюють невдачі та провали України, та навмисне «непомічання» та обезцінення успіхів та здобутків [16].

Емоційна розповідь блогера знаходить підтримку серед багатьох українців, про що свідчить його популярність як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях (на півдні та сході країни за його медіадіяльністю стежить 21% населення). Аналіз географії переглядів відео його YouTube-каналу показав, що частка українських глядачів становила 25%, російських – 52% [23]. На основі аналізу акаунтів підписників блогера у Facebook та на YouTube-каналі експерти роблять висновок, що значна їх частина – боти, зокрема російські [21].

Цікавий аналіз активності коментаторів здійснено в ході спільного дослідження Semanticforce «Інтерньюз-Україна» та UkraineWorld протягом червня – липня 2020 р., зокрема, було проаналізовано коментарі під відео десяти популярних каналів мережі «YouTube», які періодично поширюють антизахідну риторику та російські пропагандистські повідомлення: «112 Украина», «Анатолий Шарий», «Андрей Портнов», «Ольга Шарий», «Страна.ua», «Украина.ru», «Klymenko Time», «NewsOne», «Topinform», «ZIK». Встановлено, що частка російських коментаторів переважає на каналах Анатолія та Ольги Шаріїв, «Украина.ru» та «Topinform»: 20 найпопулярніших коментаторів сукупно залишили 7650 коментарів протягом місяця. На основі аналізу їх юзер-неймів, зображеннях профілю та частоти публікації однакових коментарів автори дослідження роблять припущення, що серед них є чимало ботів. У результаті підсумовується, що одним з інструментів просування «потрібних» меседжів є не лише створення «фейкових» новин, але й «фейкових» прихильників, тобто використання віртуальних «людей» (ботів чи тролів) [8].

У сучасних реаліях використання ботів для підвищення популярності соціальних медіа – дуже поширений інструмент. Боти – це найняті користувачі, які підтримують ідеї або дії суб'єкта впливу (блогерів, політичної сили, медіа-ресурсу), виступають критиками його опонентів і застосовують різноманітні методи інформаційно-психологічного впливу (дезінформація, маніпулювання, поширення чуток, навіювання, психологічний тиск) [17, с. 196]. Ботом може бути також спеціальна програма, що автоматично виконує задані їй дії. В сучасному суспільстві застосовують комбінований підхід: застосування бота-програми і бота-людини водночас.

Основні ознаки бота: відсутність аватару/розмита фотографія на аватарі/абстракція замість фото; відсутність декількох фотографій однієї й тієї ж людини в різних ракурсах, натомість – абстракція або групові фотографії з великою кількістю людей; відсутність власного контенту/публікацій, замість цього – регулярні репости; відсутність або мала кількість лайків під власними публікаціями; недостовірною або зовсім не заповнена інформація в профілі; публікація одного і того ж коментаря; велика кількість зовнішніх посилань у коментарях на сторонні сайти (боти в середньому використовують посилання в три рази частіше); немає юзернейму; неспівставні дата реєстрації і кількість публікацій (наприклад, місяць як зареєстрований, а вже кілька сотень публікацій); частота публікацій (пост чи коментар кожні кілька хвилин) та ін. [43].

Троль – це обліковий запис, який поширює інформацію, пропаганду або ж сіє сумніви, недовіру в інших користувачів. Основні ознаки тролей: велика кількість фоловерів (переважно ботів), навіть якщо обліковий запис є відносно новим; акаунти часто є анонімними або ж мають вигадані юзернейми. Тролінг – це радикальна критика, провокації та цілеспрямоване висміювання позиції автора; протилежним до нього явищем є ельфінг – надмірне схвалювання автора чи предмета обговорення. Приклади пропагандистських меседжів, що розповсюджуються російськими троями: українці – неонацисти; українці спровокували інцидент біля Керченської протоки; малайзійський рейс МН17 був збитий Україною [44]. Саме остання подія викликала найбільшу хвилю активності «кремлеботів»: використовуючи хештег #провокацияКиева у Twitter, вони за два дні опублікували понад 65 тис. твітів із звинуваченням України в катастрофі.

Механізми поширення фейкової інформації доволі прості і полягають, перш за все, у «підігріванні» інтересу до подій в Україні з боку російських ЗМІ, що призводить до постійної наявності української тематики в підсумкових телепередачах, вечірніх новинах. Ця інформація підхоплюється сторінками федеральних ЗМІ у Facebook чи інших соцмережах, а згодом – поширюється через лідерів суспільної думки, ботів та звичайних користувачів. Можлива й обернена схема: спочатку фейкову новину публікують у інтернет-виданні чи приватному блозі, потім за допомогою ботів вона поширюється у соцмережах, де підхоплюється лідерами суспільної думки з великою кількістю підписників. Привернувши достатньо уваги, повідомлення потрапляє до провідних ЗМІ, включно з телеканалами [42].

Одна людина може керувати десятками ботів, які можуть дискутувати як між собою, так і з реальними людьми, якщо думка цих людей не збігається з тією, яку вони пропагують. Для масового впливу на формування громадської думки створюють ботруми (ботоферми) – компанії несправжніх користувачів соцмереж, що дає можливість писати тисячі коментарів від ботів [45]. Основні завдання ботрумів – створення власних «армій» інфлуенсерів та лідерів суспільної думки, різке збільшення кількості підписників, масований постинг потрібних меседжів у соцмережах [5]. Ботруми бувають кількох видів: з автоматичною системою залученості (існують спеціальні профільні біржі, де можна купити лайки, поширення, коментарі, підписки на сторінки та готові акаунти), частково автоматизовані та автоматизовані. О. Мороз зазначає, що штучну популярність політиків та інформаційні атаки продукують переважно ботруми першого та другого видів [24].

З 2014 р. спостерігається тенденція до зростання активності «кремлівських тролів», «кремлеботів», завдання яких – гостра критика на адресу України та Заходу й вихваляння кремлівського керівництва в соціальних мережах. Найняті коментатори з провокативними меседжами стали однією із складових інформаційної війни Росії проти України [33, с. 86]. Росія має принаймні 7 відомих ферм тролів. Найвідоміша з них – Агенція інтернет-досліджень (IRA) у Санкт-Петербурзі, де працює щонайменше 400 осіб. Блогери отримують «технічні завдання» – ключові слова і теми для обговорення,

такі як Україна, російська опозиція та відносини із Заходом, тож під кожною статтею у провідних ЗМІ з'являються тисячі коментарів потрібного змісту [3].

Недопущення поширення небажаного та шкідливого контенту – завдання адміністрації соціальних мереж. Тож Facebook, Twitter та Youtube зосереджують свою увагу на моніторингу та блокуванні діяльності акаунтів, сторінок та груп, що впливають на громадську думку, зокрема регулярно влаштовують «чистки» бот-акаунтів. Протягом 2014–2020 рр. Facebook видалив тисячі антиукраїнських майданчиків на цьому ресурсі, ведуться розробки щодо використання програмних алгоритмів для автоматизації таких дій [26, с. 213].

Якщо деструктивний контент все ж таки потрапив на сторінки соціальних медіа (а особливу загрозу для інформаційної безпеки України становить діяльність акаунтів, координованих з РФ), до протидії залучаються фахівці відповідних правоохоронних органів, одним із напрямів діяльності яких є виявлення та блокування діяльності російських ботоферм. З метою захисту кібернетичного та інформаційного простору України у січні 2012 р. засновано Департамент контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки Служби безпеки України. У січні 2018 р. на його базі був створений Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки, серед завдань якого є виявлення та нейтралізація цільових кібератак, запобігання поширенню інформаційних «вкидів», що дестабілізують ситуацію в країні. Так, цьогогоріч у Луцьку було нейтралізовано потужну ботоферму, члени якої закликали через соцмережі до порушення територіальної цілісності нашої країни, зокрема агітували за створення так званих «Малоросії» та «Новоросії», а також за приєднання всього сходу України до «великої Росії» [36]. В Івано-Франківській області СБУ ліквідувала ботоферму, яка здійснювала «накрутку» кількості переглядів, уподобань, коментарів у соціальних мережах та відеохостингах [37]. Викрито та заблоковано діяльність ботоферм у Львівській області, де злочинці створювали анонімні акаунти, через які поширювали хибну інформацію про ситуацію в Україні «для створення панічних настроїв у суспільстві та дискредитації української влади» [18]. У Києві викрито ботоферму, завдання якої полягало у поширенні через соцмережі антиукраїнських гасел та дезінформації щодо результатів проведення «Кримської платформи», для чого зловмисники створили та адміністрували понад 15 тисяч анонімних акаунтів, а дописи публікували від імені «пересічних громадян» [35].

Всього з початку 2021 р. кіберфахівцями СБУ було припинено діяльність 12 ботоферм та ліквідовано 65-тисячну «армію ботів» у соціальних мережах, блоковано 500 ресурсів за поширення деструктивної інформації про порушення конституційного ладу та територіальної цілісності держави та ін. [10].

Іншим важливим шляхом протидії поширення дезінформації є блокування її небезпечних джерел на державному рівні. Указом Президента України П. Порошенка № 133/2017 від 15 травня 2017 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» заборонено функціонування в Україні російських соцмереж «ВКонтакте», «Однокласники», сервісів «Яндекс» та ін. ресурсів; у 2020 р. Президент В. Зеленський продовжив заборону ще на три роки. Втім, незважаючи на значне зменшення популярності цих ресурсів серед українських користувачів (у травні 2017 р. 76,1% з них користувалися «ВКонтакте», у грудні 2019 р. – 22%), повністю досягти бажаного результату не вдалося, адже дезінформація та пропагандистські матеріали перемістилися до інших соцмереж (зокрема Facebook, Twitter і YouTube). Окрім того, частина провайдерів вдавалася до вибіркового блокування ресурсів у різних регіонах України, а самі користувачі могли оминати блокування, використовуючи спеціальні обхідні програми VPN [11]. З огляду на це, на нашу думку, більш ефективним, аніж технічне блокування ресурсу, буде блокування деструктивного контенту та застосування адміністративних і правових заходів саме щодо організацій чи груп, які здійснюють або координують його розміщення у соціальних медіа.

Вагомим кроком стало створення Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики України у березні 2021 року. Робота Центру сфокусована на протидії зовнішнім загрозам, об'єднанні зусиль держави та громадських організацій у боротьбі з дезінформацією, оперативному реагуванні на фейки, а також на промоцію українських наративів.

Центр протидії дезінформації, створений при Раді національної безпеки та оборони у березні 2021 р., спрямовує свою діяльність на протидію загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки України, ефективної протидії пропаганді, деструктивним дезінформаційним впливам та кампаніям тощо.

Однак державні інституції не в змозі в повному обсязі обмежити потік російського агітпропу (на місці заблокованого ресурсу відразу ж виникає новий), тож вагома роль відводиться медіа-сектору та громадським активістам. У цьому контексті можемо відзначити громадську організацію «Інтерньюз-Україна» (Internews Ukraine), яка у вересні 2015 р. відкрила першу в Україні Школу цифрової безпеки для правозахисників, громадських активістів, представників неурядових організацій та ЗМІ. У липні 2019 р. компанія запустила проект для боротьби з Facebook-тролями «TrollessUA», який має на меті виявлення та блокування підозрілих профілів, які активно коментують, використовуючи мову ненависті, масово поширюють фейки [4]. Методи протистояння ботам, фейкам та інформаційним «вкидам» (зокрема кремлівського походження) на основі досвіду іноземних та українських експертів обговорено на поглибленому онлайн-тренінгу «Антибот: як викривати інформаційні маніпуляції», організованому у червні 2020 р.: розглянуто десять найкорисніших інструментів для викриття зловмисних інформаційних впливів у мережі Facebook, які допоможуть аналізувати акаунти у соцмережах та викривати мережі ботів, аналізувати фото та відео [47].

Підвищити рівень інформаційної грамотності та здатність розпізнавати інформаційні «вкиди» – завдання волонтерської ініціативи з інформаційної гігієни «Як не стати овочем». Організацією проаналізовано рівень інформаційної гігієни українських користувачів Facebook, здійснено дослідження 334 політичних YouTube-каналів «Політика в українському YouTube. Чому Україна програє Росії»; розроблено базовий безкоштовний курс з інформаційної гігієни для YouTube (50+); видано книги з інформаційної гігієни – «Нація овочів?», «Боротьба за правду» та ін.

Громадською організацією «Центр Медіареформи», заснованою Могиллянською школою журналістики та програми для журналістів і редакторів «Digital Future of Journalism», у березні 2014 р. започатковано проект StopFake, основною метою якого є спростування фейків та протистояння російській пропаганді у соцмережах. У березні 2020 р. StopFake разом з проектом VoxCheck стали партнерами Facebook в Україні та учасниками фактчекінгової програми компанії, у рамках якої допомагатимуть соцмережам в боротьбі з фейками та дезінформацією.

Ще одним фактчекінговим проектом є «По той бік новин» (стартував 2018 р.) – інформаційна кампанія Інституту розвитку регіональної преси, спрямована на протидію дезінформації та інформаційним «вкидам», встановлення трендів інформаційної гігієни й усвідомленого споживання медіаконтенту. Команда проекту аналізує інформаційні та фейкові кампанії, знайомить читачів з основними поняттями медіаграмотності.

Діяльність Інституту масової інформації (заснований 1995 р.) спрямована на сприяння розвитку суспільно-відповідальної журналістики, підвищення медіаграмотності населення. ІМІ організовує навчальні тренінги з журналістики, здійснює дослідження наративів російських медіа про Україну, проводить інформаційні кампанії, видає підручники і практичні посібники для журналістів тощо.

Метою фактчек-проекту «Без Брехні», заснованого громадською організацією «Центр аналітики і розслідувань» у 2018 р., є боротьба з недостовірною інформацією, маніпуляціями, фейками, проявами пропаганди, інформаційними міфами. Організація

здійснює системний моніторинг та перевірку достовірності суспільно значущих і резонансних тем, порушених у заявах публічних персон, публікаціях у медіа, постах у соцмережах.

ГО «Детектор Медіа» (правонаступник ГО «Телекритика» з 2016 р.) – громадська організація, власник однойменного інтернет-видання, основним завданням якої є покращення якості українських медіа, підвищення медіаграмотності українського суспільства, протидія дезінформації та пропаганді. Експертами організації розроблено «Індекс інформаційного впливу Кремля», який дає змогу оцінити рівень впливу російської пропаганди на українські медіа, постійно відстежуються меседжі кремлівської пропаганди в російських та українських медіа, видано посібники з розпізнавання пропаганди у ЗМІ та ін.

TEXTY.org.ua («Тексти») – незалежне суспільно-політичне та аналітичне інтернет-видання, що поєднує класичну журналістику та журналістику даних (засноване 2010 р.). У контексті нашої проблематики значний інтерес становить дослідження «Текстів» «Тролесфера» (2016 р.), в ході якого було вираховано мережу з близько 2 тисячами користувачів Facebook, пов'язану з групами бойовика ДНР Степана Мазури. Останній удавав із себе простого українського патріота, який розчарувався у владі, тому планує творити долю країни на Майдані-3. Насправді ж за акаунтом Мазури ховався колишній бойовик російської армії на Донбасі Сергій Жук. І Мазура, і вся пов'язана з ним соціальна мережа активно закликала до силового повалення влади в Україні. Частина цих акаунтів – справжні люди, жодним чином не пов'язані з Росією; частина – московські пропагандисти, що маскувалися під українських патріотів. Фахівці видання розкривають схему відслідковування тролів-пропагандистів, дають рекомендації користувачам щодо їх виявлення та недопущення ботизації власних акаунтів. У 2020 р. команда «Текстів» перемогла на конкурсі Sigma Awards у категорії «Найкращий новинний застосунок» (Best news application) з проектом моніторингу тем російської дезінформації «Свіжа деза з Росії». Проект дає можливість стежити в часі за розгортанням тем російської пропаганди і складається з трьох частин: інтерактивна веб-сторінка, додатки для браузерів і телеграм-бот «Фейкогріз», які попереджають користувачів про маніпулятивні новини, та періодичні моніторинги-дайджести.

Одним із шляхів протистояння російському інформаційному засиллю є збільшення україномовного патріотичного контенту у соціальних мережах. В цьому переконаний перший україномовний тітокер, мовний активіст, блогер, співзасновник «Асоціації українських тітокерів» Данило Гайдамаха. Тематика його контенту – Крим, Донбас, російська агресія й українська мова. У блогера понад 135 тис. підписників і цьогоріч він разом із кількома українськими студентами запустив реаліті-шоу «Галас». Поява проекту, на його думку, призвела до виокремлення україномовного сегменту у TikTok, адже алгоритми цієї соцмережі працюють на «підтягування» до стрічки перегляду матеріалів, контент яких пропонується на основі вподобань, хештегів та підписок. Тобто, чим більше користувач переглядає україномовного відео, тим більше його пропонуватиме програма.

Окремо можемо вирізнити сегмент науково-просвітницьких проектів, спрямованих на популяризацію України, української історії та протидію російській інформаційній пропаганді, в якій дуже вагоме місце займає історична риторика. Наприклад, проект «LikБЕЗ. Історичний фронт» охоплює понад 50 науковців – фахових істориків з різних наукових установ та вишів України. На сторінках сайту likbez.org.ua спростовано та розвінчано понад 50 історичних міфів та фейків російської пропаганди. YouTube-канал «Історія без міфів» (223 тис. підписників) має на меті аргументоване спростування антинаукових міфів, фейків і стереотипів про Україну та українців, поширення суспільного інтересу до історії й досягнень українського народу, формування позитивного іміджу нашої країни. Он-лайнове суспільно-історичне, науково-популярне видання «Історична правда» публікує матеріали про історію України від стародавніх часів до сьогодення. Автори проекту позиціонують його як

майданчик для наукових і публіцистичних дискусій навколо історичної політики та політики пам'яті. У 2020 р. запущено власний однойменний YouTube-канал з 25 тис. підписників.

Хочемо звернути увагу на появу у вітчизняному інтернет-просторі медіаресурсів, у яких пропонується т. зв. «квазінаукове», відмінне від академічного, трактування історії України. Наприклад, Ю. Шилов на своєму сайті shilov.org.ua представляє власну теорію походження українців від арійців та наводить докази існування держави Аратта – спільного для України, Шумеру та Індії цивілізаційно-державницького центру, прив'язаного до археологічної культури Кукутені-Трипілля. На думку Шилова, Трипілля-Аратта було не тільки матір'ю усіх стародавніх цивілізацій (Шумер, Єгипет, Китай тощо), але ще й колискою трьох братніх народів – українців, росіян та білорусів. На жаль, всі ці квазінаукові версії походження українців мали досить таки широкий розголос в українському суспільстві. На нашу думку, цей доробок Ю. Шилова не отримав належної фахової оцінки серед представників української академічної історичної спільноти. Лише деякі з них, наприклад, доктор історичних наук, професор Л. Залізник, активно критикували і спростовували вигадки та антинаукові концепції «народного академіка» Ю. Шилова.

Свого часу предметом дискусії в українському суспільстві стала проблема містифікації прапора України, що полягала у поширенні припущень про необхідність перевертання державного прапору навпаки, на жовто-блакитне розташування кольорів смуг. Одним з прихильників цієї теорії є І. Каганець. Втім, він вважає, що прапор треба не перевернути, а взагалі змінити, про що йдеться у його авторському блозі на сайті «Народний оглядач» (ar25.org): «Національний Сонячно-блакитний прапор не є перевертанням синьо-жовтого державного прапору. Це зовсім інший прапор – і за назвою, і за змістом, і за магічною дією, і навіть за кольорами». Натомість пропонує власний варіант: герб Щастя (герб Св. Володимира) і прапор Грай-Воля (сонячно-блакитний прапор з гербом Щастя на зеленому щиті). Досить оригінально І. Каганець тлумачить відсутність хворих на коронавірусну інфекцію COVID-19 на Миколаївщині у квітні 2020 р., коли вірус охопив майже усі регіони, окрім цього. На його думку, причина – у правильному прапорі області, сонячно-блакитному. На згаданому порталі багато подібних відверто профанних міркувань І. Каганця, а правдиві факти часто змішані з фейковою інформацією.

Профанацією науки та дискредитацією України називає Л. Залізник «фантастичні» концепції професора В. Бебика. Зокрема, він запевняє, що столицю Лівії м. Тріполі так назвали трипільські емігранти з України; римський імператор Сулла походить із Посулля; засновники Риму Ромул і Рем — з м. Ромни на Сумщині. З Сумщини походять, на його думку, легендарні сумери або шумери, а перший фараон Єгипту Менес – з райцентру Мени на Чернігівщині. Багато подібних нісенітниць озвучено на його YouTube-каналі «Film Studio CIVILIZATION INCOGNITA», наприклад, у відео «Ахілл – бог, цар і герой України», «Геракл – герой України», «Наука і релігія про всесвітній потоп» тощо. Передачі та статті Бебика українська наукова спільнота називає «проявом найгіршого сорту наївного історичного примітивізму та дилетантства», а самого його — «міфотворцем» та псевдовченим. Загроза подібних псевдотеорій в тому, що світове наукове товариство може розцінювати їх як свідчення «невігластва» українських істориків та українців, перетворюючи їх не лише на об'єкт глузування, але й джерело створення історичних фейків та провокацій, що особливо небезпечно в умовах інформаційного протистояння з РФ.

Протидія дезінформації неможлива без уміння вирізняти її поміж величезного масиву новин, тож актуальною постає потреба впровадження уроків медіаграмотності у закладах освіти. І Україна зробила значний поступ у цьому питанні, зокрема ще у 2011 р. були започатковані регіональні експерименти з упровадження медіаосвіти. Медіаграмотність є складовою курсів «Громадянська освіта» для учнів 10-х класів,

«Культура добросусідства» – для учнів 1–4 класів. В закладах загальної середньої освіти на сьогодні медіаосвіта і медіаграмотність викладаються як у формі окремих курсів («Основи медіаграмотності», «Сходинки до медіаграмоти», «Медіакультура», «Медіаосвіта»), так і інтегровано.

На сьогодні 655 шкіл з усіх регіонів України приєдналися до всеукраїнської програми «Вибирай та розрізняй: інфомедійна грамотність», яку реалізує Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) за підтримки посольств Великобританії та США у партнерстві з МОН України та Академією української преси. Діяльність проекту спрямована на розвиток навичок критичного сприйняття інформації та інтеграцію інфомедійної грамотності в навчальну програму шкіл, закладів вищої освіти, інститутів післядипломної педагогічної освіти. В рамках програми у 2019 р. стартував онлайн-курс із медіаграмотності «VeryVerified», залучитися до якого, окрім вчителів, учнів, студентів вишів, можуть усі бажаючі. З 2012 р. на сайті Академії української преси діє портал «Медіаосвіта та медіаграмотність», де розміщено моделі уроків для викладачів медіаграмотності.

Як для дитячої, так і для дорослої аудиторії у нагоді стане підбірка кращих українських проектів з медіаграмотності для самоосвіти та навчання, що допоможуть покращити навички критичного мислення, перевірки й аналізу інформації: онлайн курси, ігри, посібники, навчальні програми та методичні розробки [48].

Отже, підсумовуючи викладене, зазначимо, що на сьогодні Україна є одним із найбільших осередків дезінформації на планеті. Зростання кількості маніпуляцій свідчить про системне намагання сформувати картину світу, спотворену для українців, але вигідну країні-агресору. Емоційні дописи чи відео з провокативними заголовками, посилені «потрібними» коментарями ботів та тролей, чинять потужний керований вплив на свідомість та волю користувачів. Завдання державних інституцій, громадських організацій та українських громадян полягає у використанні усіх можливостей і ресурсів соціальних медіа як засобу захисту в інформаційних протистояннях. Варто пам'ятати, що в інформаційній війні більш ефективною є тактика випередження, аніж усування наслідків дезінформації, тож блокування ворожого контенту, підвищення рівня медіаграмотності, своєчасна реакція на інформаційні «вкиди» та фейки, заповнення інформаційних порожнеч значно звужить поле для пропаганди та маніпуляцій.

Література

1. Антивакцинна пропаганда – інформаційна кампанія проти України. Київ, 27 жовтня 2021 р. URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/2021/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%A6%D0%9F%D0%94_%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0.pdf
2. Біографія пропагандиста: хто такий насправді Анатолій Шарій. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/biohrafija-propahandysta-hto-takyy-anatoliy-shariy/31284788.html>
3. Бугоркова О. Армія тролів на службі Кремля. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2015/03/150320_kremlin_internet_trolls_ozh
4. В Україні запустили проєкт TrollessUA для боротьби з Facebook-тролями. URL: <https://nachasi.com/tech/2019/07/23/facebook-trollessua/>
5. Війни ботів. Як працюють українські армії у Facebook. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/02/3/7239192/>
6. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. Стратегічні пріоритети. Київ: НІСД, 2014. № 4. С. 5–12.
7. «ГРАДом» по мозгам: Россия захватывает ютуб в Украине URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DqTKoHt7Pno>
8. Диванні воїни: кому належать антизахідні коментарі на YouTube? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30768209.html>

9. Дмитро Черетун. Партія Шарія: хто вони й навіщо існують. URL: <https://www.chesno.org/post/4087/>
10. З початку року кібердепартамент СБУ ліквідував 65-тисячну «армію ботів» у соціальних мережах. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/z-pochatku-roku-kiberdepartament-sbu-likviduvav-65tysiachnu-armiiu-botiv-u-sotsialnykh-merezhakh>
11. Закінчується термін дії Указу Президента України, яким заблоковано доступ до Yandex, ВКонтакте та інших російських веб-ресурсів в Україні. Що далі? URL: <https://everlegal.ua/zakinchuetsya-termin-diyi-ukazu-prezydenta-ukrayiny-yakym-zablokovano-dostup-do-yandex-vkontakte-ta-inshykh-rosiyskykh-veb-resursiv-v-ukrayini-scho-dali>
12. Знайдіть корисного ідіота. 7 заповідей російської дезінформації. URL: https://texty.org.ua/articles/89724/Znajdit_korysnogo_idiota_7_zapovidej_rosijskoji_dezinformaciji-89724
13. Інтернет-тролі на службі в олігархів та політиків. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27042051.html>
14. Кислюк К. Особливості репрезентації української ідентичності в соціальному медіа «ТікТок». Культура України. 2021. № 73. С. 41 – 47.
15. «Котики» української суспільної думки. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974
16. Мельник Ю. 1/2 правды + 1/2 правды = ложь. URL: https://petrimazepa.com/12_pravdy_12_pravdy_lozh
17. Михайлова О. Блогосфера як історичне джерело: до постановки проблеми. Український історичний журнал. 2014. № 5. С. 191–197.
18. На Львівщині СБУ викрила та заблокувала «ботоферми», якими керували з Росії. URL: <https://hromadske.ua/posts/na-lvivshini-sbu-vikrila-ta-zablokuvala-botofermi-yakimi-keruvali-z-rosiyi>
19. Негатив і політика. Які «ломи»-влогери становлять загрозу. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/negatyv-ta-polityka-yaki-lomy-vlogery-nesut-zagrozy-i34757>
20. Оксана Мороз. 54% українців публікують фейки, маніпуляції та сайти-сміттярки. Всеукраїнське дослідження. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/09/14/7266269>
21. Оксана Мороз. Гібридний Шарій. Як розпізнати проросійського блогера. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/02/25/7241572/>
22. Оксана Мороз. Головне болото країни. Як Facebook став джерелом №1 брехні для українців. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/04/6/7289090>
23. Оксана Мороз. Політика в українському YouTube. Чому Україна програє Росії <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2020/11/17/7273583/>
24. Оксана Мороз. Скільки коштує створити армію ботів в Facebook, якими бувають ботруми і як їх розпізнати. URL: <https://senior.ua/articles/sklki-koshtu-stvoriti-armyu-botv-v-facebook-yakimi-buvayut-botrumi--yak-h-rozpoznati>
25. Оксана Мороз. Фани та боти Шарія влаштовують цькування, якщо показати його проросійськість. Як це працює. URL: https://texty.org.ua/articles/100178/Fany_ta_boty_Sharija_vlashtovujut_ckuvanna_jakshho-100178/
26. Онкович. А. Соцмережа Фейсбук та інформаційно-психологічні операції. Український інформаційний простір. 2021. № 1(7). С. 206–220. URL: <http://ukrinfospace.knukim.edu.ua/article/view/233974/232625>
27. Онлайн-рейтинг «Топ-50 блогерів України»: остаточні результати голосування. URL: <https://focus.ua/ukraine/483850-onlayn-reyting-top-50-blogerov-ukrainy-okonchatelnye-rezultaty-golosovaniya>
28. Організоване маніпулювання у Facebook: Україна стала одним із епіцентрів. URL: <https://www.dw.com/uk/orhanizovane-manipuliuvannia-u-facebook-ukraina-stala-odnym-z-epitsentriv/a-57691277>

29. По той бік екрана: аналіз медіаспоживання та дезінформації в українському інформаційному середовищі. Київ: «Детектор Медіа», 2021. 76 с.
30. Половинчак Ю. Війни смислів у сучасному російсько-українському протистоянні в соціальних медіа. Наукові записки Інституту журналістики. 2016. Т. 3. С. 16 – 22.
31. Половинчак Ю. Мобілізаційний та маніпулятивний потенціал дискурсу соціальних медіа в умовах перехідного суспільства. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=446:sotsialni-media&catid=8&Itemid=350
32. Проросійська і антизахідна конспірологія в інформаційній війні. Ключові тренди 2020 – 2021. Дослідження Інституту масової інформації та Детектор Медіа. URL: <https://imi.org.ua/upload/media/2021/06/09/60c06cfea0cb1-research-infowar-ukraine-20-21-logo-fin.pdf>
33. Саморукова О. Деструктивна поведінка в соціальних мережах як інструмент інформаційної війни. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2020. Вип. 58. С. 82–92.
34. Саморукова О. Маніпулятивні технології у висвітленні зарубіжними ЗМІ ситуації в Україні. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2017. Вип. 48. С. 494 – 505.
35. СБУ викрила потужну ботоферму, що працювала на РФ проти «Кримської платформи». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/08/28/7305299/>
36. СБУ ліквідувала потужну ботоферму, яка просувала в Україні ідеї «Малоросії» та «Новоросії». URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-likvidovala-potuzhnu-botofermu-yaka-prosuvala-v-ukraini-idei-malorosii-ta-novorosii>
37. СБУ ліквідувала потужну проросійську ботоферму: для створення фейків задіяли понад 12 тис. sim-карток. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-likvidovala-potuzhnu-prorosiisku-botofermu-za-piv-roku-stvoryly-ponad-12-tysiach-akauntiv>
38. Семен Н. Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України (на прикладі сайтів «Правда.Ру» та «Российский диалог»): дис. на здобуття наукового ступеня кандидата наук з соціальних комунікацій 27.00.01 – теорія та історія соціальних комунікацій. Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені акад. С. Дем'янчука. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Міністерство освіти і науки України. Рівне, 2018. 250 с.
39. Соцмережі-2021: ТікТок старшає, Facebook — переважно жіночий, а стрічку ми гортаємо 400 мільйонів років. URL: <https://hromadske.ua/posts/socmerezhi-2021-tiktok-starshaye-facebook-perevazhno-zhinochij-a-strichku-mi-gortayemo-400-miljoniv-rokiv>
40. Український політичний ТікТок: «Велике будівництво», Зеленський, хейт Порошенко та «жосткий» Терехов. URL: https://rus.lb.ua/news/2021/07/07/488754_ukrainskiy_politichniy_tiktok.html
41. Фейкові новинні сайти: основні ознаки та правила виявлення. URL: <https://uir.news/fejkovi-novynni-sajty-osnovni-oznaky-ta-pravyla-vyyavlennya>
42. Як боти маніпулюють у політичних інтернет-баталіях. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-40374518>
43. Як визначити ботів у соцмережах. URL: <https://internews.ua/opportunity/bots-identification>
44. Як розкривати мережі тролів? Штучний інтелект та deep fakes. URL: <https://internews.ua/opportunity/trolles-deep-fakes>
45. Як розпізнати та боротися з ботами в соцмережах. Інструкція. URL: <https://suspilne.media/47008-ak-rozpiznati-ta-borotisa-z-botami-v-socmerezah-instrukcia/>
46. Tiktok видалив низку проросійських хештегів – військовий. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/tiktok-vydalyv-nyzku-prorosiiskikh-kheshtehiv-shtefan-237016.html>

47. 10 інструментів для відстеження інформаційних впливів онлайн. URL: <https://internews.ua/opportunity/10-tools-for-tracking-information>
48. 15 кращих українських проєктів з медіаграмотності. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2455061-15-krasih-ukrainskih-proektiv-z-mediagramotnosti.html>
49. №1 Ольга Шарий в рейтинге «Самые влиятельные женщины Украины по версии читателей сайта Фокус». URL: <https://focus.ua/rating/430863-samye-vliyatelnye-zhenshchiny-2020-ukrainy-po-versii-chitateley-sayta-fokus/kumiry-i-mastera/2101/olga-sarii>

3.2. БЕЗПЕКА СПІЛКУВАННЯ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ В УМОВАХ «ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ» РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ СОЦІАЛЬНОЇ МЕРЕЖІ FACEBOOK)

Інформаційне протистояння між Росією та Україною розпочалося з відновленням незалежності України. З 1991 р. і до цього часу продовжується політика реваншу РФ, що полягає у поверненні України до складу «неоімперії» [29], а з боку України – національно-визвольна антинеоімперська боротьба за збереження незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

«Інформаційна війна» між Росією та Україною – це протистояння пропаганди, дезінформації, фейків та їх спростування. Соціальні мережі стали віртуальним майданчиком для інформаційного протистояння ідеології «руського мира», зокрема, у найбільший у світі та найвідоміший серед них – Facebook.

Російсько-українська «інформаційна війна» розпочалася ще задовго до початку збройного конфлікту. Вона загострилася після 2014 р. та перетворилася у гібридну відкриту агресію проти України та народу України. Ця агресія не має зворотної дії, адже РФ, як правонаступниця Московії (1547–1721), а згодом Російської імперії (1721–1917) та СРСР (1921–1991) прагне реваншу, бо не може відмовитися від України після понад 400-літнього панування та поневолення українського народу. Адже історично склалося так, що географічне розташування на перетині геополітичних інтересів кількох імперій та історичні уроки визначили історичну місію України, а також прагнення народу до збереження та захисту своїх національних прагнень до волі, свободи, самостійності та державної незалежності [1; 4; 5; 11].

У 2021 р., на восьмому році неоголошеної гібридної війни кремлівські політики таки визнають, що у вигадки про нібито громадянську війну ніхто не вірить, ані в Україні, ані в РФ. Російський пропагандистський тиск на ЗМІ та соцмережі зростає. Інформаційна пропаганда, що ведеться в соціальних мережах, є як явно відкритою ворожою та ненависницькою щодо громадян України, так і прихованою та небезпечною, виявити яку надзвичайно важко. Обидва ці види пропаганди є небезпечними, бо формують спотворений «образ України та українців» серед світової громадськості та пересічних громадян РФ, а також задля виправдання агресії Кремля. На окупованих територіях спостерігається засилля кремлівської пропаганди і в цьому плані поки що Україна значно програє в інформаційній битві.

На гібридному характері російсько-українського збройного та інформаційного протистояння та неоімперському геополітичному векторі гібридної агресії Кремля проти України наголошують П. Гай-Нижник, Л. Залізняк, І. Краснодемська, В. С. Крисаченко, Ю. Фігурний, О. Чирков, Л. Чупрій та ін. Культурно-історичні та геополітичні чинники, що передували появі неоімперської ідеології, досліджують Т. Воропаєва та В. Шатров. У дослідженнях Н. Вовк, Ю. Кокарчі, С. Могилка, О. Фірста йдеться про те, що в сучасному суспільстві прискореного розвитку інформаційних технологій, в умовах реваншистської політики російського Кремля, явище тролінгу Інтернет-просторі постало як загроза світовому інформаційному суспільству, як засіб політичних та психологічних маніпуляцій в

Інтернеті та інструмент інформаційної війни за посилення російського впливу в світі. Г. Назаренко присвятила дослідження ролі тролінг-коментаторів у медійному просторі України. Аналітичні матеріали щодо напрацювання стратегічних пріоритетів в українському та міжнародному досвіді протидії гібридним загрозам розробили А. Баровська, Ю. Горбань, В. Горбулін, А. Паршикова та ін.

Метою дослідження є аналіз особливостей спілкування в Інтернет-просторі загалом, і у мережі Facebook зокрема, а також шляхи, способи та механізми запобігання інформаційним загрозам безпеки спілкування, український та міжнародний досвід протидії гібридним загрозам в інформаційній сфері в умовах «інформаційної агресії» та реваншистської політики РФ.

На фоні внутрішніх проблем у Росії та ведення путінським кремлівським режимом агресивної політики щодо зовнішніх міжнародних відносин, інформаційна війна стала частиною ідеологічної боротьби, в якій РФ виступає «інформаційним агресором».

Зазвичай, відкрита кремлівська пропаганда в соціальних мережах ведеться спеціально підготованими або завербованими т. зв. «агентами впливу», які покликані цілеспрямовано й ідеологічно продумано розповсюджувати відверто брехливу спотворену ненависницько-образливу інформацію про Україну та українців з метою їх зросійщення або про інші країни з метою підризу державної інформаційної безпеки. Вона полягає передусім у розповсюдженні у Facebook сумнівних культурно-історичних фактів, нав'язливого й нібито аналітичного осмислення подій та явищ про збройну агресію та окупацію, запозичену з пропагандистських новинних ресурсів, брехливі інтерв'ю проросійських агентів впливу та статей русскомірських політтехнологів та політиків і т.п.

На думку Ю. Горбаня, можна виокремити такі основні методи інформаційної агресії РФ проти України: «дезінформування та маніпулювання; пропаганда; диверсифікація громадської думки; психологічний та психотропний тиск; поширення чуток» [5, с. 138].

12 липня 2021 р. була оприлюднена стаття В. Путіна «Об историческом единстве русских и украинцев» [19]. В ній викладено основи нової імперської ідеології, що росіяни та українці та білоруси – це «один народ», що їм нібито «нечего делить», а отже реваншистська політика РФ проти України немовби виправдана історичною єдністю народів.

Нещодавня стаття замісника Голови Ради Безпеки та експрезидента РФ Д. Медведєва «Почему бессмысленны контакты с нынешним украинским руководством», опублікована в російській газеті «Коммерсант» від 11.10.2021 свідчить, що вкотре «інформаційна війна» ведеться на ідеологічному рівні з метою дезінформації, де українців в агресивній формі називають т.зв. «нациками», а діючи українську владу – «васалами», що нібито знаходяться під «внешним управлением» з боку США та ЄС [15]. На нашу думку ця стаття – це слабка, принизлива та агресивна відчайдушна спроба деморалізувати український політикум та дискредитувати його роль на міжнародній арені, підірвати стійку позицію української влади супроти агресії РФ, знецінити значення Міжнародного самміту «Кримської платформи» та ролі України як повноправного партнера у міждержавних відносинах. Тому що критикувати українську владу та оцінювати її досягнення вправі лише народ України. Також виключно народ України може виявити політичну волю та змінити владу. Але ніякого права та жодних підстав не має керівництво сусідньої країни-агресора дозволяти собі в образливій формі критикувати українську владу та її дії. Можливо автор цієї статті ніколи не чув українського народного прислів'я: «В чужому глазу бачить заразу, а в своїм – ні разу».

Вищеназвані дві статті – це яскравий приклад агресивної дезінформації на найвищому політичному рівні. Путінський авторитарний неоімперський політичний режим так само потенційно небезпечний, як і сталінський або нацистський. Адже в нібито мирних умовах чомусь гинуть люди, як військові, так і цивільні, причому з обох боків конфлікту, а частина східних кордонів України вже восьмий рік є зоною військового протистояння. Мабуть тому, що політика створення конфліктів та зовнішніх інтервенцій вигідна для неоімперського режиму і призводить до виникнення т. зв. «зон неспокою» у світі та залякування могутністю. Сценарій довгострокових конфліктів біля своїх кордонів РФ постійно використовує в цілях інформаційної війни [11, с. 15–16].

Грунтуючись на політичній волі Кремля, у соціальних мережах серед користувачів агентами Кремля ведеться справжня агресивна пропаганда, що спрямована на розхитування державницьких позицій України, сприяння розвитку сепаратистських рухів та колаборативних настроїв, розвиток проросійських політичних рухів, розпалювання міжнаціональної ворожнечі та поширення дезінформаційних загроз національній безпеці та територіальній цілісності Української держави.

Завдання Інтернет-користувачів, що спілкуються в соціальних мережах – не потрапити в «інформаційний полон». Для цього надзвичайно важливо проукраїнськи налаштованим користувачам слідкувати за своєю «інформаційною та політичною грамотністю», стежити за «медіа гігієною» та набувати «імунітету» від гібридних інформаційних загроз Кремля.

Інформаційну загрозу безпечному спілкуванню в соціальних мережах створюють предусім скоріш за все найняті т.зв. «тролі», «ботоводи» та керовані ними «ферми ботів» або «армії ботів». Вони викликають «флейм» та розповсюджують фейкову (неправдиву) або спотворену інформацію серед українських інтернет-користувачів.

Під «флеймом» (з англ. flame – вогонь, полум'я) слід розуміти обмін повідомленнями на форумах і в чатах у формі «словесної війни», яка нерідко втрачає відношення до первинної причини дискусії. Відповідно людину, яка розміщує грубі і провокаційні за змістом повідомлення в Інтернеті, називають тролем» [13, с. 57].

«Бот» (або «Інтернет-бот») – спеціальна програма, яка автоматично або згідно заданого розкладу виконує будь-які дії через інтерфейси, призначені для людей [25, с. 118].

«Кремлеботи» – така назва закріпилася за несправжніми акаунтами у соцмережах, що здійснюють російську пропаганду в інтернет-просторі. Працюючи у кілька змін, як «фабрика тролів», вони є інформаційною зброєю у гібридній війні та покликані «дискредитувати Україну і просто негативно висловлюватись про українців, просто тому, що вони українці – справа рук тролів» [27].

Одним із найяскравіших проявів ведення інформаційної війни та маніпуляцій в Інтернеті є тролінг (від англ. trolling – укр. «ловити на блешню»), що заснований на психологічному впливові з метою викликати флейм, спровокувати конфлікти між учасниками, образи, словесний «обстріл», марнослів'я, словоблудіє, ввести співрозмовника у стан роздратування, зіграти на його почуттях чи емоціях та інших «тонких струнах» психіки людини. Як поняття тролінг зародився в Інтернет-мережі на початку 90-х років ХХ століття. Тролінг як зброя масового враження, що застосовується у інформаційній війні в соціальних мережах, головною ціллю ставить перед собою внесення в суспільство розладу, хаосу, неоднозначності думок та переконань, сумнівів у правильності тих чи інших новинних повідомлень або викладених фактів. Штучно створений хаос може бути використаний умілим тролем для подальших прихованих маніпуляцій. Тролінг може бути груповим. Це коли спільно діють двоє чи більше нібито незнайомих між собою коментаторів, ведуть дискусію. Їх діяльність спрямована один проти одного або один проти всіх. Це створює значний «шум» в Інтернет-середовищі, який серйозно сприймається сторонніми спостерігачами, особливо, якщо розглядаються суспільно значимі теми, що зачіпають їхні інтереси.

«Явище тролінгу досить поширене в мережі Інтернет і його може застосовувати будь-яка особа як зброю в інформаційній війні. Проте необхідно чітко усвідомлювати психологічний вплив троля на людське суспільство та ту шкоду, яку завдають тролі інформаційному суспільству» – підкреслює Н. Вовк [3].

«Тролів можна умовно поділити на дві групи: тролі-провокатори та тролі-егоцентристи, – вважає С. Могилко, проте дуже важко відстежити чіткі межі між свідомою, навмисною маніпуляцією та випадковою і не свідомою» [13, с. 58–59].

«Під терміном «Інтернет-троль», як правило, мають на увазі онлайн-коментатора або учасника дискусії, мета якого спровокувати конфлікт між іншими співрозмовниками шляхом розміщення спірних і обурливих коментарів. [...] Онлайн тролі бувають різних видів – від людей, які публікують навмисно дратівливі або суперечливі коментарі, щоб розпалити спір для власної розваги, до кіберзлочинців, які переслідують інші, зловмисні цілі в інтернеті», –

повідомляють в компанії ESET, що з 1992 р. працює над розробкою рішень в області комп'ютерної безпеки та експерт у сфері IT-безпеки. В ESET зазначають, що Інтернет-тролінг часто застосовуються кіберзлочинцями для зараження електронних пристроїв своїх жертв. Так, вони розміщують контент спірного характеру і супроводжують коментарі до нього посиланнями, замаскованими під джерело інформації, зі шкідливим програмним забезпеченням. Головна мета тролів – привернути увагу та викликати злісну або тривожну реакцію коментатора [30].

Таким чином, беручи участь у спілкуванні як із фейковими, так і зі справжніми тролінговими акаунтами, користувачі мережі Facebook стають більшою чи меншою мірою втягнутими у розповсюдження фейкової інформації та поширювачами її також. Такі дописи з самого початку свого створення носять провокативний та небезпечний характер. Адже у процесі дискусії будь-який емоційний та не готовий до такої агресії та психологічного тиску користувач мимоволі своїми коментарями «сприяє» приверненню уваги інших користувачів мережі до таких небезпечних «інфовливів» антиукраїнських та антидержавних провокацій та стає не свідомою «жертвою» пропагандистського впливу.

Мережа постійно розвивається та винаходить нові дієві механізми для боротьби з такого типу небезпечними явищами у соціальних мережах. Здавалось би, це їй не вигідно, проте для боротьби з «фейками», «ботами» та «тролями» вводяться нові правила поведінки у соціальних мережах. Приміром, якщо під конкретним дописом ведеться жвава дискусія, коментарі розповсюджуються занадто швидко, або їх занадто багато, або містять шкідливий контент, то системою безпеки Facebook вводяться тимчасові або й постійні обмеження до акаунтів, з яких ведуться підозрілі дії. Система розпізнає їх як небезпечні та визнаючи загрозливими, блокує можливість подальшого поширення інформації. Це, звичайно, дієвий спосіб, проте він не рятує від інших прихованих загроз, що виникають під час спілкування в соцмережах.

«Мережева тролінг-діяльність, що стала справжнім бізнесом, організовується у більшості випадків наступним чином: великі групи тролів-фрілансерів отримують гонорари в залежності від кількості коментарів (один троль продукує до 50–70 коментарів на добу). Це, як правило, авторські коментарі, але текст звіряється з темником, у якому присутній набір обов'язкових тез, висловів, термінів, а також список сайтів і навіть посилань на конкретні новини, під якими треба створити видимість «народної підтримки» або «народного обурення». Роботою груп тролів-фрілансерів керує координатор, який через день-два висилає свіжий темник і щодня отримує від кожного члена групи звіт із текстами коментарів і прямими гіперпосиланнями. Виконують замовлення на подібну діяльність піар-агенції, вони ж залучають і групи тролів-коментаторів. На чолі всього процесу знаходиться політтехнолог, який розробляє т.зв. стратегію тролінгу» [13].

Досліджуючи тролінг як засіб політичної маніпуляції в інтернет-просторі Ю. Кокарча наголошує, що «значного поширення набули мейнстрімні тролфейси та Інтернет-меми (безглузді словосполучення чи інформація, які користуються популярністю в мережі), що використовують у своїх образах найчастіше політиків» [10, с. 80].

Улюблені теми та меми, якими послуговуються пропагандисти, завжди носять провокативний характер та викликають «словесні перепалки» та значний інтерес в мережі. Небезпечним явищем у сучасній «інформаційній війні» у ЗМІ та соцмережах є ситуації, коли інформаційний тролінг переростає в «ідеологічний терор».

«Антиросійським терором» або «антиросійським тараном», що спрямований проти ідеології «русского мира», керуючись розкрученим т.зв. міфом «О внешнем управлении», називають проросійські агітатори у мережах боротьбу українців за відстоювання українських традиційних національних цінностей, відновлення державності, захист мови, культури, традицій, території тощо, При чому виникає когнітивний дисонанс, адже якщо т.зв. «тараном» проти Росії нібито виступає Україна, то вона чомусь втрачає Крим і Донбас, якщо Грузія, то – Абхазію та Південну Осетію, а от РФ стає все більш «білою та пухнастою», а Президент РФ заявляє про «спроби зовнішнього тиску» [20].

Поширена в мережі Facebook також дискримінація та дискредитація україномовного контенту від проросійськи налаштованих адміністраторів. Це також одна із проблем, що виникають під час спілкування. Адже в україномовному сегменті теж працюють україномовні «агенти впливу», зокрема, політтехнологи, що працюють на конкретні проросійські політичні сили в Україні. Це значно більша прихована загроза, адже такі дії не відразу викликають підозру та ще більше шкодять національній безпеці, бо насправді невідомо на кого та за чий гроші працюють такі пропагандисти.

У Facebook поширений вид тролінгу коли пропагандисти, відкидаючи основоположні принципи побудови національних держав, ведуть антиукраїнську пропаганду, послаблюючи цим державницькі позиції України, розхитуючи демократичні засади українського парламентаризму, нівелюючи державні та традиційні народні (національні) цінності, знецінюючи українські державні традиційні та культурні символи, національні цінності та громадянські права та свободи, применшуючи значення мови, стану та ролі Збройних Сил України, Служби Безпеки України (далі – СБУ), заперечуючи територіальну цілісність та роль державних та релігійних інституцій у розбудові української державності. Сюди також відносяться сприяння поширенню у суспільстві та Інтернет-просторі свідомісних стереотипів «Какая разница» та «Я вне политики». Саме до цих них апелюють пропагандисти, саме ними користуються для своїх підстав та провокацій в інформаційній війні. Саме така громадянська позиція є антиукраїнською та антидержавною й загрозовою для національної безпеки України. Бо в умовах «інформаційної війни», тимчасової окупації територій та збройного конфлікту не може у громадян бути невизначеної позиції, не може бути все одно. Бо позиція громадянина, коли немає ніякої різниці якою мовою говорити, зокрема на державному рівні, в армії якої країни служити та в чийй церкві молитися Київської чи Московської митрополії, ставить його одразу на бік ворога і по той бік кордону. Тому варто завжди розуміти з якого боку збройного протистояння ти, як громадянин України, себе бачиш, – і відповідно формувати свою позицію, не зважати на пропаганду, що точиться із соцмереж. Адже, приміром, користування мовою окупантів не може бути причиною для утисків державної мови титульної нації, що захищається від агресії або виправданням для обстрілів українських мирних територій. Тому ухвалення у 2019 році та набуття чинності у 2021 році основних положень «Закону про забезпечення функціонування української мови як державної» є важливим кроком як для внутрішньої, так і для зовнішньої державної політики України.

Які є дієві на сьогодні шляхи, способи та механізми запобігання інформаційним загрозам безпеки спілкування в інтернет-просторі загалом, і у мережі Facebook зокрема, а також боротьби з вище переліченими конфліктними процесами в інформаційній сфері в умовах «інформаційної агресії» та реваншистської політики РФ?

Відповідно до функцій та компетенцій, що визначені Конституцією України, здійснювати «координацію та контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України» повинна Рада національної безпеки і оборони України (далі – РНБО). У цьому РНБО мають сприяти Міністерство культури та інформаційної політики й інші та різні громадські організації, що займаються спростуванням інформаційної агресії РФ проти України. Про інформаційну безпеку в Україні належить дбати кіберфахівцям СБУ. У сфері інформаційної безпеки України з 2012 р. працює окремий підрозділ СБУ – Департамент контрозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки (ДКІБ СБУ) [2, с. 123]. 25 січня 2018 р. на базі ДКІБ СБУ було створено Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки. З того часу почала функціонувати «система управління подіями інформаційної безпеки SIEM (Securityinformationandeventmanagement), що моніторить події та потенційні загрози в режимі реального часу та дозволяє аналізувати стан інформаційної безпеки та блокувати вебресурси, які використовуються у злочинних цілях [8]. 7 травня 2021 р. в Україні було створено Центр протидії дезінформації (ЦПД), що покликаний співпрацювати з міжнародними партнерами та допомагати у протидії іноземному втручання у

внутрішньодержавні справи України та боротьбі з дезінформацією. ЦПД «забезпечуватиме РНБО інформаційно-аналітичними матеріалами щодо інформаційної безпеки України». Крім того, «братиме участь у розробці та реалізації Стратегії інформаційної безпеки, здійсненні аналізу стану її реалізації, зокрема з питань протидії дезінформації» [17]. Рішенням РНБО від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» визначено, що гібридна агресія Російської Федерації проти України є загрозою кібербезпеці України [18].

15 вересня 2021 р. важливим кроком у протидії російській інформаційній агресії стало затвердження Урядом та ухвалення РНБО положень «Стратегії інформаційної безпеки України», тобто злагодженого плану дій кризових, стратегічних, наративних та урядових комунікацій на 2021–2025 рр. Згідно положень документу було визначено поняття «інформаційна безпека України» – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому встановлюється ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, зокрема через координоване поширення недостовірної інформації, негативні наслідки застосування інформаційних технологій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації» [24; 26].

Для підвищення рівня медіаграмотності, інформування про небезпеки пропаганди та поширення неправдивої інформації (фейків) у ЗМІ, викриття неправдивої інформації про Україну та інші держави світу, волонтери Громадської організації «Центр Медіареформи» створили Інтернет-проект StopFake (укр. СтопФейк), що діє з 2014 р. та приносить видимі результати. У 2020 р. журналісти StopFake стали партнерами Facebook і розпочали співпрацю з дезінформацією в мережі (разом з VoxCheck). На платформі СтопФейку можна знайти перевірені факти, що поширюються в мережі Facebook (ФБчек). Цього ж 2020 року СтопФейк приєднався до Міжнародної фактчекінгової мережі TheInternationalFact-CheckingNetwork (IFCN) [23].

Саме після досить успішної роботи СтопФейку «РФ змінила підхід у веденні інформаційної кампанії проти України, – вважає експерт AMES С. Данилов, – і замість фейків тепер поширює таку інтерпретацію виступів реальних спікерів із посиленням певних месиджів, яка направлена на те, щоб призвести до хаосу та некерованості серед людей» [6]. Оскільки С. Данилов є керівником проекту «Попередження конфліктів у Південній Україні», що здійснюються Центром близькосхідних досліджень, то під час онлайн круглого столу «Російська пропаганда та плани Кремля на Півдні України», який транслював Укрінформ, він підкреслив, що наразі РФ перейшла на новий рівень маніпуляцій в інформаційному просторі і тепер намагаються більше не використовувати пряму брехню.

Також з 2019 р. активно протидіє інформаційній агресії Громадська організація «Міжнародний центр протидії російській пропаганді» (ГО «МЦПРП»), що оприлюднила «Огляд основних операцій російського інформаційного впливу в Україні за перше півріччя 2021 року» [15, с. 4].

Оскільки російська пропаганда дестабілізує весь Інтернет-контент, то протиставляти їй потрібно контрпропаганду або щось інше, наприклад як пропонує євроатлантичний досвід – стратегічні комунікації. «Стратегічні комунікації по суті означають обмін (тобто під час спілкування) смислами / ідеями на підтримку національних цілей (тобто стратегічно)» [9, с. 69, 72].

Міжнародний досвід протидії гібридним загрозам з питань стратегічних комунікацій, зокрема країн членів ЄС та США проаналізувала А. Паршикова. Зокрема, в підготованій нею аналітичній довідці зазначено, що у листопаді 2016 Європейський парламент прийняв Резолюцію «Стратегічні комунікації Європейського Союзу як протидія пропаганді третіх сторін» (EUstrategiccommunicationtocounteractpropagandaagainstthirdparties) [7; 16, с. 2, 30; 21;]. У березні 2016 Сенат США розглянув Законопроект «Про протидію інформаційній війні», яким передбачалося створення комплексної стратегії боротьби з дезінформацією і пропагандою у світі, яку поширюють Росія та Китай [16, с. 5]. При Державному департаменті США було створено підрозділ Глобальний центр взаємодії (Global Engagement

Center), що у своїй доповіді від 6 серпня 2020 р. заявив про те, що Кремль використовує інформацію в якості зброї та несе пряму відповідальність за це [16, с. 5].

У всьому світі загалом почастишали випадки хакерських атак на державні органи управління, державні або приватні компанії та бізнеси, освітні та наукові установи, охорони здоров'я та ін. Під час гібридної війни з РФ «інформаційна агресія» так само є загрозою для національної безпеки України.

Показовим у цьому аспекті є численні витоки персональних даних, які хакери «витагають» із соцмереж та продають зловмисникам під час т.зв. «збоїв» або «вилягання» мереж. Останній такий глобальний збій, приміром, стався у Facebook 04.10.2021 та тривав понад 6 годин. Портал DOWNDetector, що відстежує роботу популярних Інтернет-ресурсів, назвав цей збій найбільшим в історії цієї мережі. Є припущення, що під час нього в Інтернет-мережу було «зливо» персональні дані понад 1,5 млрд. користувачів Facebook. Адже, як виявляється, поки в результаті збою користувач не має до них доступу – дані досить легко викрасти. Тому перш, ніж реєструватися в соцмережах та надавати їм право доступу до своїх персональних даних, слід добре подумати про їх захист [28].

Отже, в умовах світової гібридної війни на українському інформаційному фронті на рівні державних структур та громадських організацій в Україні проводиться державно-управлінське, оперативно-службове, соціально-правове, оперативно-розвідувальне та контрозвідувальне забезпечення інформаційної безпеки України як аналог міжнародних законотворчих та політико-правових засобів, методів та механізмів протидії пропаганді, дезінформації та спосіб спростування фейків. Суспільство потребує популяризації знань про інформаційну безпеку України як засіб протидії політиці реваншу РФ. Адже інформаційна безпека – це важлива складова національної безпеки України. Останнім часом інформаційний чинник став ще більш впливовим у боротьбі проти країни-агресора. Безпековий вимір спілкування в соцмережах дуже не стабільний. Проте все ж, в українського громадянського суспільства загалом, та в українських Інтернет-користувачів, зокрема Facebook, є всі підстави, можливості та інструменти, щоб на всіх рівнях давати відсіч інформаційній агресії Кремля та захищати український національний етнокультурний простір.

Література

1. Агресія Росії проти України: Історичні передумови та сучасні виклики / П. П. Гай-Нижник, (кер. проекту, упоряд., наук. ред.); Авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізник І. Й Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. Міністерство освіти і науки України; Науково-дослідний інститут українознавства. Київ: «МП Леся», 2016. 586 с. URL: <https://resource.history.org.ua/item/0013323>
2. Білоус І. А. Соціально-правове забезпечення інформаційної безпеки України. / *Інформаційна агресія Російської Федерації проти України: Науковий семінар ХНУ ПС ім. І. Кожедуба* 12.12.2019. URL: <http://www.hups.mil.gov.ua/assets/doc/science/stud-conf/informacijna-agresiya-rf-proti-ukraini-2/31.pdf>
3. Вовк Н. Явище тролінгу в Інтернеті як загроза інформаційному суспільству. / *Інформація, комунікація, суспільство 2013: Матеріали 2-ої Міжнародної наукової конференції ІКС-2013, 16–19 травня 2013 року (Львів, Славське)*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. С. 104–105. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/20753>
4. Воропаєва Т. Конфліктизація культурно-історичного простору українства в умовах сучасних загроз: теорія і практика. *Українознавчий альманах*. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: Міленіум, 2019. Випуск 25. С. 34–43.
5. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 1. С. 136–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_1_21
6. Данилов С. РФ змінила підхід у веденні інформаційної війни проти України. *Укрінформ*. 31.07.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3073912-rf-zminila-pidhid-u-vedenni-informacijnoi-vijni-proti-ukraini-ekspert.html>

7. Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо протидії російській пропаганді. *Главком*. 23.11.2016 р. URL: <https://glavcom.ua/news/jevropeyskiy-parlament-uhvaliv-rezolyuciyu-shchodo-protidiji-rosiyskiy-propagandi-384228.html> (in Ukrainian)
8. Захист інформаційного та кіберпростору. Служба безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/zabezpechennia-informatsiinoi-bezpeky>
9. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналітична доповідь. / за заг. ред. А. Баровської. Київ: НІСД, 2016. 109 с.
10. КокарчаЮ. А. Тролінг як засіб політичної маніпуляції в інтернет-просторі / *Науковий часопис НПУ імені Михайла Драгоманова*. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Київ, 2016. Вип. 20. С. 77–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2016_20_15
11. Крисаченко В. Онтологія національних інтересів України: системні пріоритети. *Українознавство*. 2021. № 2 (79). С. 8–29. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/234957>
12. Медведєв В. Почему бессмысленны контакты с нынешним украинским руководством. *Коммерсантъ*. № 184/П від 11.10.2021. С. 3. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5028300>
13. Могилко С.В. Тролінг як спосіб психологічної маніпуляції в Інтернеті. *Вісник Черкаського університету: Збірник наукових статей*. Серія Філологічні науки / МОН України, ЧНУ імені Богдана Хмельницького [та ін.]. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – С. 57–60. URL: <https://sjournal.cdu.edu.ua/base/2008/v4/v4pp57-60.pdf>
14. Назаренко Г.І. Тролінг-коментарі в інструментарії інформаційних війн у медійному просторі України: *Матеріали XXI Міжнародної науково-технічної конференції «Авіа 2015»*: Тези, Київ: НАУ, 2015. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/handle/NAU/49609?mode=full> (in Ukrainian)
15. Огляд основних операцій російського інформаційного впливу в Україні за перше півріччя 2021 року. Київ, липень 2021 року. URL: https://drive.google.com/file/d/1iGc0ltCf-Yp23vN_8WukS7pZp5dSRAYv/view
16. Паршикова А. Міжнародний досвід протидії гібридним загрозам: законодавче регулювання та організації з питань стратегічних комунікацій. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. 2018. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29377.pdf>
17. Питання Центру протидії дезінформації: Указ Президента України №187/2021 від 07.05.2021. Президент України: Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1872021-38841>
18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України № 447/2021 від 14.05.2021. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>
19. Путин В. Об историческом единстве русских и украинцев. 12.07.2021. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>
20. Путін розказав, як «біла і пухнаста» Росія страждає від замовних інформкампаній. *Главком*. 01.12.2016. URL: <https://glavcom.ua/news/putin-rozkazav-yak-bila-i-puhnasta-rosiya-strazhdaje-vid-zamovnih-informkampaniy-385651.html>
21. Резолюція Європейського парламенту «Стратегічні комунікації Європейського Союзу як протидія пропаганді третіх сторін» (EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties). European Parliament resolution of 23.10.2016 on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0441+0+DOC+XML+V0//EN>
22. Світова гібридна війна: український фронт. За ред. В. П. Горбуліна / Національний інститут стратегічних досліджень. Харків: Folio. 2017. 496 с. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2431/>

23. СтопФейк. Про нас. STOPFAKE.ORGURL: <https://www.stopfake.org/uk/pro-nas/>
24. Стратегія інформаційної безпеки України [Проект]. 2021. С. 3–4. URL: <https://mkip.gov.ua/files/pdf/45698712365.pdf>
25. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / Чубенко А.Г., Лошицький М.В. та ін. Київ: Ваіте, 2018. 826 с. URL: http://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2018/12/terminologichniy-slovník_finmonitoring.pdf
26. Уряд схвалив Стратегію інформаційної безпеки до 2025 року. Урядовий портал. 15.09.2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-strategiyu-informacijnoyi-bezpeki-do-2025-roku>
27. Фірт О. «Кремлеботи» як інструмент російського впливу в світі. ШПА (Школа політичної аналітики). 05.10.2018. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/news-and-events/kremleboty-iak-instrument-rosiyskogo-vplivu-v-sviti/>
28. Через масштабний збій у Facebook в Мережу злили дані 1,5 мільярда людей: робота компанії паралізована. *Уніан*. 04.10.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3327122-zbij-u-facebook-spriciniv-zliv-danih-15-milarda-koristuvaciv.html>
29. Шатров В. Недофедерація. Регіональні реформи Путіна перетворили Росію в неоімперію. *Український тиждень*. 2013. № 8 (276). 21–27 лютого. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Ukrainskyi_tyzhden/2013_N08_276_Prezumptsiia_vynuvatosti.pdf
30. Як розпізнати Інтернет-тролів та чому з ними краще не сперечатися. *ESET*. 31.05.2021. URL: <https://eset.ua/ua/blog/view/115/kak-raspoznat-internet-trolley-i-pochemu-s-nimi-luchshe-ne-sporit>

РОЗДІЛ 4. РЕЛІГІЙНІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

4.1. ЕТНОКУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ ЗМІНИ РЕЛІГІЙНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ ВІД ЧАСУ РОЗПАДУ СРСР

Між етнічним та релігійним існує міцний зв'язок та взаємні впливи. Політика державної влади щодо етнічних груп у сфері культури, мови, релігії в умовах СРСР визначала головні зміни, контролювала основні тенденції розвитку суспільства. У середині й другій половині 1980-х років в СРСР відбувалися докорінні політичні перетворення, що призвели до його розпаду, суверенізації та політичного унезалежнення Української РСР, послаблення позицій Московського патріархату у нових державах, що були союзними республіками.

Агресія Російської Федерації проти України яка розпочалася у 2014 р. стала потужним чинником зміни державної політики у сфері зовнішніх зв'язків, релігії, мови, культури, економіки тощо; призвела до суттєвих змін у ставленні українського суспільства до Росії, зокрема українських православних до Московського патріархату. Загальноісторичний розвиток України упродовж 1985–2021 рр., а також зміни релігійної ситуації в суспільстві відображені у великій кількості наукових та популярних публікацій, новинних повідомлень ЗМІ. Цінними джерелами про напрямок та інтенсивність цих змін є результати соціологічних опитувань про релігійну, конфесійну, мовну, етнічну самоідентифікацію громадян, статистичні дані про кількість релігійних громад, закони України (що регулюють релігійну сферу суспільства), численні повідомлення у ЗМІ про важливі події, що відбувалися у релігійному житті. Багато різноманітної інформації про релігійне життя міститься в інформаційних звітах Державного комітету України у справах національностей та релігій [9], інформаційних матеріалах Центру Разумкова [16], на веб-сторінці Релігійно-інформаційної служби України [20]. Сучасні зміни релігійної ситуації швидко відображаються у статтях Вікіпедії [18; 21]. Багато цінної інформації міститься у праці О. Вишняка «Етно-релігійна ситуація в Україні: соціологічний аналіз (1994–2010 рр.)» [6].

Сучасна релігійна ситуація у досліджуваній період відображена у численних статтях, доповідях, монографіях та інших працях істориків, релігієзнавців, соціологів, філософів, українознавців та інших фахівців. Серед авторів цих праць: І. Андрухів, О. Бажан, В. Бондаренко, П. Бондарчук, О. Висовень, Ю. Данилюк, Є. Дулуман, В. Єленський, О. Шуба, М. Закович, А. Карась, О. Кисельов, В. Крисаченко, А. Колодний, В. Лубський, Б. Новіков, В. Пашенко, В. Піхорович, В. Сергійчук, Ю. Фігурний, Л. Філіпович, С. Яремчук. Певні сторони етнокультурного розвитку країни автор висвітлював (деякі з праць зазначено у списку літератури [25; 27–29]). У доповіді на конференції «Православ'я в Україні» [26] наведено результати розгляду змін релігійної ситуації у світлі тенденцій етнокультурного розвитку України 1985–2019 рр. Її покладено в основу цього розділу.

Оцінка етнокультурних наслідків змін релігійної ситуації, що відбувалися упродовж 1985–2021 рр. на теренах України, необхідна для з'ясування сутності релігійного чинника в сучасних етнокультурних процесах. Актуальність такої оцінки зумовлена тим, що етнічне та релігійне є потужними чинниками політичного життя і національної безпеки України. В умовах зовнішньої агресії та конфліктності цих сфер суспільного буття гострою є потреба сучасної оцінки етнокультурних наслідків змін релігійної ситуації, якої досі не було зроблено. Оскільки упродовж усього досліджуваного періоду ми перебуваємо всередині соціальних процесів України, беремо участь в етнокультурному поступі та релігійному житті, маємо можливість спиратися у дослідженні на метод включеного спостереження. Предметом дослідження

є наслідки впливу змін релігійної ситуації на території України, що відбувалися від середини 1980-х років до сьогодні, на сучасний етнокультурний розвиток українського суспільства. Дослідне завдання: оцінити головні сучасні етнокультурні наслідки для українського суспільства змін релігійної ситуації на території України у процесі розпаду Союзу та становлення й розвитку незалежної української держави (1985–2021 рр.). У центрі нашої уваги перебувають, природно, головні зміни у православному середовищі України. Очікуваним результатом є оцінка головних сучасних етнокультурних наслідків для українського суспільства змін релігійної ситуації на території України у процесі розпаду Союзу та становлення й розвитку незалежної української держави.

Для розуміння сучасних процесів та проблем етнокультурного змісту у православному середовищі країни маємо пригадати деякі факти історії релігії. На початку I тисячоліття н. е. з'явилося християнство, яке згодом поширилося на всю Європу і зробилося релігією світового значення. У III–IV ст. на теренах причорноморської частини сучасної України існували 3 єпархії, «вже у такий ранній період (IV ст.) існувало повноцінне єпархіальне життя» [19]. Його учасниками були греки, готи, іраномовне населення та, можливо, слов'яномовне. Наприкінці X ст. християнізовано Руську землю. Київ став головним християнським центром для великої частини середньовічної Європи. В середині XI ст. відбувся розкол християнства на два напрямки. У XVI ст. внаслідок Реформації від католицизму відокремилися протестантські течії, що стали домінувати на півночі Європи. В українських землях протестантські течії були слабкі, але після посилення міграції німецькомовного населення вони зміцнилися. Берестейська церковна унія (1596 р.) стала початком українських греко-католиків. До того часу католиками на теренах України були переважно етнічні поляки.

Усі три напрямки християнства традиційно представлені в Україні, але ортодоксальний виявився домінуючим і лишається таким до сьогодні. Лише у чотирьох областях православні за кількістю конкурують з католиками – греко-католиками та римо-католиками. У XVII ст., порушуючи традиції та домовленості, Москва привласнила, анексувала Київську митрополію.

Православне християнство в минулому мало надто міцний зв'язок з державою, який значною мірою зберігається і досі. Московський патріархат був підпорядкований державі (1721–1917 рр.), став частиною її апарату. «Внаслідок політики Синоду щодо призначення кандидатур на київську кафедру і українські єпархії РПЦ виникла ситуація, коли практично весь єпископат в Україні складався з етнічних росіян» [10, с. 107].

У процесі розпаду Російської та Австро-Угорської імперій на політичній мапі Європи з'явилися нові країни, де православні громадяни становили більшість, або суттєву частку людності. Серед них була й Україна. Уряд Директорії УНР 1 січня 1919 р. ухвалив Закон про автокефалію Української Церкви, де зазначалося, що УАПЦ не залежить від РПЦ та Всеросійського Патріарха [10, с.109]. Перший Собор УАПЦ затвердив власні церковні канони, серед яких був такий: «Всі Православні Церкви Всесвіту повинні зібратись і утворити принципово новий устрій Єдиної Апостольської Церкви, який би ґрунтувався на заповідях Ісуса Христа, а не на російських державницьких засадах поневолення та пригноблення однієї Церкви іншою» [10, с. 112]. УАПЦ не змогла набути канонічного єпископату. Вона була ліквідована, майже всі її єпископи у 1937–1939 рр. були фізично знищені. Сформована внаслідок Української революції 1917–1920 рр., вона перебувала у несприятливих суспільно-політичних умовах, її існування суперечило інтересам Москви.

Співпрацю тогочасної й сучасної російської церкви з владою священник Російської Православної Церкви Закордоном (РПЦЗ) О. Ліпін (з міста Вологди) характеризує таким чином: «Взагалі нерозривність офіційної церкви з владою усім видима, це все очевидно. І ще раз кажу, що свободи, на жаль, у цій організації

церковній немає. Колись вона втратила свободу з 27 року (1927), підписавши, можна сказати, договір з совєтською владою про зраду Христа, так досі вона цю свободу собі й не повернула» [15]. Значна частина православних росіян, що мешкають за межами Російської Федерації, і сьогодні вважає Московський патріархат безблагодатним.

Важливою подією у процесі звільнення українського православ'я від короткого московського налігача було те, що у міжвоєнний період православні західних частин України та Білорусі стали вірними Православної церкви в Польщі. Ця церква у 1924 р. спромоглася одержати Томос Вселенської Константинопольської Патріархії, в якому акт приєднання Київської митрополії до Московського патріархату у 1686 р. визнано неканонічним. Сьогодні нечисленне польське православ'я, на жаль, слідує у фарватері Московського патріархату і виконує роль сателіта (причини цього висвітлено у ЗМІ).

Неканонічним та насильницьким було «приєднання» до Московського патріархату православних парафій Закарпаття, які до 1946 р. підпорядковувались Вселенському патріархату. Широко висвітлена також примусова ліквідація УГКЦ та боротьба греко-католиків проти духовного покріпачення московськими «сексотами у рясах» («сексот», вживане у сталінські часи слово, утворене від російських слів «секретный сотрудник» та вживалося щодо «іноземних агентів» та інших «прихованих ворогів»). Загалом експансія Московського патріархату на українські терени не була місіонерською, в дусі Божих заповідей, з дотриманням канонів. Безліч документів, спогадів очевидців засвідчують протилежне. Ініціатори та вигодоотримувачі церковного «приєднання» чи «возз'єднання», чи «самоліквідації» завжди сидять у Москві.

Митрополит Київський і всієї України Епіфаній (Думенко) стисло описав минуле українського православ'я: «Хоч українське православ'я має понад тисячолітню історію, але внаслідок поневолення українського народу впродовж багатьох століть тривала запекла боротьба за знищення його Церкви, культури та мови – чи то в період Речі Посполитої, коли було поширено католицизм та впроваджено уніатство (1596), чи то в час Московського панування та неканонічного підпорядкування Української Церкви-Матері своїй дочці (1686), коли було забрано не тільки матеріальні засоби існування (1786), але й нівельовано всі права та привелеї Київської Митрополії. Тільки на початку ХХ століття разом із утворенням Української держави з'явилися всі передумови для того, щоб порушити питання про автокефальний статус нашої Церкви» [12, с. 15].

Згубні наслідки для українського етносу мав запроваджений державою атеїзм. У середині 1980-х років усі церковні організації, які могли скласти РПЦ конкуренцію або існування яких становило небезпеку чи суттєву незручність для Москви, були вже «зачищені». На всій території УРСР панувала утворена Й. Сталіним під час Другої світової війни РПЦ (або Московський патріархат). Рештки УГКЦ були у підпіллі. Слабкі протестантські церкви жорстко контролювалися.

Історики відзначають, що після усунення від влади М. Хрущова втручання держави в релігійне життя зменшилося, антирелігійні тенденції кінця 1950-х – першої половини 1960-х рр. пом'якшилися. Кількість релігійних громад та питома вага віруючих громадян продовжували зменшуватися. Щодо кількості та частки усіх віруючих, а серед них православних існують різні оцінки. Великими були регіональні відмінності рівня релігійності населення та етнокультурні. В західній частині України та в аграрних районах правобережних областей цей рівень був вищий. На територіях, захоплених СРСР у 1939–1945 рр., він досягав 40% від населення областей [5]. У східній та південній частинах України рівень релігійності населення був значно нижчий. Етнічна група росіян зосереджувалась переважно у містах сходу та півдня України і мала значно нижчий рівень релігійності, ніж етнічні українці (у вимірі всієї УРСР).

Щорічний всесвітній звіт Об'єднаних біблійських товариств за 1984 р. навів частку прихильників російського православ'я в СРСР – 19,5% [4]. Проте в західних

областях України питома вага віруючих була більшою, ніж пересічно в УРСР та СРСР. Помітну частку становили громадяни, що перебували на межі між вірою та невір'ям.

У часи розпаду СРСР почав зростати рівень релігійності населення, у церковному житті почалися великі зміни, які після проголошення незалежності України поглибилися і тривають сьогодні. Ми звертаємо увагу насамперед на ті зміни, що впливають на етнокультурні процеси. Стимульована втратою віруючих у західних областях України, з метою гальмування відцентрових процесів Українському Екзархату Російської православної церкви Москва надала автономію. 1990 р. цю частину російської церкви назвали українською – Українська православна церква (УПЦ (МП)).

Додатково, крім цієї структурної частини Російської православної церкви, в Україні з'явилися релігійні організації, діяльність яких до періоду «перестройки» була неможливою. Найпотужнішими серед них стали такі: УГКЦ, УАПЦ, УПЦ (КП). Відродилася ліквідована Й. Сталіним у 1946 р. Українська греко-католицька церква та сформувалися ще дві великі православні організації: Українська автокефальна православна церква (1990–2018) та Українська православна церква Київського патріархату (1992–2018).

Усі три релігійні організації ні духовно, ні політично, ні культурно не орієнтувалися на Москву, прихильно ставилися до української держави, української культури, української мови у богослужінні. В УПЦ (КП) мовою літургії в єпархіях на території України була українська [11, с. 292]. УАПЦ, як і кожна з православних церков, виробила власний різновид візантійського обряду – візантійсько-український. Зберігався юліанський календар, традиційний грецький покрій священничих риз. Мови богослужіння – сучасна українська та церковнослов'янська [11, с. 286].

Оскільки УПЦ (КП) та УАПЦ не мали євхаристійного спілкування з помісними православними церквами, вони не були визнані як частини світового православ'я. Московський патріархат вважав ці релігійні організації розкольницькими. Собор УПЦ (МП), що відбувся у Києві 22–23 листопада 1990 р., «засудив дії уніатів та УАПЦ на Західній Україні» і обрав предстоятелем Митрополита Київського і всієї України Філарета (Денисенка) [10, с. 132].

Собор УПЦ (МП) 1–3 листопада 1991 р. показав налаштованість організації на здобуття автокефалії. Митрополит Київський і всієї України Філарет наголосив на тому, що Собор відкидає самочинну автокефалію, яка «завела православних людей в розкол», і тому треба так розбудовувати церкву, щоб вона продовжувала перебувати в канонічному єднанні не тільки з РПЦ, але й з іншими помісними православними церквами [10, с. 133]. Філарет виклав умови, за яких українське православ'я одержить автокефальний статус, «автокефалія відповідає бажанням православного духовенства і мирян України, а також в незалежній державі повинна бути незалежна церква, і тому автокефалія УПЦ є канонічно виправданою й історично невідворотною» [10, с. 133].

Ідея створення помісної православної церкви в Україні підтримувалася значною частиною суспільства, але практична її реалізація наштовхувалася на великі складнощі. «Усвідомлюючи, яким драйвером українського державотворення, націєтворення та етнокультуротворення може стати Єдина Помісна Українська Православна Церква [...], очільники РПЦ розпочали активні дії щодо затягування процесу надання автокефалії УПЦ, дискредитації митрополита Філарета, знешкодження проукраїнського кліру УПЦ та повернення до влади проросійськи налаштованого духовенства» [23, с. 77].

Через непримиренну позицію Москви дві українські православні релігійні організації не мали євхаристійного спілкування з жодною помісною православною церквою, а обговорення перспективи об'єднання їх з УПЦ (МП) було заблоковано. За кількістю релігійних громад УПЦ (МП) упродовж усіх років незалежності домінувала серед трьох зазначених православних організацій в усіх областях, окрім Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської.

У часи президентства В. Ющенка справа створення помісної православної церкви не мала завершення. Православні церкви продовжували конкурувати на

території України між собою за віруючих, прихильність влади, кількість парафій, споруди тощо. Російська агентура працювала в Україні в багатьох організаціях, але події показали, що релігійна організація, що називається українською, стала потужним важелем боротьби проти України в руках Москви. Вона сприяла агресору та відіграє деструктивну суспільно-історичну роль сьогодні.

У середовищі РПЦ на території РФ було чимало «православних», які агресивно налаштовані щодо України, українців, української мови й культури. Подібні настрої проявлялися і в українських громадян, кількість яких стрімко зростає в умовах, коли влада в Україні була надзвичайно слабкою, а Росія стимулювала певний напрямок думок. Однією з пропагованих думок було твердження, що українців немає.

К. Фролов, один із російських організаторів «російської весни», 2014 р. «попрацював» і в Одесі. Через кілька років після подій він стверджував: «... на Куликовому полі було понад 50 тисяч осіб. Тобто православне російське повстання було реальністю». Представник воєнничого крила російського православ'я є «головою Асоціації православних експертів» і симптоматично не визнає українського народу, видає бажане для нього за дійсне: «Історична наука свідчить про те, що росіяни, українці та білоруси – це один народ...» [24].

УПЦ (МП) допомагала співробітнику ФСБ на пенсії І. Гіркін (Стрелкову) готувати анексію Криму, про це повідомляла СБУ [22]. Сам керівник терористів у Донецькій області І. Гіркін розповідав, що на боці російського агресора брали участь «монахи» Свято-Успенської Святогорської Лаври УПЦ (МП). Руйнування України він обґрунтовував боргом, обов'язком перед православною вірою: «Православні люди Новоросії, російського Донбасу, стаючи під наші знамена, були стовідсотково впевнені, що вони виконують свій обов'язок перед вірою. І ми виступали «За віру й Вітчизну» – це було гасло ополчення» [1].

Одна з «православних» шанувальниць російського світу не раз з'являлася в об'єктиві відеорекамер з різним макіяжем та кольором волосся. У Криму в часи його захоплення Росією вона називалася Єленою Данільченко та нахабно погрозувала Європі (переклад з російської): «Я вже казала, губа трісне у них! У тих 28 країн і в тієї Америки. Ми поперек горла станемо, ми не дамо, ми всі русичі, у нас одні корені, у нас одна історія, у нас одні біди, одні перемоги, ми всі, у нас генетично, ми росіяни всі. Ми ру-си-чі! Ми свята православна Русь! Що ще їм розповісти? Більше нічого? Ну і нехай сидять там. А то навчимо локшину лаптями наминати. Вони давно не нюхали чобіт російського солдата? Забули?» [8].

Чого хочуть «православні» «брати», зрозуміло з їхніх відвертих висловлювань: «Для Росії і в стратегічному, і в економічному, і в політичному плані, в плані цивілізаційному повернення на свої споконвічні російські території південно-західні, так, це доцільно, на мій погляд, це доцільно та необхідно. Зверніть увагу на те, як президент Росії досить часто, так, послідовно повторює одну думку про те, що росіяни й українці один і той же народ. Я думаю, що він не випадково періодично одну й ту ж думку повторює. Не випадково» [3]. Чого прагнуть у Москві: «... входження, повернення до складу Росії» України [3].

Українська влада діяла в умовах російської агресії щодо УПЦ (МП) суперечливо, непослідовно. Ми бачили і загравання, передачу церковних споруд, і спроби порозумітися, і тиск. Позицію місцевої влади критикував митрополит Луцький і Волинський Михаїл: «Є різниця, кому ви виділяєте земельну ділянку під будівництво храму, – підкреслив керуючий єпархією. – Є різниця, кому виділяєте те чи інше приміщення. Хочете, щоб ваші діти розбудовували Соловки, – продовжуйте роздавати. Спробуйте бігати на Пасху: на 11-ту годину – в Московський Патріархат, на 12-ту – в Київський. Догодити всім... Досить цілувати всі портрети. Ти або Христів, або антихристів. Або з Україною, або проти неї. Визначайся» [14].

Митрополит Епіфаній про сучасний підсумок конфесійної самоідентифікації громадян в умовах російської агресії сказав: «Війна показала насправді, хто є хто в

Україні: яка церква є справді українською, а яка церква є тільки за назвою українською православною церквою. І тому дуже багато (протягом останніх п'яти років) віруючих людей-парафіян приєдналося саме до української православної церкви, зараз визнаної помісної православної церкви» [12].

Радник президента Російської Федерації Глазьев, говорячи про П. Порошенка, відзначив, що п'ятий президент України зробив значний внесок у знищення Російського світу в Україні – «розрубав серце Російського світу, розірвав гуманітарні, господарські, релігійні зв'язки, що з'єднували Росію з Малоросією, Новоросією та Карпаторосією» [7].

У гібридній війні Російської Федерації проти України більшість єпископату та всього кліру УПЦ (МП) послідовно, невідступно відстоює інтереси агресора, на відміну від більшості мирян. На багаторазові прохання української влади та православних громадян материнська для українського православ'я церква – Константинопольський патріархат визнав у 2018 р. нечинним надання права хіротонії митрополита Київського Московському патріархату, постановив поновити «у своєму єпископському або священницькому сані» Філарета (Денисенка), Макарія (Малетича) та «їхніх послідовників, які опинилися у схизмі не з догматичних причин», а також організував помісний об'єднавчий собор. У Софійському соборі Києва 15 грудня 2018 р. відбувся об'єднавчий собор, на якому представники трьох православних церковних організацій створили єдину канонічну помісну православну церкву в Україні. УПЦ (МП) проігнорувала собор. Від вірних УПЦ (МП) було лише 6 делегатів.

На соборі, який очолив уповноважений представник Вселенського патріархату митрополит Галльський Еммануїл, дві гілки українського православ'я та частина третьої гілки об'єдналися в єдину помісну православну церкву, ухвалили статут та обрали предстоятеля. Першим предстоятелем Православної церкви України став Митрополит Київський і всієї України Епіфаній (Думенко). Після собору він звернувся на Софійській площі до православних громадян із закликом: «Я б хотів закликати всіх наших побратимів, архієреїв, всіх вірних в єдину Українську православну церкву. Двері нашої церкви відкриті для всіх».

Митрополит Вінницький та Барський Симеон за кілька днів після об'єднавчого собору висловив здивування ставленням кліру УПЦ (МП) до цієї події, ставленням багатьох православних українців до утворення української автокефальної церкви. У кафедральному соборі він сказав вінничанам, що дивний наш український народ: коли Москва підпорядковувала нашу церкву, тоді не хотіли цього, опиралися, страждали за це, а тепер ми не можемо відірватися звідти. «І от сьогодні (я знову ж кажу дивний наш народ) [...] зараз, як то кажуть, на тарілочці нам підносять, або піднесли, незалежну помісну автокефальну церкву, і ми відмовляємось від того: “Нам не треба! Нам добре з Москвою”. Говорять ієрархи наші, говорять священники, говорять і люди» [2].

6 січня Вселенський патріарх Варфоломій урочисто вручив предстоятелю новоствореної помісної Святої Церкви України митрополитові Епіфанію томос (декрет) про визнання її канонічної автокефалії. 31 січня 2019 р. зареєстровано Київську митрополію Української православної церкви (Православної церкви України). Інtronізація Епіфанія відбулася 3 лютого. Кафедральним собором Православної церкви України (Української православної церкви) став Михайлівський Золотоверхий собор у Києві. У Диптиху українська церква записана на 15 позиції, а УПЦ (МП) там немає, бо вона є частиною Московського патріархату.

Проте Москва всіляко гальмує й ускладнює процес об'єднання та усамотійнення українських православних, дискредитує українське православ'я, українську державу та Вселенського патріарха Варфоломія. Російська православна церква заперечує право на існування канонічної помісної української православної церкви. Право Вселенського патріарха самотійно видавати томос про автокефалію помісної церкви ставиться під сумнів.

Дії Вселенського Константинопольського патріархату сприяють викриттю у середовищі світового православ'я історичних фальсифікацій, тенденційних перекручень змісту документів Московською церквою та владою упродовж кількох останніх століть, усвідомленню невинуватості православного світу до проблеми усамостійнення українських православних, звільнення від накинutoго силою та обманом церковно-великодержавного ярма. У відповідь на відкликання Константинопольським патріархатом Синодального листа 1686 р., який тимчасово передавав право хіротонії Київського митрополита патріарху Московському, та через надання автокефалії Українській православній церкві Московський патріархат пішов на схизму (кліру РПЦ заборонено співслужіння з кліриками Константинопольської церкви).

Така позиція Московського патріархату зумовлена політичними прагненнями керівництва Російської Федерації відродити імперію, не випустити українських православних з підлеглого Москві стану, не втратити статусу найвпливовішої на міжнародній арені православної країни. Через клір УПЦ (МП) та шанувальників російського патріарха й російського президента українців прагнуть залучити до неоімперських проектів «Русский мир» чи «Историческая Россия», в яких немає місця суверенній Україні, українській помісній православній автокефальній церкві, модерній українській культурі, повнокровно функціонуючій українській мові, українській національній історичній пам'яті, україноцентричному світогляду, українським національним інтересам тощо. Усього цього немає, бо президент РФ навіть думає: «Ми один народ». Тобто українці - це етнографічна група росіян. А українська церква є частиною російської.

Прихильників російського православ'я ухваленій Верховною Радою України закон зобов'язує не маскуватися за назвою «Українська...», що вводить частину українського суспільства в оману, а відобразити у назві належність до Московського патріархату. Понад 500 релігійних громад УПЦ (МП) долучилися до об'єднавчого процесу українських православних (за станом на середину квітня), що становить близько 4,5% від усіх зареєстрованих на вільній від агресора території України. За соціологічними дослідженнями релігійної та конфесійної структури українського суспільства, що здійснюються упродовж тривалого часу, частка православних громадян України, що вважають себе належними до церкви Московського патріархату, вже удвічі менша за частку тих громадян, що вважають себе належними до помісної автокефальної Української православної церкви.

Невдовзі після вручення томосу про автокефалію почесний патріарх Філарет почав його критику. Згодом додалися звинувачення на адресу П. Порошенка та Епіфанія у недотриманні обіцянок, зроблених Філарету у процесі ліквідації УПЦ (КП). Ці дії переросли у спробу продовжити діяльність УПЦ (КП). Незважаючи на нечисленність прихильників такої позиції, цей конфлікт активно інтерпретується та роздувається певними ЗМІ як «розкол ПЦУ», «розкол розкольників». Несподіваний демарш Філарета завдає шкоди усім українцям, що прагнуть позбутися релігійного, політичного, економічного, культурного впливу Російської Федерації на Україну, негативно впливає на імідж української церкви та гальмує її визнання православними інших країн, підважує об'єднавчий процес українських православних та рішення Константинопольського Синоду і патріарха.

Відзначимо важливі зміни статусу певних православних об'єктів, зокрема Михайлівського Золотоверхого монастиря - діючого православного монастиря на честь архангела Михаїла в Києві. Віднедавна Михайлівський Золотоверхий собор став кафедральним собором Православної церкви України. Андріївська церква, збудована на честь св. Андрія у стилі українського бароко (у XVIII ст. за проектом Бартоломео Растреллі), входить до складу Національного заповідника «Софія Київська». У 2000–2015 рр. настоятелем Кафедрального собору святого апостола Андрія Первозваного Української автокефальної православної церкви був Блаженніший Мефодій,

Митрополит Київський і всієї України, предстоятель УАПЦ (до об'єднавчого собору). Верховна Рада України передала церкву у безоплатне користування Вселенському патріархату, який відновив Ставропігію (постійне представництво) Вселенського патріарха в Києві, виходячи зі скасування у жовтні 2018 р. акта від 1686 р. на право висвячувати Київського митрополита Московським патріархом. 2 лютого 2019 р. в Андріївській церкві відбулася хіротесія архімандрита Михайла в екзарха Вселенського патріархату у Києві, яку очолив митрополит Галльський Еммануїл (Адамакіс) у співслужінні грецьких ієрархів.

У травні 2019 р. Патріарх Варфоломій в інтерв'ю болгарському інформаційному агентству БГНЕС (яке поширив «Главком») відзначив дві історичні обставини, що, природно, зумовили зміни релігійної ситуації в православному середовищі України: «... не забувайте про останні соціально-політичні зміни, які створили нові умови. Окрім незалежності країни та створення нової держави України у 1991 р., після анексії Криму в 2014 р. умови для російської присутності в Україні стали ще складнішими. Шокуючі політичні події, через які були сформовані нові, зовсім інші геополітичні умови, зробили присутність Московського Патріархату небажаною і такою, що завдає шкоди інтересам української нації і єдності українського народу. З цієї причини цілком зрозуміло, чому велика частина українського народу бажає церковного звільнення від Церкви, яка допомагає або навіть служить інтересам держави, яка перебуває в конфлікті з Україною» [17].

На жаль, тривале підневільне існування українського народу в політичній, культурній, економічній, духовно-церковній сферах має глибокі наслідки у суспільній свідомості, світогляді українських громадян. Українська держава реалізує недостатньо ефективну інформаційну, освітню, культурну політику на подолання історично безпідставного, невинного, інерційного москвофільства, яке становить загрозу національній безпеці, територіальній цілісності та державному суверенітету України, гальмує суспільно-історичний поступ українського суспільства. Після розпаду СРСР комплекс меншовартості українського та стереотип престижності російського продовжує формуватися у значної частини молодого покоління.

Щодо канонічності української та російської на теренах України православних церков митрополит Симеон висловився так: «Ми чекали, що Москва дасть канонічну автокефалію. Ну, Москва сказала, що ні. Значить, Константинополь взявся до того, щоб вилікувати оцю нашу довгу, таку багаторічну хворобу розколу. На сьогоднішній день ми, слава Богу, маємо єдину церкву, церкву Христову. Хоча дві гілки: московську в Україні та українську православну автокефальну церкву. Але обидві церкви є канонічними» [30].

«Перезавантаження» української влади весною – літом 2019 р. породжує непевність щодо розуміння нею небезпеки, яку створює небажання великої кількості мирян УПЦ (МП) позбутися підпорядкування Москві. Відчувати себе духовно вільними та рівними з іншими православними націями, які мають помісні автокефальні церкви (наприклад, греками, болгарами, румунами, сербами, грузинами, росіянами), українці зможуть тоді, на нашу думку, коли сучасна російська церква (що з часів правління Й. Сталіна підконтрольна спецслужбам) не матиме серед українського суспільства суттєвої підтримки, не домінуватиме за кількістю зареєстрованих громад у жодній з областей України.

Маємо зазначити дивну позицію Папи Римського Франциска, який за час російської агресії проти України кілька разів зустрічався з активними будівничими «Російського світу» та «Історичної Росії» за межами Російської Федерації (патріархом Кирилом та президентом В. Путіним), підігруючи їм.

Отже, за складних політичних обставин російської агресії в Україні відбулася чергова хвиля процесу поділу вірних та релігійних організацій Московського патріархату (офіційна, зареєстрована назва в Україні – УПЦ) на українських і російських. Частина православних України Московського патріархату долучилася до

об'єднавчого процесу з православними двох інших конфесій (УПЦ (КП) та УАПЦ) у єдину канонічну Українську помісну православну церкву. Але лишається багато таких, що однозначно не визначилися. Під час виборів Президента України та Верховної Ради України 2019 р. об'єднання парафій УПЦ (МП) з помісною церквою загальмувалося.

У процесі розпаду Союзу та становлення й розвитку незалежної української держави (1985–2019 рр.) відбулися докорінні зміни ситуації в українському православ'ї, які впливали на етнокультурний розвиток українського суспільства. З'явилися не підпорядковані Москві православні релігійні організації, які позиціонувалися як українські, впроваджували українську мову, переймалися проблемами українського народу. Приєднання Москвою Київської митрополії скасовано, відновлено її попередній статус. На об'єднавчому соборі утворено помісну православну церкву, якій Вселенський патріархат згодом надав томос на автокефалію. Статус цієї церкви на території України за канонічним правом стає найвищим.

Актуальними завданнями для неї є визнання її іншими православними церквами та залучення до об'єднавчого процесу православних парафій Московського патріархату. Відбулася диференціація лише частини вірних Московського патріархату на українських та російських в Україні.

Належність до МП частини українського етносу пояснюється її світоглядними особливостями, недостатньо однозначною й чіткою етнокультурною та національною самоідентифікацією, відсутністю прагнення розірвати власну духовну підпорядкованість московському патріарху, несформованістю почуття національної гідності. Узагальнено ці особливості сьогодні можна передати поняттям «малоросійські православні», що узгоджується зі змістом категорії «малоросійство». Інтенсивність подальшого процесу диференціації значною мірою залежить від політики нової владної команди України у сферах релігії та національної безпеки.

Для сучасного українського суспільства головними етнокультурними наслідками змін релігійної ситуації є такі:

1) з'явилися українські загальнонаціональні релігійні організації, до яких належить більшість віруючих громадян України, 2) українська мова почала повноправно функціонувати у релігійному житті, 3) відродилися обряди й традиції, пов'язані з релігійним життям, що були заборонені в СРСР чи призабулися через несприятливі суспільно-політичні обставини, 4) утворена на основі Київської митрополії Українська помісна автокефальна православна церква набула найвищого канонічного статусу в Україні, 5) частка віруючих громадян України, що вважають себе належними до Московського патріархату, зменшилась у кілька разів.

Зміни, що відбувалися в релігійній сфері, сприяли зворотній українізації українського етносу після тривалого його російщення, політичній та етнокультурній консолідації української нації. Вплив змін релігійної ситуації, що відбувалися на території України від середини 1980-х років до сьогодні, на сучасний етнокультурний розвиток постколоніального українського суспільства слід вважати позитивним. Він відповідає поточним та довготерміновим національним інтересам України, зокрема збереженню та розвитку української етнокультурної самобутності.

Література

1. «Вся моя охрана состояла из монахов Святогорской Лавры», – террорист Гиркин. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Wp89-VtEUUE>
2. «Ми багато років зомбували людей»: митрополит Симеон про враження від служби в УПЦ МП. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IJk6c5zZ620>
3. Андрей Ваджра: Без России мы никто и ничто. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6GBoHpfXTzA>
4. Бондаренко В.Д. Современное православие: тенденции эволюции. Симферополь: Таврия, 1989. 176 с.

5. Бондарчук П. Особливості релігійної ситуації в Україні (друга половина 1960-х – середина 1980-х років) Український історичний збірник. 2008. Вип. 11. С. 294316. URL: <http://history.org.ua/JournALL/green/11/30.pdf>
6. Вишняк О. Етнорелігійна ситуація в Україні: соціологічний аналіз (1994–2010 pp.). URL: www.memory.gov.ua/publication/content/1647.html
7. Глазьев заявил о разгроме Русского мира на Украине. URL: https://news.rambler.ru/politics/42145612/?utm_content=rnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink
8. Документальный фильм «Русский мир» – 2 часть. Спецтуристы. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cuKm1DSV21E>
9. Інформаційний звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні» (короткий виклад). URL: https://www.irs.in.ua/index.php?view=article&catid=51%3Astats&id=172%3A1&format=pdf&option=com_content&Itemid=79&lang=uk
10. Історія української православної церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська; худож.-оформлювач М. Мендор. Харків: Фоліо. 2018. 244 с.
11. Мала енциклопедія канонічного права / за заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького та канд. юрид. наук О. М. Волощенко-Віслобокової. Київ: Талком, 2017. 358 с.
12. Митрополит Епіфаній (Думенко). Церква і Майдан в контексті єдності та отримання автокефалії. Православ'я в Україні: збірник за матеріалами VIII Міжнародної наукової конференції «Українська Церква в історії українського державотворення». До століття Української революції, державного органу в справах релігій та боротьби за автокефалію. 20 листопада 2018 р. Київ: Київська православна богословська академія, 2018. С. 13–23.
13. Митрополит ПЦУ Епіфаній: «Я не прагнув узяти те, що не належало мені». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oOHgKNo2wU4>
14. Михайл розкритикував місцеву владу за лояльність до УПЦ (МП). URL: <https://www.volynnews.com/news/policy/mykhayil-rozkrytykuvav-mistsevu-vladu-za-loialnist-doupts-mp/>
15. О власти, Зарубежной Церкви, дружбе МП с советской властью... URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RdaM8R2XJbM>
16. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 pp. (Інформаційні матеріали). URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf
17. Патріарх Варфоломій: створення помісної церкви є важливим аспектом процесу творення нової української держави. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/constantinople_patriarchy/75988/
18. Перехід церковних громад до ПЦУ/ URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
19. Протоіерей Віталій Клос. Автокефалія як вияв соборності церкви: спроба осмислення в контексті українського православ'я. Православ'я в Україні: збірник за матеріалами IX Міжнародної наукової конференції. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії. 20 листопада 2019 р. Київ: Київська православна богословська академія, 2019. С. 91–101.
20. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua/>
21. Російсько-українська церковна війна. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
22. УПЦ (МП) допомагала Гіркіну готувати анексію Криму, – СБУ/ URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-mp-dopomohala-hirkinu-v-aneksii-kymu-sbu/29648587>
23. Фігурний Ю. Роль Української православної церкви Київського патріархату у консолідації українства. Українознавчий альманах. Київ: Міленіум, 2018. Вип. 23. С. 74–80.

24. Фролов К.А. Русская православная церковь – последняя крепость исторической России: к столетию возрождения Русского патриаршества. Санкт-Петербург: Алетейя, 503 с. URL: <http://lib.biblioclub.ru/index.php?page=book&id=488484>
25. Чирков О.А. Вплив російської агресії 2014–2017 рр. на етнічну структуру населення окупованих територій та всієї України. Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Українознавство. 2016. Вип. 19. С. 27–30.
26. Чирков О. Зміни релігійної ситуації у світлі тенденцій етнокультурного розвитку України (1985–2019). Православ'я в Україні: збірник за матеріалами IX Міжнародної наукової конференції. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії. 20 листопада 2019–р. Київ: Київська православна богословська академія. С. 574–583.
27. Чирков О. Розвиток етнічної структури населення України впродовж останнього десятиріччя (1989–1998 рр.). Історія України. 1999. № 42 (154). С. 6–8.
28. Чирков О. Сучасні тенденції розвитку етнічної структури населення України та її регіонів. Українознавство: календар-щорічник / Інститут українознавства Київського університету. Київ, 1998. С. 45–52.
29. Чирков О. Центр ваги поросійщених українських мас пересувається на Донбас (російщення українців Донецької і Луганської областей за 13 років – від початку 1989 р. до кінця 2001 р. за стат. даними). Українознавство. 2005. № 1. С. 225–228.
30. Я не жалкую, що залишив Московський Патріархат, – митрополит Симеон. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=o8CaMWcePcA>

4.2. ВПЛИВ РЕВАНШИСТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ КРЕМЛЯ НА РЕЛІГІЙНІ КОНФЛІКТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ НА РУБЕЖІ ХХ – ХХІ СТ. ТА В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

24.08.2021 р. виповнилося 30 років незалежній Українській державі. Українцям у своїй модерній історії так довго втримати державність ще ніколи не вдавалося. Проте, це свято вони зустрічали не лише з радістю, а й з великим смутком. Вже восьмий рік поспіль триває неоголошена російсько-українська війна. Україна тимчасово втратила Крим і частини Донецької й Луганської областей. Загинуло, поранено і пропало безвісти тисячі українських громадян. Майже кожен день на Сході зазнають поранень та гинуть як захисники Вітчизни так і місцеві жителі. Також, це не звичайне, класичне мілітарне протистояння, це війна гібридна, коли не має офіційного оголошення воєнних дій, не впроваджено військовий стан, а очільник Російської Федерації (далі – РФ) В. Путін то одягає на себе шати миротворця і розповідає усім, що «на Україне идет гражданская война», то направляє до України т.зв. «гумконвої», найманців, радників і військовослужбовців РФ.

Разом з тим, це цивілізаційне протистояння євразійської автократичної деспотії з європейською демократичною країною відбувається не лише у військовому, політичному, дипломатичному, економічному, фінансовому та інших вимірах, але й передусім у світоглядно-цивілізаційному, в якому релігійний чинник має дуже велике значення. Саме релігійне протистояння інспіроване й підтримане російською владою та її посіпаками впродовж вже 30 років знесилює і руйнує демократичні засади Української держави та євроатлантичні прагнення переважної частини громадян України.

Актуальність дослідження полягає в тому, що вивчаючи вплив реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні ми тим самим намагаємося

об'єктивно та виважено проаналізувати вагому роль Українського Православ'я на вітчизняні етнокультурні, державотворчі на націєтворчі процеси, особливо в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни, зрозуміти витoki і суть новітнього російського імперіалізму, розкрити деструктивну діяльність в Україні Російської Православної Церкви (далі – РПЦ) та її сателіта – Української Православної Церкви Московського Патріархату (далі – УПЦ МП), охарактеризувати злочину сутність «руського мира», показати україноцентричну, державницьку, національно-патріотичну діяльність Української Православної Церкви Київського Патріархату (далі – УПЦ КП) у творенні Єдиної Помісної Української Православної Церкви (далі – ЄП УПЦ) та її визначну роль у розбудові Православної Церкви України (далі – ПЦУ).

Метою дослідження є критичний аналіз деструктивного впливу реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні та можливі шляхи його подолання. Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: стисло проаналізувати рівень наукової розробки теми; охарактеризувати становлення Православної Церкви в Україні у 1991-2013 рр.; з'ясувати становище Українського Православ'я під час Революції Гідності й в умовах російської агресії; розкрити хижацьку сутність Російської держави; з'ясувати витoki й злочинну сутність «руського мира»; показати деструктивну діяльність в Україні філії РПЦ УПЦ МП; дослідити активний проукраїнський державницький чин УПЦ КП в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни та її конструктивну місію у творенні ПЦУ; розкрити важливу роль ПЦУ у подоланні релігійних конфліктів інспірованих й підживлюваних РФ.

Здійснюючи аналіз останніх фахових напрацювань, у яких започатковано розв'язання даної проблематики, ми можемо стверджувати, що вивчення впливу реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні стає важливим об'єктом наукових розвідок. Окремі аспекти цієї актуальної тематики аналізували такі дослідники: Ю. Борейко, О. Єремєєв, С. Здіорук, С. Кагамлик, А. Колодний, В. Клос, В. Крисаченко, П. Павленко М. Пірен, Я. Потапенко, І. Преловська, О. Саган, О. Чирков, О. Шуба та інші. Разом з тим, заявлена проблема залишається ще недостатньо вивченою й тому потребує подальшого наукового опрацювання.

Християнська релігія наповнена українським змістом і духом є важливою складовою українського етнокультурного простору, разом з такими вагомими чинниками як: спільне походження, рідна мова, матеріальна і духовна традиційна культура, самосвідомість, етнічна пам'ять, ментальність тощо. Завдяки впровадженню християнства українці не лише долучилися до величних надбань однієї зі світових регалій, а й отримали реальну можливість стати суб'єктом історичних цивілізаційних змін у Центрально-Східній Європі. Зрештою, новостворена Київська митрополія активно сприяла українським етнічним, державотворчим й націєтворчими, етнокультурним процесам впродовж багатьох століть. Проте, у 1686 році внаслідок таємних домовленостей ослаблене Українське Православ'я остаточно перейшло під зверхність Московської Патріархії. З того часу впродовж трьох віків на українських етнічних землях, що знаходилися під владою Російської імперії, а дещо згодом комуно-більшовицької, панувала РПЦ, яка цілеспрямовано намагалася остаточно асимілювати і знищити Українське Православ'я та ліквідувати українську ідентичність.

Попри всі негаразди і жорстокий асиміляційний тиск митрополії, серед українського кліру залишалося багато проукраїнські налаштованих священиків, які своїм життям і діяльністю не лише проповідували Слово Боже, а й зберігали Віру Надію і Любов серед українців та їх сподівання на кращі часи. Одним з таких подвижників став архієпископ Філарет (в миру Михайло Антонович Денисенко). Продовж 1966-1990 рр. він був митрополитом Київським і Галицьким й Екзархом України РПЦ.

У 80-х роках ХХ ст. радянський тоталітарний режим почав стрімко слабнути. Внаслідок його провальних геополітичних прорахунків (т. зв. «афганська війна»), гео економічних чинників (падіння світових цін на нафту та інші енергоносії), Союз Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) став втрачати свою колишню міць і потугу. До цих зовнішніх проблем додалися ще й внутрішні, оскільки внаслідок багаторічної гонки озброєнь величезні матеріальні і фінансові ресурси наддержави спрямовувалися на розбудову Збройних Сил та військово-промислового комплексу СРСР, тим самим значно погіршуючи соціально-економічний розвиток тоталітарного утворення. Саме тому, новообраний партійний лідер М. Горбачов спробував перезапустити командно-адміністративну систему, оголосивши так звані «прискорення, гласність, перебудову» тощо. Ослаблення комуністичного контролю над «клаптиковою імперією», якою на нашу думку був СРСР, посприяло національному, етнокультурному і релігійному відродженню на всіх його теренах, особливо у радянських республіках загалом й Україні зокрема. Так у ній починається відновлення автокефальної руху та творення Української Автокефальної Православної Церкви (далі – УАПЦ), й повернення з підпілля Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ) тощо.

Враховуючи ці тенденції й намагаючись не залишитися осторонь від тих тектонічних зрушень, що відбувалися в Україні, митрополит Філарет почав тривалі перемовини з керівництвом РПЦ, внаслідок яких 25-27 жовтня 1990 р. Архієрейський Собор РПЦ прийняв рішення про надання Українській Православній Церкві (далі – УПЦ) самостійності в управлінні в юрисдикції РПЦ. Майже через місяць, 22-23 листопада 1990 р. був проведений I Помісний Православний Церковний Собор УПЦ, прийнято статут, вирішено нагальні поточні питання, та обрано Предстоятеля УПЦ – митрополита Київського і Всієї України Філарета [23, с. 432-433].

З одного боку – це був позитивний крок для розвитку Українського Православ'я і згуртування українців, з іншого – у тих умовах коли відбувався злам тоталітарного режиму, а радянська імперія розпадалась у режимі реального часу, цього вже було недостатньо і митрополит Філарет це чудово розумів. З прийняттям 24 серпня 1991 р. Верховною Радою Акту проголошення незалежності України, ситуація в країні змінюється кардинально. На політичній мапі світу знову з'являється Українська держава, яка окрім обов'язкових атрибутів як-то: герб, гімн, прапор, територія, виконавча, законодавча, судова влада, армія, правоохоронні органи тощо, має в ідеалі мати свою церкву, українську за змістом і формою. На жаль, тогочасна УПЦ була лише складовою частиною РПЦ і не могла виконувати тих завдань і відігравати позитивну роль у згуртуванні українців в умовах розбудови власної державності.

Розуміючи це, митрополит Філарет активно сприяв проведенню у Києво-Печерській Лаврі 1–3 листопада 1991 р. Помісного Собору, на який прибуло 95 делегатів від 22 єпархій УПЦ, у тому числі й представники 32 монастирів. Після напруженої роботи була прийнята низка важливих документів серед яких ми хочемо виокремити окреме звернення до Святішого Патріарха Московського і всієї Русі Алексія II та єпископату РПЦ з проханням дарувати самостійність і незалежність УПЦ та визначення Собору УПЦ з питання повної самостійності УПЦ [23, с. 434-436].

Після завершення Помісного Собору його учасники роз'їхалися і почали активно працювати, хто в ім'я ім'я консолідації українства, а хто з метою його дезінтеграції. У тому, що 1 грудня 1991 р. на Всеукраїнському референдумі понад 90 % учасників проголосували за відновлення незалежності України була, на нашу думку, велика заслуга кліру та вірян УПЦ загалом, і митрополита Філарета зокрема. Ця переможна консолідація українства дуже не сподобалася колишній метрополії, спадкоємцю СРСР далі РФ та її консервативно-ідеологічному, імперсько-шовіністичному угрупованню РПЦ. Оскільки з остаточною втратою України Росія позбувалася статусу наддержави, а РПЦ у найближчій перспективі – провідної та найбільшої православної церкви у світі.

З цього приводу І. Преловська наводить дуже важливу статистичну інформацію: «Україна, яка складала 1/30 на території Росії, у 1988 році мала в складі Українського

Екзархату 3971 парафію, в той час як в Росії нараховувалося 2062 парафії. Згодом, коли швидкими темпами розгорнулося відродження УГКЦ і УАПЦ станом на 1990 р. тільки в УПЦ (без УГКЦ і УАПЦ) нараховувалося 6505 парафій, а в Росії – 2,5 тис. парафій. Влітку 1991 р. УГКЦ нарахувала 1,8 тис. парафій, УАПЦ – 1,1 тис.» [23, с. 434].

Усвідомлюючи яким потужним локомотивом українського державотворення, націєтворення та етнокультуротворення може стати ЄП УПЦ, очільники РПЦ, використовуючи своїх прихильників в Україні як відкритих так і таємних, розпочали активні дії щодо затягування процесу надання автокефалії УПЦ, дискредитації митрополита Філарета, знешкодження проукраїнського кліру УПЦ та повернення до влади проросійсько-налаштованого духовенства.

При злочинному недбалстві тогочасної влади, в особі президента Л. Кравчука і правоохоронних органів, у тому числі Служби безпеки України, 26-27 травня 1992 р. у Харкові відбулося антизаконне зібрання ієрархів УПЦ у складі 18 єпископів, які зрадили митрополита Філарета. Показово, що скликанням цього антиукраїнського зборища займався митрополит Харківський і Богодухівський Никодим (Руснак) за дорученням Синоду РПЦ від 21 травня 1992 р. Зрештою, РПЦ свого добилася, замість митрополита Філарета 16 голосами з 18 очільником УПЦ було обрано громадянина РФ митрополита Ростовського і Новочеркаського Володимира (Сабодана) і змінено статут УПЦ [23, с. 437].

З цього приводу, І. Преловська зазначає: «Таким чином, третя за ХХ століття спроба проголошення автокефалії Української Православної Церкви на канонічних засадах, з дотриманням усіх вимог соборного рішення та звернення Предстоятеля УПЦ митрополита Київського і всієї України Філарета закінчилася цілою низкою церковних заборон і погроз, і врешті-решт виголошенням анафем у 1997 р. тому хто зважився смиренно просити в Московського патріархату незалежності» [23, с. 438]

Усунення митрополита Філарета з посади Предстоятеля УПЦ (у червні 1992 р. РПЦ позбавила його ще й священницького стану), перетворила останню з української церковної організації в антиукраїнську. Хоча, згідно Конституції, церква в Україні відділена від держави, але реальна Українська держава без ЄП УПЦ перетворилася на квазідержавне утворення. Оскільки УПЦ МП цілеспрямовано і послідовно проводила політику русифікації, деєтнізації, денаціоналізації українства.

Бог – це Любов і він хоче почути кожного, але коли до Бога звертаються чужою для віруючих мовою, то виникають проблеми, спочатку для вірян, а потім для кліру. Майже 500 років тому, проблема звертання до Бога рідною мовою стала одним з чинників Реформації, яка зрештою призвела до появи протестантизму. Використання у богослужінні так званої церковнослов'янської (староболгарської чи давньомакедонської), а у проповідях і діловодстві, переважно російської, перетворила українську на парію і якийсь непотріб. Проповідування з амвонів священниками УПЦ МП імперських тез, що «русские и украинцы единый народ» призводило не лише до віртуального когнітивного дисонансу у головах віруючих, але і до реального нищення української самобутності. Те що сталося згодом у 2014 році у Криму і на Сході України, зрештою, мало відбутися по всій Україні як наслідок щоденної антиукраїнської діяльності УПЦ МП. Навіть у Західній Україні завдяки українофобським діям священників і монахів Почаївської Лаври, активно проповідувалася та розповсюджувалася зневага до України, Української держави і «братня» любов до Росії та її лідерів. УПЦ МП як злякисна пухлина щоденно вбивала в українців українськість, перетворюючи їх на «руських».

Саме завдяки проукраїнській консолідаційній діяльності митрополита Філарета ці метастази не змогли опанувати весь етнокультурний простір України. Філарет не схилив голову перед ворогом. Він не здався і не продався РПЦ як деякі колишні його однодумці. 25 червня 1992 р. за сприяння митрополита Філарета відбувся Всеукраїнський Православний Собор на якому проукраїнські громади УПЦ разом з вірними УАПЦ створили УПЦ КП. Її очільником – обрано Патріарха Мстислава

(Скрипника) (1992-1993), а його заступником – митрополита Філарета. Після смерті наступного Предстоятеля УПЦ КП Патріарха Володимира (Романюка) (1993-1995), 22 жовтня 1995 р. Філарета обрано Патріархом Київським і всієї Руси-України.

Розуміючи всю архіважливість для Української держави існування власної української за духом і змістом, а не за назвою церкви, Патріарх системно і цілеспрямовано працював над розбудовою національно консолідованого Українського Православ'я і створенням ЄП УПЦ. Справжньою, реальною оцінкою його державницько-патріотичної діяльності стало накладення на нього анафема Архієрейський Собором РПЦ у 1997 р. Важливо, що її ініціювали зверхники УПЦ МП.

На противагу цій проросійській позиції УПЦ МП, УПЦ КП почала активно впроваджувати серед кліру і своїх вірян українську мову, національно-патріотичне виховання і державницький світогляд, тим самим формуючи з пострадянського населення свідомих громадян Української держави.

Таке патріотично-державницьке кредо УПЦ КП налякало керівництво РПЦ і вони через своїх маріонеток (УПЦ МП) почали всіляко дискредитувати і паплюжити опонентів. Одного разу автор особисто став свідком такого обріхування, коли після Помаранчевої революції відвідав один з печерних монастирів поблизу Бахчисарая і змушений був вислухати майже півгодинну лекцію щодо «філаретівських розкольників», і це ще був самий толерантний вислів з вуст «московського попа», на адресу братів по вірі. Такі так звані «двадцяти-тридцяти хвилинок ненависті» стали нормою релігійного життя для священників і вірян УПЦ МП.

Незважаючи на таку ненависть і зневагу керівництво УПЦ КП намагалося всіляко порозумітися зі своїми візаві щодо покращення взаємин і можливостей об'єднання Православної Церкви в Україні. З цього приводу хочемо зацитувати відповідь Митрополита УПЦ КП Євстратія від 20.06.2013 р. на запитання «... що вас поєднує з російською церквою і що роз'єднує? Чому російська церква в Україні називає себе українською?». Ось так відповів Митрополит: «З російською церквою нас єднає православна віра і богослужіння, а також те, що церква московська історично походить від церкви київської. Розділяє ж нас погляд на те, залежною чи незалежною повинна бути адміністративна структура церкви в Україні. Ми, слідуючи 34-му апостольському правилу, вважаємо, що раз існує окремий український народ і незалежна Українська держава, то і адміністративна структура церкви в Україні повинна бути незалежною, як це є у інших православних народів. Російська церква, по суті, відмовляє українській церкві у праві на адміністративну незалежність, бо вважає Україну частиною Росії чи «руського мира», а український народ – частиною великого російського народу. Російська церква в Україні називає себе українською для того, щоб не афішувати свою російську сутність, бо якби вона прямо називалася «російська православна церква в Україні», вона би мала значно менше прихильників, ніж це є зараз, коли багато хто думає, що раз у назві церкви вжито слово «українська», то це є дійсно українська церква, а не частина російської церкви» [32].

Отже, впродовж багатьох століть, з середини XVII – початок XXI ст. спочатку Московське царство, потім Російська імперія, згодом СРСР, і нарешті путінська РФ цілеспрямовано намагалася знищити Українську державу, Українську Церкву, а українців поголовно зросійшити і перетворити на росіян. Це багатовікове поневолення і нищення здійснювалося різними засобами (військовими, політичними, економічними, культурними, релігійними тощо).

Дієвим чинником у нищенні України й українців була великодержавна імперська російська ідеологія. Спочатку це був сакральний концепт «Москва – Третій Рим», потім монархічна концепція «Самодержавіє, православіє, народність», згодом більшовицьке гасло «Пролетарии всех стран соединяйтесь!» і нарешті – неоімперський конструкт «русский мир». Незважаючи на дещо різне ідеологічне наповнення, трактування і втілення в життя всі ці ідеологеми об'єднувало повне несприйняття України й українців та намагання їх остаточно позбутися. Зважаючи на формат

дослідження, ми будемо аналізувати лише концепт «русский мир», оскільки саме його наразі активно використовує РФ у гібридній війні з Україною.

Так що це таке – «русский мир»? Ось так пояснюють значення цього терміна українські вікіпедисти на електронному ресурсі Вікіпедії. На їх думку – «російський світ» (російською – «русский мир») – російська неоімперська геополітична доктрина епохи панування В. Путіна й путінізму. Вона слугує ідейним підґрунтям для історичного реваншу РФ – воєної агресії з метою реставрації неоімперії у кордонах СРСР до 1991 року та повернення її «зони впливу» на колишні колонії (до поразки Росії в Першій світовій війні), а тепер де-факто країни-сателіти у Східній Європі, Закавказзі та Середній Азії. Деякі аналітики вважають проект «російського світу» повним аналогом, рімейком або компіляцією нацистського «Третього Райху», оскільки «російський світ» є також одною зі спроб створення утопічного російськоцентричного, східнослов'янського, альтернативного Європі цивілізаційного «полюса». Загалом, «російський світ» – це неоколоніальний шовіністичний проект або концепція, що визначається як спільний «цивілізаційний простір», зведений на трьох стовпах: православ'я, російська культура і особливо мова, погано закамфльоване самодержавство (диктатура), подаване як «спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток». На своєму початку, «російський світ» був ідеологічним підґрунтям до геополітичного утворення «Євразійський Союз», тобто реставрації колишнього СРСР у нових умовах, найважливішою складовою якого мала бути лояльна проросійська Україна, та згодом перетворився у виправдання прямої військової агресії проти України «для захисту російського і російськомовного населення» від «нациків і фашистів». Щорічно з бюджету РФ на підтримку «соотечественників» та на пропаганду шовіністичних, неоімперських і україноненависницьких ідей «російського світу» виділяються величезні кошти [26].

Митрополит Євстратій у 2013 р. дає таку характеристику «русского мира»: «Концепція «русского мира», є насправді осучасненим варіантом традиційної російської імперської ідеї. А ця ідея, в свою чергу, не може бути реалізована без України. Тому «русский мир», у будь-якому з його варіантів явно або приховано є ворожим до української національної ідеї, до української державності. Останнім часом активність у впровадженні цієї ідеї змістилася з релігійної і культурної складової у складову політико-економічну. Саме тому ми менше чуємо про «русский мир», з вуст патріарха Кирила, ніж про Митний союз з вуст російських речників. Тобто активність у впровадженні російської імперської ідеї в Україні не зменшилася – змінилися лише інструменти її впровадження, бо Московська патріархія за останні роки показала неефективність своїх зусиль в цьому напрямку. Доказом цього є дані одного з останніх соціологічних опитувань, згідно з якими понад 80% громадян взагалі не чули про концепцію «русского мира», від патріарха Кирила, а з тих, хто про неї щось чули, 3/4 вважають її лише модернізацією імперської ідеї і ставляться до неї негативно» [32].

На нашу думку, за своєю сутністю «русский мир» як політико-ідеологічний концепт – це не звичайний культурницький проект, а неоімперська геополітична ідеологічна доктрина, яка має на меті обґрунтувати теоретично та допомогти практично реінкарнувати РФ як наддержаву [29, с. 41].

Після приходу до влади В. Путіна у 2000 р. у РФ активізувалися інтеграційні процеси. Україна займала у геополітичних планах Кремля одне з ключових місць, оскільки її повернення у міцні обійми «старшого брата» надавало РФ можливість відновити колишній статус наддержави. Поглинання України РФ мало багато складових – політична, економічна, освітня, культурна, ідеологічна тощо. Одним з дієвих чинників цього задуму мав стати і став «русский мир», а одним з його активних провайдерів – РПЦ. У лютому 2004 р., міністр закордонних справ І. Іванов, виступаючи на VIII Всесвітньому Російському Народному Соборі, так окреслив головне завдання РФ і РПЦ: «... собиране «русского мира» является общим делом Российского государства и Русской Православной Церкви» [9, с. 6].

У геополітичних планах Кремля по відновленню наддержави важливе місце посідала ідеологія РМ та інструмент його впровадження – РПЦ зі своєю філією УПЦ МП. З цього приводу Я. Потапенко писав: «В контексті цієї великої геополітичної стратегії, однією із важливих складових якої постає концепція «руського міра» як «православної цивілізації» (що її, насправді, ніколи не існувало!), діяльність УПЦ (МП) як локальної філії РПЦ почасти зводиться до ролі інструментально-функціональної – як засобу пропаганди антидержавницьких і антиукраїнських ідей, потужного ресурсу кремлівського неоімперіалізму та маргіналізації всього українського. Втілення в життя гасел «руського міра» посилювало практику русифікації України в період президентства Януковича, а сьогодні всіляко гальмує процеси формування української модерної ідентичності, підриває довіру до ліберальної демократії та західних цивілізаційних цінностей» [22, с. 294].

На думку С. Кагамлик, сучасна російська інформаційна агресія виявила різні форми зомбування українського суспільства, однією з яких став проєкт «руського міра», що трактувався російськими неоімперськими ідеологами як особлива форма церковної єдності Росії з Україною [12, с. 81].

В Українському експертному середовищі вважають, що РПЦ використовує кілька тактичних прийомів насадження ідей «руського міра» в Україні. По-перше, це регулярні (починаючи з 2009 р.) т.зв. пастирські візити до України очільника РПЦ Патріарха Кирила. У його розмірковуваннях на богословські теми, коментарях і роздумах щодо головних проблем сучасності, – зазначають аналітики, – у спілкуванні з віруючими обов'язково присутні політико-пропагандистські пасажі про те, що Україна є невід'ємною частиною східно-православної цивілізації, яка сформувалася на історичному просторі Святої Русі. По-друге, це активна протидія РПЦ повному усамотіненню УПЦ МП та конституюванню у будь-якому форматі ЄП УПЦ. Оскільки вона цілковито позбавить РФ одного з дієвих інструментів впливу на Україну й українців; сприятиме поступовому дистанціюванню Української держави від участі в імперських проєктах Кремля в Євразійському регіоні; неминуче приведе статусних втрат РПЦ (матеріальних, фінансових, кадрових і практично вдвічі зменшить кількість послідовників), все це кардинально послабить позиції РПЦ і в самій РФ і у світовому релігійному середовищі, особливо у Вселенському Православ'ї; остаточно дискредитує усе ідеологічне підґрунтя «руського міра» з її базовим постулатом про непорушну духовну єдність двох братніх народів. По-третє, це опертя на агресивний клерикалізм навколоцерковних громадських рухів й організацій (Союз православних громадян України «Единое Отечество», Союз православних братств України, Всеукраїнське православне братство Олександра Невського, Всеукраїнське громадське об'єднання «Православний вибір» та ін.). Специфічними рисами цих квазіцерковних об'єднань є сповідування русофільської ідеології; протидія автокефалії УПЦ МП; нівелювання євроінтеграційного курсу України; зв'язок з російськими православними об'єднаннями, що обстоюють ідею неподільності «Святої Русі»; заполітизованість; українофобія; нетерпимість до українства та інакомислення; регулярні реваншистські виступи та скасування самостійності УПЦ МП та відновлення Українського Екзархату РПЦ, який діяв в Україні за часів СРСР. По-четверте, це ініціювання проєктів і заходів, покликаних продемонструвати широкому суспільному загалові наявність в Україні та Росії спільної історії, генеалогії, спільного духовного спадку та майбутнього. РПЦ безпосередньо причетна до створення Міжнародної громадської організації «День Хрещення Русі». З 2007 р. це об'єднання проводить щорічні урочисті заходи з нагоди свята у містах Москві, Києві та Мінську, а у 2013 р. ним реалізовано масштабний формат святкування християнізації Русі – від Камчатки до Ужгороду [33, с. 32-41].

Загалом святкування у 2013 р. 1025-ліття Хрещення Русі мало перетворитися і перетворилося на бенефіс «руського міра». За комплексним планом, розробленим у Москві, – зазначав Я. Потапенко, – по-суті, планувалося уславлення «величчя» РПЦ і його монопольного «духовного» протекторату над Україною [22, с. 293].

У свою чергу, І. Гирич, оцінюючи наслідки святкування наголошує: «Мусування ідей «руського міра» – це заперечення українського християнського світу, врешті, заперечення українців як нації. І це – модернізована версія давньої імперської ідеології. Утім подається вона під церковним «соусом» [17, с. 5].

Якби не національно-подвижницька діяльність УПЦ КП то РПЦ зі своїм ідеологічним концептом «руського міра» досягла б значно більших і вагомих результатів на шляху денационалізації, деєтнізації та деукраїнізації України й українців.

Науковий співробітник Мюнхенського Університету Рікарда Вульпіус вважає, що з відокремленням УПЦ КП від УПЦ МП виникла реальна конкуренція між Українськими Православними Церквами [8, с. 108].

На нашу думку, це не звичайна конкуренція, а світоглядне протистояння, оскільки за УПЦ МП стоїть РПЦ, яка всіляко намагається ліквідувати Українську державність й українську політичну націю.

З цього приводу Патріарх Філарет ще у 2010 р. наголосив: «Всі державні діячі ще Російської імперії, а потім СРСР вважали, що «великая» Росія без України існувати не може. Тому нинішнє російське керівництво намагається повернути нашу країну, зробити її однією зі своїх провінцій» [7].

Щоби пояснити чому Україна й українці такі важливі для РПЦ Його Святість навів такі вражаючі цифри: «Московська церква взяла курс на створення єпархій та екзархатів і в США, і в Латинській Америці, Європі, Африці, Австралії, Китаї. Японії. Це робиться для того, щоб стати всесвітньою церквою й посісти перше місце у світовому православ'ї, посунувши Константинопольського Патріарха. Тому й точиться така жорстока боротьба за Україну. Бо якщо наша церква буде визнана автокефальною, то Російська вже не буде найбільшою. За кількістю парафій на сьогодні українське православ'я більше за російське. Якщо в Росії 12 тис. парафій, то в Україні – 15 тис. Якщо в Росії менше ніж 100 архієреїв, то в Україні – понад 100. У Росії 67 єпархій, в Україні – 85. Тобто статистика не на користь Росії, тому вони ніколи не погодяться на нашу автокефалію. А ось такий приклад: за даними МВС, на Пасху в Україні до церков прийшли 11 млн вірян за 47-мільйонного населення, а в Росії при 142 млн до храмів прийшли 8 млн вірян. Тобто в Україні Пасху святкувало майже 25% населення, а в Росії – 5%. Ось тому незалежність Української церкви і стоїть на перешкоді Російській бути головною у світовому православ'ї» [7].

Боротьба Росії за Україну триває вже понад 360 р. Здавалося ще трохи й Україна залишиться лише в підручниках з історії, а українці стануть справжніми стовідсотковими «руськими». Але попри всі біди і негаразди українство вистояло і розпочало восени 2013 р. Національну українську революцію початку ХХІ ст., а у 2014 р. – збройну боротьбу з новітньою путінською неоімперією, очільник якої В. Путін, вирішив навіки закрити так зване «українське питання», анексувавши Крим та розпочавши військові дії на Сході України, щоби остаточно знищити Українську державність й українську політичну націю.

Восени 2013 р. українці сподівалися, що з підписанням Угоди про Асоціацію України з Європейським Союзом, держава нарешті стовідсотково обере європейський шлях розвитку, а з проросійсько-євразійським буде назавжди покінчено. Коли ж цього не сталося, свідомі українські громадяни розпочали акції спротиву, що, зрештою, переросли в Революцію Гідності (перший етап Національної української революції початку ХХІ ст.) й усуненню з Печерських пагорбів злочинної влади. Дуже показово як до цих знакових подій поставилися УПЦ КП і УПЦ МП.

Вже 25.11.2013 р. Патріарх Філарет на урочистому відкритті ІІІ Всеукраїнської конференції «Православ'я в Україні» наголосив: «Чому ми зараз так наполегливо вимагаємо від уряду вступити до Європейського Союзу? Що це нам дасть? Це нам гарантує незалежність держави. Я не говоритиму про фінанси, економіку, технічний прогрес тощо. Нам потрібна свобода, щоб у таких умовах ми мали незалежну Церкву...» [19, с. 14].

Того ж дня була оприлюднена заява Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета «З приводу громадських виступів на підтримку Європейської Інтеграції України», у якій Його Святість підтримав протестувальників [1].

Символічно, що саме Михайлівський Золотоверхий монастир УПЦ КП став одним із сакральних і дієвих центрів Революції Гідності. Саме його святі приміщення і келії захистили перших побитих Євромайданівців 30.11.2013 р. від озвірілих «беркутівців». Саме його дзвони у ніч з 10 на 11.12.2013 збудили небайдужих киян і допомогли протестувальникам відбити ворожий напад і відстояти Майдан. Протягом всіх тих буремних днів і ночей Михайлівський Золотоверхий став революційною Неопалимою Купиною, яка своєю силою Духу і Віри посприяла перемозі першого етапу Національної української революції початку ХХІ ст. Це твердження повною мірою стосується очільників, духовенства і вірян УПЦ КП. Автор дослідження як самовидець має право стверджувати, що саме УПЦ КП була одним з головних рушіїв і чинників перемоги протестувальників.

Деякі дослідники, зокрема А. Киридон, вивчаючи позиції Церкви у подіях осені 2013-2014 рр. наголошує, що під цим терміном розуміє узагальнений образ інституалізованих релігійних організацій [14, с. 180.], а у висновках зазначає: «Активна позиція Церкви в Революції гідності окреслила її місце у сучасному бутті України. Церква продемонструвала відданість служіння Богові, Україні як незалежній державі та її народу. Місія Церкви в суспільстві, репрезентованому Майданом, увиразнена в єднанні народу заради загальнолюдських цінностей: правди, справедливості та любові, тобто тих цінностей, які насправді є християнськими. Майдан став маркером способу суспільного мислення. Церква була одним з голосів, а для багатьох людей – найважливішим голосом, що линув з «трибуни Майдану» [14, с. 188].

Вживання поняття «Церква» є дуже вдалим винаходом і дає змогу А. Киридон жодного разу не згадати УПЦ МП, та її деструктивну роль у тих подіях. Якщо пересічні віряни і деякі священники підтримували Майдан, то переважна більшість кліру УПЦ МП була по той бік барикад і благословляла «беркутівців» й «антимайданівців» на злодіяння, а отже штовхали українців до братовбивства і громадянської війни.

О. Єремєєв відзначає: «... 22.01.2014 р., коли на Майдані вже пролилася кров з вини тодішньої влади, намісник Києво-Печерської Лаври, постійний член Синоду УПЦ-МП митрополит Павло (Лебідь) висловив колишньому Президенту В. Януковичу беззастережну підтримку, заявивши, що «Церква з вами сьогодні до кінця, подібно до того, як Симон Киринейський допомагав нести Хрест Хресту на Голгофу»» [10, с. 217–218].

З втечею В. Януковича до РФ і перемогою першого етапу Національної української революції початку ХХІ ст., В. Путін, зрозумівши, що Україна остаточно покидає сфери його впливу розпочинає супроти неї неоголошену війну. Проте це непересічний збройний конфлікт між сусідніми державами за володіння спірними територіями, якими було більшість війн в історії людства, це, за влучним висловом Л. Залізняка, – цивілізаційна війна [11, с. 4.].

На думку П. Павленка, анексія Криму, утворення так званих «ДНР» і «ЛНР» є не лише продуктами кремлівської пропаганди 2014 року. До їх реалізації Росія готувалася щонайменше 10 років і доволі ґрунтовно. Принаймні, ще з 2004-2005 рр. відстежується пошквалена увага російських ЗМІ, періодичних видань РПЦ і УПЦ МП до України, зокрема стають мусуватися думки про утворення якоїсь «Новоросії» і навіть «Донецької Народної Республіки», обговорюються теми, з одного боку, про можливу громадянську війну в Україні, а з іншого – про війну між Росією та Україною» [18, с. 163].

У свою чергу М. Пірен наголошує: «Історичний досвід багатьох країн підтверджує незаперечний факт про те, що внутрішня руйнація держав завжди починається з деформації національної самосвідомості їх громадян, поширення індиферентності, байдужості як антиподи патріотизму, громадянськості її людей. Ці

явища, нажаль, постійно декларувала Московська Церква в Україні, насаджуючи ідеї «руського міра», що й привело на даний час у Донецькому регіоні до появи «нових республік», сепаратизму, тероризму та страждань «простих смертних» громадян. Ідеї розбрату насаджувалися московськими засобами масової інформації, як складові імперської ідеології «руського міра» [21, с. 177–178].

Зрештою, ці імперські плани втілювалися в життя починаючи з 2014 р. у часи російсько-української війни, зауважує О. Єремєєв, УПЦ МП як структура жодного разу не визнала російську агресію як збройний напад іноземної держави, непоодинокими є випадки визнання або підтримки окремими священослужителями російської анексії Криму та агресії на Донбасі, як на окупованих територіях так і на решті теренів України, її представники відмовилися вшановувати пам'ять про загиблих українських воїнів на Сході у Верховній Раді у травні 2015 р., а єпископ Банченський Лонгін (Жар) вікарій Черновицької єпархії (до 2014 р. нею керував митрополит Онуфрій), відверто закликав вірних саботувати мобілізацію в умовах російської агресії, проголошуючи нинішнє керівництво України ворогами Православ'я та звинувачував західні країни у воєнних діях в Україні [10, с. 218-220].

Керує і координує всю цю антиукраїнську політику очільник УПЦ МП Митрополит Онуфрій. Так, влітку 2015 р. в одному з своїх інтерв'ю він наголошує, що вважає конфлікт на Донбасі «громадянською війною», події після Революції Гідності нагадують йому громадянську війну, яка сталася після повалення монархії в Росії в 1917 р. Разом з тим, очільник УПЦ МП жодного разу не згадує про російську агресію проти України, про окупацію військами РФ Криму та частини Донбасу, як причину конфлікту. Як зазначає Митрополит УПЦ КП Євстратій (Зоря) інших його інтерв'ю та заяв відомо, що Митрополит Онуфрій вважає, що українці та росіяни «по суті один народ», а Україна – частина «русского мира». З цієї тези логічно випливає його думка, що незалежна Україна є не державою українського народу, а плодом діяльності «сепаратистів», які відірвали від велико-російської цілісності «Юго-Западный край». Тому агресія Росії проти України, на думку керівника УПЦ МП, – не агресія, а «боротьба із сепаратистами». А якщо глянути глобальніше – то це взагалі «захист «русского мира» від агресії Заходу» (США та Європи). Тобто, в тій світоглядній картині, яка, здається, є в думках Митрополита Онуфрія, Україна, як цілком незалежна держава, є продукт «австрійського генштабу», «вашингтонського обкому» та «безбожного Заходу», створений для боротьби з «русским миром» і «поневолення Росії». А, відповідно, єдність з Росією – його омріяний ідеал. Проаналізувавши ці вислови очільника УПЦ МП Митрополита Євстратія робить такі висновки: «... митрополит ще раз засвідчив правдивість сказаної патріархом Філаретом про нього рік тому характеристики: «Він – не патріот України». Нині можна ще додати: він – колаборант «русского мира» [6].

Очільники УПЦ МП фарисействують про власний патріотизм, боротьбу за мир в Україні, закликають до припинення війни, а насправді своїми реальними вчинками сприяють поразці і дезінтеграції Української держави та перетворенню її у недалекому майбутньому у пересічну Малоросійську губернію РФ.

Саме тому П. Павленко справедливо наголошує: «УПЦ МП в особі митрополита Онуфрія, за кремлівськими зразками, по-перше, засуджує лише ту війну, яку веде Україна, боронячи свою територію від російської агресії, а по-друге, виступає за такий «мир», який би був вигідний саме Путінській Росії. Іншими словами, для цієї Церкви «справедливою», «священною» війною є винятково та війна, яку розв'язав проти України Путін разом зі своїм ідейним поплічником Патріархом Кирилом. То ж про яку українськість УПЦ МП може йти мова, коли остання у своїй сукупності власною позицією активно грала (і продовжує грати) на користь проросійським силам в Україні, допомагаючи в такий спосіб просувати і реалізовувати в Україні політичні інтереси Російської Федерації» [18, с. 171].

На противагу зрадницькій політиці вищого кліру УПЦ МП керівництво УПЦ КП зразу ж зайняло виважену державницьку позицію і почало докладати усіх зусиль, щоби зупинити розповсюдження ракової пухлини тероризму та допомогти громадянам України згуртувати свої зусилля й перемогти російських нападників.

30 вересня 2014 р. Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет підготував й оприлюднив три звернення-послання. У зверненні до глави Римсько-Католицької Церкви Папи Римського Франциска відзначалося: «Росія окупувала Крим, захопила контроль над частиною Донецької та Луганської областей, використовує на українській території свої війська та найманців, поширює через медіа та офіційних осіб відверту брехню про події в Україні. Все це несе загрозу не лише нашій державі, але миру в усьому світі. Бо якщо кремлівський агресор не буде зупинений зараз – наслідком буде III Світова війна, в якій може бути застосована і ядерна зброя»[2].

У зверненні до глав держав, парламентів та народів Європи наголошувалося: «Історично Україна є невід'ємною частиною Європи, і за своє європейське майбутнє, за право бути європейцями український народ повстав проти тиранії восени минулого року. Події в Україні не є далекими, бо вони безпосередньо стосуються Європи і всього світу. Анексія Путіним Криму і спроби захопити Донбас є тим самим, що і аншлюс гітлерівським Рейхом Австрії, окупація Судетської області та знищення Чехословаччини – прелюдією до III Світової війни. Знаючи урок «мюнхенського умиротворення агресора» зараз демократичні країни та всі люди доброї волі ще мають можливість зупинити скочування світу в прірву катастрофи. Треба зупинити зло, доки не стало занадто пізно» [3].

У зверненні до Президента Сполучених Штатів Америки пана Барака Обами, Конгресу США та американського народу зазначалося: «Від імені мільйонів вірних Української Православної Церкви Київського Патріархату хочу висловити подяку за моральну, дипломатичну, фінансову та іншу підтримку, яку Сполучені Штати Америки надають Україні та українському народу, що бореться за свою свободу, незалежність, цілісність держави та демократичний лад. В час цинічної збройної агресії, яку розпочала і досі продовжує Росія проти України, американська підтримка для українського народу є надзвичайно важливою» [4].

Ці звернення-послання допомогли консолідувати проукраїнські сили в Європі та США у боротьбі зі збройною агресією РФ супроти України й українців у самий важкий перший рік протистояння.

Надзвичайно відомою як в Україні, особливо в РФ, стала промова Патріарха Філарета щодо війни на Сході. Зокрема, Його Святість заявив, що Україні треба закрити кордон і ліквідувати всіх терористів, оскільки загарбник вдерся у наш дім і ми повинні його вигнати. Якщо серед мешканців Донбасу є ревні віруючі, наголосив Патріарх, вони не повинні вбивати співгромадян, ті ж, хто прийшов з-за кордону вбивати за гроші українців, мають бути ліквідовані.

Ця позиція державника і патріота обурили насамперед імперських шовіністів і місцевих колаборантів, хоча під цими словами може підписатися кожен свідомий громадянин Української держави.

Незважаючи на цькування у путінських ЗМІ та безпринципну критику у проросійських інформаційних ресурсах, у тому числі й УПЦ МП Його Святість продовжував служіння на благо Україні й українців. Так, патріарх УПЦ КП Філарет, у четвер 24.03.2016 р. освятив бойовий прапор 93-ї окремої гвардійської механізованої Харківської бригади та нагородив її особовий склад Орденом святого Юрія Переможця. У своєму виступі Предстоятель УПЦ КП зокрема зазначив, що Церква не тільки молиться за перемогу України у неоголошеній війні загалом, а молиться за всіх воїнів, які не шкодуючи життя стоять на обороні української землі. Також Першоієрарх сказав: «Ми віримо, що оскільки правда з нами, а з правдою Бог, то й Бог з нами. А там де Бог, там завжди перемога. Тому ніхто з вас не повинен мати сумніву в нашій перемозі» [20].

Духовенство УПЦ КП активно допомагає створювати і впроваджувати у Збройних Силах України, Національній Гвардії, добровольчих батальйонах капеланської служби. Капелани на фронті це передусім, священнослужителі, які підтримують українських бійців словом Божим, піднімають бойовий дух та дбають про їхні духовні потреби. Одним з таких подвижників є священник УПЦ КП, протоієрей Лівобережного округу Дніпропетровська отець Василій Максимович. У розмові з журналістом він наголосив: «Правильно кажучи, що в окопах невіруючих нема. Є й такі бійці, які просять похрестити. Церква вимагає підготовки до святого причастя. Але для бійців, які кожен день під страхом смерті, робимо виняток. Хоча ми намагаємося забезпечувати їх молитовниками. Патріархія видала спеціальні військові молитовники. Духовну літературу завозимо» [25, с. 177–178].

На запитання кореспондента про що він розмовляє з бійцями, і що у них на душі, священник відповідає: «Одні хлопці кажуть: я погано до родини ставився, не був хорошим батьком для дітей, не був хорошим чоловіком для дружини. Той – не мав патріотизму, той – не був віруючим. Звичайно, кажуть і про те, що доводиться вбивати, це не секрет, адже це – війна. І від цього важко на душі хлопцю. Він розуміє, що це – гріх, і церква теж каже, що це – гріх. Але ж це – ворог, агресор. Якби це не був агресор – церква наша не підтримували би бійців» [25, с. 178].

Інший духовний наставник наших вояків, заступник голови Синодального відділу Соціального служіння та благодійності УПЦ КП отець Сергій Дмитрієв розповідає: «Присутність священника – це присутність родини, домівки, затишку й заспокоєння. Поживеш три дні з ними і починаєш відчувати: напруга витає в повітрі. Я був вражений стійкістю наших хлопців, здоровим глуздом, мудрістю... Ми просто про світ спілкуємося. Жодного разу не було запитань, наприклад, чи потрібно застосовувати зброю і як це Господь благословляє. У них є впевненість, що вони захисники. Адже українці – не агресори. Ми не йдемо до Ростовської області і не влаштовуємо провокації. Ми захищаємо свій народ. Вони це розуміють. І свої питання з Богом вони вирішують. Запитують, чи можна молитися про себе, або молитися своїми словами. Тобто те, що запитують звичайні люди» [13].

Ще один важливий аспект присутності священників УПЦ КП на фронті – це волонтерський рух. У 2014 р., коли на Сході вирішувалася доля Української держави, саме добровольчі батальйони і волонтери взяли на себе основний тягар боротьби з нападниками й, зрештою, допомогли зупинити його наступ.

Один з перших волонтерів, засновник однієї з найбільших в Україні волонтерських організацій «Батальйон небайдужих» при Свято-Успенському соборі (м. Полтава), 38-річний архієпископ Полтавський і Кременчуцький Федір (Валентин Бубнюк) в інтерв'ю Gazeta.ua у 2016 р. розповів про волонтерський рух в Україні. Свою волонтерську діяльність архієпископ розпочав ще у березні 2014 р., коли зі священниками завантажили продукти та завезли їх у Крим, українським воякам. Найгарячішим для нього було літо 2014 р., до і після Іловайська, тоді він зі своїми побратимами їздили на Схід по кілька разів на тиждень. Священник згадує, що собор був завалений продуктами, речами, а скринька для пожертв на війну в кілька разів перевищувала для потреб самої церкви. Найстрашніше було в Дебальцевому, у кінці січня 2015 р., коли місто вже було оточене. Попри небезпеку, волонтери доставили вантаж бійцям 128 гірсько-піхотної бригади, і потрапили під ворожій обстріл. Щодо долі волонтерського руху, архієпископ Федір відзначив, що після війни частина волонтерів відсіється, але багато піде шляхом розвитку, оскільки волонтерство переросте у створення великих громадських організацій, це, зрештою, допоможе більше впливати на владу й контролювати фінанси. Свої спогади і роздуми архієпископ УПЦ КП завершив такими словами: «Війна очищає народ. Багатьох при владі і решту людей засмоктала корупція, зневага до України і своєї свободи. Війна попущена Богом не просто так. Це випробування – чи гідні ми мати цю державу. Довели, що так. Завдяки героїзму хлопців і нашій згуртованості. Мінімум на 100 років відрізали від

себе «брата». Це дуже важливо. Росія століттями гнобила нас і приписувала наші здобутки собі. Створили міф і змонтували на ньому свою історію. Росіяни не встигли сформуватися в національну державу, але визріли в імперію. По іншому не вміють мислити» [5].

Саме так УПЦ КП служить Богові та допомагає Україні й українцям вистояти, зупинити і знищити агресора як на вищому геополітичному рівні (звернення-послання Патріарха Філарета) та і на передовій й запіллі (капеланська і волонтерська діяльність). Священники і віряни УПЦ КП не побоялися вийти на Майдан та посприяли перемозі першого етапу Національної української революції початку XXI ст, підставили своє плече і допомогли вистояти Українській державі у самі скрутні часи неоголошеної російсько-української гібридної війни, а саме у 2014 р. Вони і надалі допомагають гуртувати і зміцнювати дух і звитягу українському народу. Боже слово, україноцентричність, державницька дія і національно-патріотична ідеологія – це фундаментальні засади духовного служіння і громадянської діяльності УПЦ КП.

Кредо УПЦ КП – служіння Богові, Україні, українцям, Українській державі й українській політичній нації. Завдання УПЦ МП – поклоніння Кірілу, Путіну, «руському миру» та сприяння відродженню Російської неоімперії. Згадаємо події спекотливого липня 2016 р. Хресний хід, який організувала УПЦ МП збурих усю країну і мав на меті дестабілізувати політичну ситуацію в Україні та підштовхнути суспільство у вир братовбивства. Лише виважена позиція громадянського суспільства і фахові дії силових органів зупинили і знешкодили системну антиукраїнську провокацію пропутінських колаборантів.

На противагу цим злочинним діям, Хресний хід, який підготувала і провела УПЦ КП 28.07.2016 р. показав дієву підтримку Церкви Української держави й української політичної нації. Духовенство і віряни УПЦ КП вкотре продемонстрували, що готові до взаєморозуміння і злагоди на шляху творення ЄП УПЦ.

Таке дієве україноцентричне, державницьке, національно-патріотичне служіння УПЦ КП, дало змогу М. Слабошпицькому стверджувати: «Очевидно, що саме з переддення Революції Гідності й до сьогодні одним із найбільших моральних авторитетів у нашому суспільстві є патріарх Київський Філарет. Його позиція незмінно чітка й несхитна: режим Януковича стояв на неправді й тому мав загинути; в цій війні ми обороняємо від російського агресора свою землю, рідні могили – і це богоугодна справа. Цілком закономірно, що останнім часом до Київського патріархату активно переходять церковні громади від патріархату Московського. Війна не могла не подіяти на паству. Багатьом відкрилися очі на те, що є правда і що неправда. Війна йде і через людські душі» [28, с. 139].

У свою чергу, проросійська, пропутінська, колаборантська і зрадницька діяльність УПЦ МП дає усі підстави М. Слабошпицькому наголошувати: «Російська православна церква в Україні, яка чомусь називається Українському, але є приналежною до Московського патріархату, – це погано замаскований елемент чужої (абсолютно зловорожої нам сьогодні) держави на території України. Це – не просто потужне російське лобі. Це – не надто замасковане джерело російської пропаганди. Вотчина патріарха Кірілла Гундяєва – анклав «Русского міра» в наших кордонах...Революція Гідності, яку, м'яко кажучи, так вельми не прихильно зустріла Українська православна церква Московського патріархату, все ж змусила її очільників бути трохи обачнішими у своїх заявах і не так відкрито, як було досі, демонструвати свої проросійські настрої. Однак священниче воїнство конфесії дише тим самим московським духом. То там, то там в наших ЗМІ з'являється інформація, що попи московського розливу відмовляються відспівувати загиблих на війні українських героїв. Не один із церковників Московського патріархату «засвітився» в таборі сепаратистів; бували й випадки, коли дехто з них брався за зброю. Українські ЗМІ докладно писали й про те, що священники Московського патріархату закликають своїх прихожан саботувати мобілізацію, залякують тяжким гріхом убивства, закликають

чоловіків утікати зі своїх сіл, коли там з'являються представники військоматів. Після нового року така діяльність цих представників «п'ятої колонії» стала ще наполегливішою. Вони, сказати б, із ряс пнуться, аби зірвати в Україні мобілізацію» [28, с. 138, 139].

Треба наголосити, що протистояння Росії та України відбувається не лише на лінії зіткнення, на тимчасово окупованих ворогом територіях, в інформаційному просторі, на міжнародному і дипломатичному рівні тощо. Насамперед, це цивілізаційне протистояння, яке щоденно триває за мізки і серця всіх громадян України. У цій боротьбі церква і релігія займають одне з найважливіших місць. Загалом, конфронтація Росії з Україною розпочалася не у 2014 р., і навіть не у 1991 р., вже не кажучи про 1917 р. і далекий 1657 р. Вона почалася, на нашу думку, ще у 1169 р., коли князь Андрій Боголюбський захопивши Златоверхий Київ, жорстоко його сплюндрував. Заздрість до величі Києва дзвеніла крицею у головах майже всіх князів північно-східних окраїн Київської Русі. Окрім політичних і військових чинників ці володарі у боротьбі з Києвом, вміло маніпулювали релігійним фактором, переманюючи до своїх столиць українських церковних ієрархів. Минали роки, десятиліття і століття, цю дієву політику по відношенню до України і українства успішно втілювали в життя почергово очільники Московського царства, Російської імперії і СРСР. Загалом, Російська держава вже три століття існує у форматі імперії. Спочатку, це була кріпосницько-капіталістична, потім тоталітарно-радянська, а тепер автократична імперія. Протягом цього часу Україна й українці були важливою складовою цих імперських державних утворень. Навіть більше, саме завдяки військовій спільці Української Козацько-Гетьманської Держави під керівництвом Б. Хмельницького з Московським царством, Московія під орудою царя Олексія Михайловича суттєво послабила Річ Посполиту і дещо згодом за імператора Петра Олексійовича стала імперією. У 1917 р. вона трансформувалася в СРСР.

Здавалося, що з руйнацією СРСР, ельцинська Росія остаточно позбавиться свого імперського минулого та почне розвиватися як демократична і правова держава. Але оскільки РФ де-юре і де-факто є багатонаціональним утворенням у складі якого перебуває дуже багато великих і малих етносів, які хотіли би з часом позбутися влади метрополії як, наприклад, чеченці, то РФ спроможна існувати лише як імперія. Мало того, Кремль не лише прагне зберегти свій імперський статус (дві чеченські війни це підтверджують), але й розширити свою територію, прагнучи з усіх сил повернення до кордонів СРСР 1991 р. Ці агресивні наміри Москва реалізує як за допомогою військової потуги (російсько-грузинська війна 2008 р., неоголошена російсько-українська гібридна війна, що розпочалася у 2014р. й триває досі), так і за допомогою так званої «м'якої сили» – реваншистсько-імперської геополітичної доктрини «русский мир».

Широко відомий такий вираз: будь-яка війна рано чи пізно завершиться миром. Але ці слова аж ніяк не торкають перебігу сучасної російсько-української війни, оскільки, як нами зазначалося вище, це не звичайний військовий конфлікт за землі, енергоносії тощо, а цивілізаційне протистояння. Воно закінчиться лише зі зникненням з геополітичної арени РФ і утворенням на її теренах понад 20 різноманітних державних утворень. Допоки це не стало dokonаним фактом, війна буде тривати. Отже, Україні й українцям треба готуватися до тривалого протистояння на усіх рівнях – військовому, політичному, економічному, дипломатичному, інформаційному, ідеологічному, релігійному, культурному тощо.

Ось як міркував з цього приводу Я. Потапенко: «Після Іловайського котла і тих звірств, що їх там чинили російські військові та натхненні ідеалами «русского міра» сепаратисти, я вважаю, очільники УПЦ Московського патріархату в нашій державі мають або публічно відхреститися від Гундяєва і його антиукраїнської інституції, переорієнтувати паству на повагу до власне української держави і культури – або прибратися з нашої землі за маршрутом «чемодан – вокзал – Рассея». Трагічно-величні наслідки Революції Гідності та російсько-української війни 2014 – ? років у близькій

перспективі призведуть або до стрімкого розриву верхівки УПЦ (МП) з московським центром – або до масової втрати пастви цією інституцією. Якщо цього не відбудеться – державність України під дуже великою загрозою!» [22, с. 302]

Допоки проблема УПЦ МП не буде вирішена, Україна і українці не зможуть перемогти ані внутрішніх ворогів (кланово-олігархічну систему, корупцію, бідність тощо), ані зовнішніх (імперсько-шовіністичну РФ, найманців та місцевих терористів) й остаточно завершити Національну українську революцію початку ХХІ ст. .

Патріарх УПЦ КП Філарет у четвер 28 липня 2016 р. під час урочистостей на Володимирській гірці, з нагоди Дня Хрещення Русі сказав: «Нам потрібна одна Православна Церква. Одна помісна, незалежна від інших центрів. Перш за все незалежна від Москви. Тому що якщо Церква буде залежати від Москви, Української Держави не буде. І Путін це чудово знає. Тому він свої надії покладає насамперед на свою церкву, російську церкву в Україні, на те що вона повинна допомогти його підпорядкувати Україну Росії нас знову намагаються загнати в тоже рабство, а ми не хочемо» [31].

Оскільки проблеми функціонування в Україні УПЦ МП та створення ЄП УПЦ є надзвичайно важливими то спочатку наведемо думки фахових експертів з цієї тематики, а потім запропонуємо своє бачення реалізації цього актуального завдання.

Так Я. Потапенко писав: «Я не схильний приєднуватися до думки про заборону на території України діяльності УПЦ (МП), – проте на антидержавницькі випадки очільників цієї інституції все-ж слід жорстко й рішуче реагувати на державному, офіційно-дипломатичному рівні... Лояльність значної кількості громадян з південно-східних регіонів до ідей «руського міра» засвідчує, що частина України досі не спроможна ментально, ідеологічно і політично відірватися від ворожої цивілізації, країни-агресора, досі перебуває в залежності від її культурних матриць та ментальних стереотипів» [22, с. 298].

Л. Филипович вважає: «Зараз наше суспільство лише почало усвідомлювати необхідність помісності. Не можна указом загнати усіх в одну інституцію і змусити молитися одними словами, однією мовою, читати одні тексти. Важливо, щоб це було ініціативою і з гори, і з низу – від рядових вірян ... Сьогодні важливо українцям пояснювати необхідність такої Церкви, послідовно і регулярно нагадувати про духовну єдність, про спільну християнську традицію. При цьому варто розуміти, що єдність – це не одність. Не конче всі громадяни мають бути членами одної православної чи якоїсь іншої християнської церкви. Я бачу Помісну церкву як спільноту, що акумулює всіх православних християн України, які пов'язують своє духовне і земне життя з Ісусом Христом по-українськи. Що це значить – «по-українськи»? З усвідомленням своєї самодостатності: що ми не маргінальний уламок якоїсь високої цивілізації, що ми без історичних коренів, не відомо який етнічний мікс і прийшли на цій землі, що ми не окраїна чиєїсь імперії, що наша мова – не «наречіє», а одна з індоєвропейських мов, що наша культура – це не недокультура, слаба і непродуктивна, а щось далеко вище, що ми – не невдалий експеримент Бога, який щодо нас немає жодних планів і ми вторинні, третинні щодо будь-якого іншого...» [16, с. 21].

О. Саган зазначає: «... У нинішніх очікуваннях якісного іншого розвитку країни та з огляду на факт військової агресії Росії й анексії Криму, проблема конституювання Української Помісної ПЦ переслала бути проблемою теоретичною чи бажаним / очікуваним шляхом еволюції православ'я в Україні. Йдеться про життєво необхідну умову виживання країни. ... Тільки військове визволення території України від військ агресора нині недостатнє. Гарантом не повторення цієї окупації буде духовне визволення наших віруючих із тенет «руського міра». Найважливішою складовою такого визволення є саме конституювання Української Помісної православної Церкви» [27, с. 188, 189].

У свою чергу О. Єрємєєв відзначає: «Проблема постановня в Україні єдиної Помісної Православної Церкви, її необхідність для держави та українського суспільства

актуалізувалася в умовах Революції Гідності та українсько-російської війни, коли частина священнослужителів та парафіян УПЦ МП відверто підтримала агресора... В умовах складнощів у веденні діалогу між провідниками церков єднання може поступово відбуватися через перехід окремих громад УПЦ-МП та УАПЦ до УПЦ-КП. Проведення діалогу при цьому необхідне із тими окремими представниками гілок Українського Православ'я, які дійсно прагнуть до порозуміння. При цьому необхідно уникати ескалації конфліктних ситуацій, не форсувати штучно цей процес та діяти лиш в межах закону. Водночас менш болісним, однак менш реальним на даний момент є об'єднання прихильників Помісної Православної церкви через Об'єднавчий собор з благословення Вселенського Патріархату» [10, с. 225].

Щодо участі Української держави у цьому важливому процесі, то вчений наголошує: «Держава не має стояти цілковито осторонь процесу конституювання Помісної Православної Церкви в Україні, адже в даному випадку йдеться і про її майбутнє. Унезалежнення Українського Православ'я від Московського Патріархату означатиме послаблення ідеологічного впливу Росії, а отже сприятиме збереженню української незалежності, полегшуватиме процеси реформування та модернізації в Україні. Однак держава мусить сприяти становленню Помісної Православної Церкви в Україні лиш в межах закону, або дипломатичними шляхами на зовнішньополітичній арені, не втручаючись у суто внутрішньоцерковні справи та не прагнучи перетворити церкву на свій ідеологічний додаток» [10, с. 225].

На нашу думку, створення та подальший успішний розвиток ЄП УПЦ й остаточного вирішення нагальної проблеми Українського Православ'я можливе двома шляхами: еволюційним і революційним. Але в обох випадках ядром і рушійною силою цих релігійних процесів має стати УПЦ КП – як потужна державницька і національно-патріотична українська релігійна організація.

Еволюційний шлях передбачає проведення УПЦ КП разом з державними органами і структурами цілеспрямованої інформаційно-організаційної роботи щодо роз'яснення для широкого загалу українського громадянського суспільства необхідності і важливості створення ЄП УПЦ. Незважаючи на те, що в Україні Церква відділена від держави, всім державним структурам, враховуючи надзвичайну вагомість цієї проблеми, треба буде активно сприяти єднанню і порозумінню православних релігійних громад, у тому числі й вірян УПЦ МП на україноцентричних засадах і за головуванням УПЦ КП. У ЗМІ (особливо на телебаченні, Інтернет-ресурсах і в регіональній пресі) треба широко і всебічно висвітлювати і роз'яснювати важливість для Української держави створення ЄП УПЦ.

Революційний шлях можливий лише у тому випадку, коли українська влада кардинально змінить свою політики щодо агресора та його наймитів, сформує власну дієву стратегію стосовно повернення втрачених територій та активно почне її реалізовувати. У цьому випадку (впровадження у країні військового стану, перехід до наступальних військових дій, зачищення й інтернування прихильників і прибічників «руського мира», покарання всіх винних у розв'язанні війни та підтримці російської агресії) УПЦ МП як філія РПЦ буде поставлена перед дилемою: чи увійти у реальний переговорний процес та об'єднатися з УПЦ КП і створити ЄП УПЦ; чи остаточно зникнути з релігійної мапи України.

На нашу думку, другий варіант є найбільш дієвим, а перший – враховуючи реалії сучасного українського істеблішменту, є наразі найбільш реальним, тому очільникам і вірянам УПЦ КП треба налаштовуватися на важку і самовіддану працю. Оскільки лише ЄП УПЦ є самодостатньою, україноцентричною, державницькою, національно-патріотичною релігійною організацією. Лише вона має найбільший вплив в Україні і спроможна допомогти свідомим українцям створити українську політичну націю, розбудувати правову, демократичну, духовну, заможну, інноваційну Українську Самостійну Соборну Державу і зрештою повернути Українське Православ'я на провідні позиції у Вселенському Православ'ї.

Неоголошена російсько-українська гібридна війна вкотре продемонструвала українцям важливість релігійного чинника загалом і гостру необхідність існування в Україні власної автокефальної Православної Церкви зокрема, яка буде українською не на словах, не на табличках і в офіційних документах, а насамперед у власних діях, матиме україноцентричну сутність і діятиме в інтересах українського народу. Для Українського Православ'я ця війна стала великим випробуванням, але громадяни України усвідомили, хто є хто. Очільники УПЦ МП всіляко уникали згадки про Росію як агресора, а навпаки, постійно наголошували у своїх промовах перед вірянами і у виступах в засобах масової інформації, що це не міждержавний конфлікт, а громадянське протистояння, де «брат іде на брата», переконували українців, що «Донбас треба почути» тощо.

На противагу цьому керівництво, клір і віряни УПЦ КП з перших днів збройного протистояння проявили свою громадянську позицію й стали на захист Української держави. Найбільш активні взяли за зброю, а багато священників УПЦ КП підтримали волонтерський рух та пішли на фронт капеланами. Зрештою, ворог був зупинений і активна фаза російсько-українського протистояння перейшла у пасивну.

Якщо УПЦ МП підтримало російську військову та інформаційну агресію супроти України, то УПЦ КП, мобілізувавши всі свої сили у протистоянні російському загарбнику та їх маріонеткам, посприяли зупиненню ворожого наступу, завершенню так званої «руської весни» та згортанню проекту «Новороссія».

УПЦ КП цілеспрямовано та системно консолідувала українство навколо ідеї створення ПЦУ. Зрештою, це подвижництво увінчалася першими успіхами. 11 жовтня 2018 р. Священний Синод Вселенського Патріархату прийняв рішення про надання автокефалії Українському Православ'ю. Згідно цього підсумкового документа відкликається Синодальний лист 1686 р. про тимчасову передачу РПЦ права призначати київських митрополитів. Найголовніше те, що відтепер Вселенський Патріархат заявив своє право та канонічну територію України, тим самим остаточно вивівши її з юрисдикції РПЦ. Згідно цього рішення РПЦ не лише остаточно втрачає Україну з її приходами і прибутками, а й перетворюється з провідної православної церковної організації у пересічну, а в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни для українства, його консолідації та остаточної перемоги над агресором це має величезне значення [30, с. 571–572].

У Києві 15 грудня 2018 р. відбувся Об'єднавчий собор архієреїв УПЦ КП, УАПЦ й УПЦ МП, на якому було обрано митрополита Епіфанія Предстоятелем ПЦУ. Новообраному очільнику Вселенським Патріархом Варфоломієм 6 січня 2019р. було вручено Томос і тим самим нарешті Україна знову отримала власну суверенну автокефальну Українську Церкву. Знаково, що Вселенський Патріарх визнав канонічними усі православні церковні організації в Україні – УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ МП, тим самим сприяючи їм у рівноправному діалозі та консолідації, що зрештою посприяло творенню та розбудові ПЦУ [30, с. 572].

Самодостатня, а не маріонеткова Українська держава має обов'язково мати власну автокефальну церкву, яка стане дієвим чинником у формуванні високодуховної Християнської України та українського етнокультурного простору.

З набуттям автокефального статусу ПЦУ повинна цілеспрямовано гуртувати українців. На цьому тернистому шляху їй буде активно протидіяти УПЦ МП, яка й надалі залишається маріонеткою у руках церковних ієрархів РПЦ, а за своєю сутністю є агентом впливу РФ в Україні та п'ятою колоною Збройних Сил РФ. Українська влада розуміючи це повинна була б допомогти ПЦУ подолати московську релігійну експансію, але чомусь урядова постанова 2019 р. про перейменування УПЦ МП в РПЦ в Україні не виконується, а новообраний владний істеблішмент самоусунувся від її виконання.

Незважаючи на цей саботаж ПЦУ має стати центром об'єднання всіх проукраїнських сил та продовжувати цілеспрямовано розбудову державницької й україноцентричної Церкви.

З цього приводу С. Кагамлик зазначає: «Історичний акт надання Православній Церкві України Вселенським Патріархатом Томосу про автокефалію на початку 2019 року означав кінець колоніального стану Української Православної Церкви та знаменував початок нового, незалежного періоду в її історії. Водночас, як визначають експерти, об'єднавчий процес буде нелегким. З одного боку – активні переходи релігійних громад до новоствореної Церкви, а з іншого – гостре протистояння з РПЦ, яка не хоче втрачати свою сферу впливу на Україну, а тому не визнає факт Томосу про автокефалію, як і її українська філія УПЦ МП» [12, с.81].

Протоієрей В. Клос у свою чергу наголошує: «Саме завдяки всім борцям за волю та незалежність сьогодні ми маємо і державу, і автокефальну Церкву. Дивним може здаватись інше, що багато з тих, які називають себе українцями, й навіть патріотами своєї землі й далі тримається чужої Московської Церкви, яка тільки називає себе українською, але такою ніколи не була, бо служила і продовжує виконувати вказівки з Кремля»[15, с. 182].

Також важливим завданням для керівництва ПЦУ є визнання її на міжнародному рівні, у зв'язку з цим Блаженніший Митрополит Київський і всієї України Епіфаній наголошує: «У мене теж є мрія. Мрія про день, коли всі без виключення Помісні Церкви послідувать канонічному рішенню Вселенського Патріархату і визнають нашу Помісну Православну Церкву України – рівноправною Церквою-Сестрою» [24, с. 13.].

Таким чином, проаналізувавши вплив реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні, ми прийшли до таких підсумків. По-перше, впродовж багатьох століть (с кінця XVII до кінця XX ст.) Україна була позбавлена власної незалежної Православної Церкви і лише з відновленням Української державності у 1991 р., вона отримала можливість її створити. По-друге, створення і діяльність УПЦ КП допомогло українцям усвідомити важливість і необхідність національної Церкви, оскільки УПЦ МП завжди проводила проросійську діяльність втілювало в Україні завдання РПЦ та ідеї «руського мира». По-третє, Російська держава вже три століття існує у форматі імперії (кріпосницько-капіталістичної, тоталітарно-радянської, й автократичної), протягом цього часу Україна й українці були важливою складовою цих хижацьких державних утворень. По- четверте, майже чверть століття бездіяльність вітчизняної влади й активні антиукраїнські й антидержавницькі дії РПЦ та її малоросійської філії УПЦ МП посприяли впровадженню ними в український гуманітарний простір засадничих ідей, догматів і постулатів геополітичної доктрини «руського мира», які згодом призвели до так званої «руської весни» 2014 р. По-п'яте, збройна й інформаційна агресія РФ на початку 2014 р. підсилена антиукраїнською діяльністю УПЦ МП, поставила під питання саме існування Української держави та української нації, але завдяки всеукраїнському патріотичному здвигу, у тому числі й державницькій політиці та позиції УПЦ КП ворог був зупинений. По-шосте, неоголошена російсько-українська гібридна війна призвела не лише до тимчасових територіальних втрат, величезних людських жертв, трагедій тощо, а й посприяла згуртуванню українства, творенню української політичної нації, суттєвому посиленню УПЦ КП і відповідно значному послабленню – УПЦ МП. По-сьоме, російська збройна й інформаційна агресія стала каталізатором єднання проукраїнських сил у протидії реваншистській політиці Кремля щодо України та посприяла активізації процесу творення ПЦУ. По-восьме, об'єднання Українського Православ'я допоможе послабленню геополітичних амбіцій РПЦ та поставить край його домінуванню у східному християнському світі та значно посилить позиції Вселенського Патріархату. По-дев'яте, для розбудови ПЦУ надзвичайно важливим є поєднання зусиль української влади, громадянського суспільства та вірян. По-десяте,

для остаточної перемоги над російським агресором та остаточного завершення Національної української революції початку ХХІ ст., окрім військових, геополітичних, дипломатичних, політичних, економічних, етнокультурних чинників треба буде обов'язково задіяти також сакрально-духовний фактор – об'єднання Українського Православ'я в ПЦУ та її національно-патріотична державницька діяльність для подолання реваншистської політики Кремля щодо української нації й усунення релігійних конфліктів в сучасній Україні та в ім'я розбудови демократичної, духовної, правової, інноваційної, заможної і потужної Української Самостійної Соборної Держави.

Література

- 1.«З приводу громадських виступів на підтримку Європейської Інтеграції України». Заява Київського і всієї Руси-України Філарета // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 25 листопада 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/publications/articles/4184-zajava-euro.html>
- 2.«Зупиніть розпалення III Світової Війни!» Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета до глави Римсько-Католицької Церкви Папи Римського Франциска // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 30 вересня 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/patrposlannia/5602-stop-wwiii.html>
- 3.«Зупиніть розпалення III Світової Війни!» Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета до глав держав, парламентів та народів Європи // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 30 вересня 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/patrposlannia/5600-stop-wwiii.html>
- 4.«Зупиніть розпалення III Світової Війни!» Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета до Президента Сполучених Штатів Америки пана Барака Обами, Конгресу США та американського народу // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 30 вересня 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/patrposlannia/5601-stop-wwiii.html>
- 5.«Ми відрізали від себе Росію найменше на 100 років» – архієпископ Федір // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 09 вересня 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/publications/intervju/8876-qmyvidrizalyvideberosiyunajmenshena100rokivq-arxiyepyskop.html>
- 6.Архієпископ Євстратій (Зоря) Колаборант "русского мира" // Українська правда. – 17.07.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/yeustratij/55a8de30a8c6d>
- 7.Відстоюючи українське православ'я // Тиждень.ua. – 16 липня 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Publication/1339>
8. Вульпіус Р. Релігія та нація: унійна церква, православ'я та «державо-протектор Росія // Україна. Процеси націотворення / Упор. Андреас Каппелер; пер. з нім. – К.: К.І.С., 2011. – 416 с. – С. 100-111.
9. Выступление Министра иностранных дел России И.С. Иванова на VIII Всемирном Русском Народном Соборе, Сергиев Посад, 3 февраля 2004 года (отдельный оттиск) // Сообщение Министерства иностранных дел Российской Федерации. – 04 февраля 2004 г. – 22 с.
10. Єремеев О.С. Проблеми та перспективи становлення Української Помісної Православної Церкви на сучасному етапі розвитку українського суспільства // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Єпіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2015. – Ч. 1. – С. 215-225.

11. Залізник Л. Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. – К.: Шлях, 2014. – 168 с.
12. Кагамлик С. Divideetimpera. Російський централізм як конфліктизаційний чинник для українського православ'я в ретроспективі та сучасних реаліях. *Українознавчий альманах*. Випуск 25. К.: «Міленіум», 2019. С. 77–83.
13. Катастрофа і триумф. Історії українських Героїв. – К.: Видавництво Тов. «Українська прес-група», 2015. – С. 172-174.
14. Киридон А. М. «На Майдані коло Церкви...» (Місія Церкви в Революції Гідності) // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2014. – С. 179-188.
15. Клос В. Автокефалія Української Церкви: огляд від Хрещення до Синодального Томосу. К, 2019. 190 с..
16. Лавриш Ю. Про правильні пріоритети. Людмила Филипович: «В Україні релігійне багатоманіття сформувало культуру поваги до іншого. День № 161-162, п'ятниця-субота 9-10 вересня 2016 р. – С. 20-21.
17. Музиченко Я. Хрещення Києва по-московськи? // Україна молода. – 17-18 травня 2013 р. – С 5.
18. Павленко П. Ю. «Українська Православна Церква Московського Патріархату – епіцентр російського неоімперіалізму в Україні (погляд через призму війни на Донбасі) // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2015. – Ч. 1. – С. 162–171.
19. Патріарх Філарет (Денисенко) «Слово до учасників III Всеукраїнської конференції «Православ'я в Україні» 25 листопада 2013 року» // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2014. – С. 13-14.
20. Патріарх Філарет освятив бойове знамено 93-ї окремої гвардійської механізованої Харківської бригади // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 24 березня 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/news/patriarkh/8223-patriarxfilaretosvyatyvbojoveznameno93-yiokremoyigvardiyskoyimexanizovanoyixarkivskoyibrygady.html>
21. Пірен М. І. Роль духовних цінностей у формуванні громадянської позиції особистості в сучасному проблемному українському суспільстві // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2015. – Ч. 1. – С. 172–180.
22. Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). – Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. – 304 с.
23. Преловська І. Помісний Собор Української Православної Церкви 1-3 листопада 1991 року: передумови і наслідки. Православ'я в Україні: *Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції*. – К., 2016. – С. 429–439.
24. Промова Блаженнішого Митрополита Київського і Всієї України Епіфанія на церемонії вручення шанованої нагороди AthenagorasHumanRightAward. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IX Міжнародної наукової конференції*. К., 2019. С. 9–13.
25. Рижков В. Служба не передовій // Катастрофа і триумф. Історії українських Героїв. – К.: Видавництво Тов. «Українська прес-група», 2015. – 174-179.

26. Російський світ (геополітика) Вікіпедія: вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Російський_світ
27. Саган О. Н. Суспільний запит на Помісну Церкву: проблеми, перспективи реалізації // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 181–189.
28. Слабошпицький М. Велика війна 2014...: Україна: виклики, події, матеріали. К.: Ярославів Вал, 2015. 320 с.
29. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. *Українознавство*. 2016. № 3 (60). С. 40–59.
30. Фігурний Ю. Розвиток Українського Православ'я на зламі тисячоліть: етнокультурні, державотворчі та націєтворчі аспекти. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IX Міжнародної наукової конференції*. К., 2019. С. 564–573.
31. Філарет: Якщо церква залежить від Москви, держави не буде // Ліга. Новости. – 28.07.2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/politics/11890425-f_laret_yakshcho_tserkva_zalezhit_v_d_moskvi_derzhavi_ne_bude.htm
32. Чим російська Церква в Україні відрізняється від української? // Українська Православна Церква Київського патріархату. Харківська Єпархія. – 25 червня 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cerkva.kharkov.ua/novini/upckp/862.html>
33. Яблонський В. М.; Здіорук С. І.; Токман В. В.; Астаф'єф В. В.; Валецький О. Л.; Зубченко С. О.; Іщенко А. Ю.; Литвиненко О. М. Україна та проект «Русского Мира». Аналітична доповідь. К., 2014. 95 с.

РОЗДІЛ 5

ВПЛИВ СИСТЕМНОЇ ПОЛІТИКИ РЕВАНШИЗМУ РФ НА СФЕРУ КУЛЬТУРНИХ ІНДУСТРІЙ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ІСТОРИКО-ПАТРІОТИЧНОГО КІНО)

В умовах гібридної війни Росії проти України особливої значущості набуває питання захисту інформаційного простору нашої держави. Маніпулювання фактами у поєднанні з власним «єдино правильним» інтерпретуванням тих чи інших подій через канали радіо та телебачення, пресу, кінематограф, музичне та літературне мистецтво з боку російських пропагандистів несе небезпеку породження інформаційного хаосу у свідомості українців, створення ілюзорної картини сучасних суспільно-політичних реалій, призводить до руйнування історичної пам'яті, нездатності до критичного осмислення минулого та сьогодення. Кінематографу тут відводиться важлива роль, адже кіно – це не лише один із видів візуального мистецтва, мета якого – естетичне та емоційне задоволення глядача, – фільми є дзеркалом реальності, що відображає основні тенденції розвитку суспільства; як агенти соціалізації кінострічки беруть участь у продукуванні та передачі цінностей, норм та поведінкових установок у соціумі [46, с. 184]. Саме тому, на нашу думку, значної актуальності набуває проблема дослідження сучасного історико-патріотичного кіно як засобу пізнання українським суспільством своєї історії, культурної самобутності, формування національної самосвідомості, патріотичних почуттів громадян, а відтак – як дієвого інструменту протистояння російській пропаганді в інформаційно-культурному просторі України.

Метою дослідження є виявлення впливу системної політики реваншизму РФ (зокрема інформаційної пропаганди) на сферу культурних індустрій, а саме кіновиробництво, окреслення місця та ролі сучасного українського кінематографа як «м'якої сили» у боротьбі з гуманітарною експансією Російської Федерації, фактора впливу на масову свідомість та соціальні установки українців, засобу контрпропаганди, конструювання загальнонаціональної ідентичності та формування зрілої політичної нації в цілому. Досягнення мети передбачає виконання низки завдань: дослідити стан кінематографа за останні роки (2014 – 2021 рр.) та розкрити основні причини, що гальмували його розвиток; проаналізувати громадські та державні законодавчі ініціативи, спрямовані на підтримку та розвиток сфери кіноіндустрії; розглянути найбільш популярні українські ігрові та документальні фільми історико-патріотичного спрямування, з'ясувати їхнє значення у протидії пропагандистській політиці РФ; охарактеризувати пропагандистську складову російських кінофільмів, що демонструвалися українському глядачеві; здійснити аналіз пропагандистської антиукраїнської кінопродукції, що нині виробляється в Російській Федерації, анексованому Криму та квазі-республіках «ДНР» і «ЛНР», зокрема визначити основні ознаки її інформаційно-психологічного впливу, окреслити маніпулятивні техніки та прийоми.

Системна державна політика щодо протидії російській інформаційній пропаганді у галузі кіноіндустрії розпочалася у 2014 р., коли виникла гостра потреба у відмові від російського медіапотуку та необхідності створення якісного національного продукту. Моніторинг кіноконтенту провідних українських телеканалів засвідчив, що у 2014 р. 41% їх ефірного часу займало транслявання російських фільмів; у 2016 р. найбільшу частку становили стрічки американського виробництва – 38%; фільми виробництва колишнього СРСР – 30%; російські кінофільми – 10%; українські – 7% [46, с. 189].

За словами Ганни Чміль (2006 – 2010 рр. – очільниця Держкіно, нині – директор Інституту культурології НАМ України), в Україні тривалий час відбувалася «суцільна російська експансія» у сфері кіно та ТБ: протягом останніх 10 років близько 10 тисяч

російських фільмів та серіалів потрапили на ринок домашнього відео, майже 300 фільмів прокатного виробництва – на показ у кінотеатрах [37].

Пилип Ілленко (2014 – 2019 рр. – очільник Держкіно, нині – голова Української кіноакадемії) зазначив, що непопулярність українського кіно у попередні роки зумовлена не лише упередженим ставленням споживачів до національного продукту, але й відсутністю промо-кампаній вітчизняних фільмів, що призвело до відмови дистриб'юторів та кінотеатрів брати їх у прокат, а отже, глядач про них просто не дізнався; окрім того, багато продакшн-студій останні роки працювали винятково над виробництвом серіалів для Росії [37]. Л. Чупрій та К. Настояща серед причин, що гальмували розвиток кінематографічної галузі України, зазначили надмірний податковий тиск, який зумовлював високу собівартість, а тому і низьку конкурентоспроможність вітчизняної кінематографічної продукції [45, с. 118].

Іншими важливими гальмуючими факторами, на яких наголошують кіноексперти, є надзвичайно мала кількість кінотеатрів, звідси – відсутність масового доступу до вітчизняних фільмів, випущених у прокат: якщо на 100 тис. населення у Великобританії припадає 6,2, Іспанії – 7,14, Німеччині – 5,65, Італії – 5,84, Росії – 2,74, то в Україні – 1,1 залів [19]; також фахівці відзначають незадовільний стан української кіноосвіти, без якої неможливо зробити якісні фільми та серіали [44].

Однак «найболючіше» питання – це фінансування галузі кіновиробництва. Тривалий час кіноіндустрія була «на задвірках» державних інтересів і фінансувалася за залишковим принципом, у чому можемо перекоонатися, порівнявши кінобюджети України і деяких країн Європи станом на 2009 р.: у Франції – 535 млн. євро, Росії – 283 млн. доларів, Німеччині – 140 млн. євро, Польщі – 45 млн. євро, Україні – 5 млн. грн. Різниця у кількості фільмів, запущених 2009 р. у виробництво, є разючою: у Франції – 240 фільмів, Німеччині – 120, Росії – 70, в Україні – 2 [45, с. 118 – 119].

2014 – 2015 рр. стали знаковими для вітчизняного кінематографа: український «кінопрорив» став можливий внаслідок збільшення державного фінансування на виробництво та розповсюдження національної кінопродукції, відмови від російського контенту і законодавчої підтримки кіногалузі [10]. Незважаючи на складні умови, в яких опинилася наша країна (необхідність озброєння армії, ведення військових дій на Сході, девальвація гривні та ін.), бюджетування кінематографа зростає: якщо у 2014 р. на підтримку українських стрічок було виділено 30,5 млн. грн., то вже у 2015 р. – 63,8 млн. грн., у 2017 р. – понад 500 млн. грн., а 2018 р. – 1 млрд. грн. [8; 3, с. 2].

Важливим кроком до обмеження російської кінопродукції стала кампанія громадянського спротиву «Бойкот російського кіно», яка розпочалася у 2014 р. у відповідь на військові дії проти України з боку Російської Федерації, а також як реакція на засилля російського телепродукту в українському кінопросторі, українофобії в ньому та возвеличення російських силових структур. Зокрема, організатори кампанії – активісти громадського об'єднання «Відсіч» – вимагали встановити державний контроль над змістом російської кінопродукції та звільнити український медіапростір від фільмів, що шкодять національним інтересам України: принижують українців та популяризують ідеї «руського міра», російських силовиків тощо.

Окрім флешмобів, пікетування показів російських фільмів в українських кінотеатрах, а також протестних акцій біля офісів провідних українських телеканалів, активісти наполягали на підписанні Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» (зокрема до Закону України «Про кінематографію»), відповідно до якого в Україні заборонено низку кінострічок російського виробництва, а саме: фільми, в яких задіяні актори, виконавці пісень, автори сценарію, режисери-постановники, продюсери, включені до складеного Міністерством культури та Службою безпеки України переліку персон нон грата; фільми, що популяризують або пропагують силові органи Росії чи СРСР, позитивно зображають їхніх працівників або окремі їхні дії; фільми, які визнають правомірною окупацію території України; фільми, в яких заперечується або виправдовується

злочинний характер комуністичного режиму в Україні, створюється позитивний образ комуністичних лідерів та радянської влади, а також органів державної безпеки; фільми, що містять мову ворожнечі, приниження нації, посягання на незалежність і територіальну цілісність України та ін. [13].

Результатом таких стратегічно важливих як громадських, так і державних ініціатив стало значне обмеження російського контенту в Україні: на сьогодні заборонено демонстрування близько 800 російських фільмів та серіалів. З метою дослідження громадської думки щодо доцільності таких заходів на замовлення ГО «Детектор Медіа» Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно із соціологічною службою Центру Разумкова у 2020 р. було проведено дослідження, дані якого демонструють, що помітно зросла частка громадян, які схвалюють політику обмеження російського культурного впливу, а число противників такої заборони зменшилося: якщо у 2018 – 2019 рр. проти заборони окремих артистів і російських фільмів в Україні виступала більшість українців, то у 2020 р. проти висловилися 43% громадян, тоді як 36% визнали необхідність такого рішення [47].

Результати всеукраїнського соціологічного опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у 2019 р., свідчать про те, що понад 60% українських громадян підтримують політику державного протекціонізму щодо збільшення українського та україномовного контенту у вітчизняному ефірі [34]. Український кінопродукт стає все більш популярнішим: у 2020 р. вже 38% респондентів надають перевагу фільмам виробництва України, 37% – США, 32% – Росії (для порівняння: у 2018 р. – 29, 28 та 27 відсотків відповідно) [48]. Отже, частка прихильників українського кіно збільшилася, хоча популярність іноземних стрічок у вітчизняному телеефірі залишається високою. На нашу думку, наповненість українського кінопростору російсько-радянськими стрічками та відсутність доступного якісного масового національного культурного продукту зумовлено тяжінням значної частини українського населення до російської культурної (музичної, кінематографічної та ін.) традиції, відхід від якої потребує багато часу та зусиль. Чимало українців все ще відчувають ментальну близькість з російським кіно і переглядають російські фільми та серіали через інтернет-ресурси; значно гальмує переорієнтацію на український контент кодування українських каналів, що становить певні труднощі для українського населення (абонентська плата, встановлення додаткового обладнання), тому часто надається перевага перегляду безкоштовних російських каналів через супутникове телебачення, особливо у прикордонних з Росією регіонах та прифронтових територіях [26].

Однак результати є, і вони обнадійливі. Вагоме законодавче підґрунтя було закладено у 2015 р. з ухваленням Національної стратегії розвитку кіноіндустрії України на 2015 – 2020 рр., яка визначає, що український національний кінематограф має виконувати важливі соціальну та патріотичну функції; серед необхідних умов отримання державного фінансування для виробництва та розповсюдження фільмів є також їх відповідність таким критеріям: формування позитивного іміджу України; популяризація об'єднуючих національних символів; висвітлення важливих фактів української історії; створення біографічних стрічок про визначних українських історичних діячів; вшанування героїв, що віддали своє життя за Україну [32].

Розроблена у 2016 р. Довгострокова стратегія розвитку української культури – стратегія реформ встановлює такі стратегічні цілі щодо розвитку українського кінематографа: підтримка виробництва та розповсюдження національного кіно; просування вітчизняного кіно в Україні і за кордоном; підтримка вітчизняного кіновиробника шляхом запровадження спеціальних податкових стимулів, створення додаткових джерел фінансування та ін. [17].

Поступове «переформатування» українського культурного простору викликало низку позитивних зрушень у галузі кіноіндустрії – збільшилася частка тих, хто орієнтується на українську кінопродукцію, тобто вітчизняне кіно здобуває своїх

глядачів, задовольнити інтереси та запити яких можливо за умови створення національної якісної конкурентоспроможної продукції, кількість якої стрімко зростає: у 2014 р. було створено 23 фільми, 2015 р. – 11, 2016 р. – 35, 2017 р. – 47, 2018 р. – 48, 2019 р. – 46 фільмів, офіційні дані про 2020 р. на сайті Державного агентства з питань кіно відсутні [15].

Революція гідності, анексія Криму, події на Сході України викликали зміни у свідомості українських громадян, піднесення їх патріотичних почуттів, тому серед найбільш популярних жанрів українського телефільму є фільми та серіали про історичне минуле нашого народу – 31% [22], найвідоміші з них: «Поводир», 2014 р. (режисер Олесь Санін), «Кримські історії», 2013 – 2015 рр. (режисер Наріман Алієв), «Століття Якова», 2016 р. (режисер Бата Недич), «Червоний», 2017 р. (режисер Заза Буадзе), «Кіборги», 2017 р. (режисер Ахтем Сеітаблаєв), «Чужа молитва», 2017 р. (режисер Ахтем Сеітаблаєв), «Тарас. Повернення», 2017 р. (режисер О. Денисенко), «Зрадник», 2017 р. (режисер Марк Гаммонд), «Позивний «Бандерас», 2018 р. (режисер Заза Буадзе), «Донбас», 2018 р. (режисер Сергій Лозниця), «Таємний щоденник Симона Петлюри», 2018 р. (режисер Олесь Янчук), «Король Данило», 2018 р. (режисер Тарас Химич), «Жінка на війні», 2018 р. (режисер Бенедикт Ерлінгссон), «Крути», 2019 р. (режисер Олексій Шапарев), «Захар Беркут», 2019 р. (режисери Ахтем Сеітаблаєв та Джон Ві), «Ціна правди», 2019 р. (режисер Агнешка Голланд), «Додому», 2019 р. (режисери Наріман Алієв, Ахтем Сеітаблаєв), «Черкаси», 2019 р. (режисер Тимур Ященко), антиутопія «Атлантида», 2019 р. (режисер Валентин Васянович), «Іловайськ 2014. Батальйон «Донбас», 2020 р. (режисер Іван Тимченко), «Наші котики», 2020 р. (режисер Володимир Тихий), «Спіймати Кайдаша», 2020 р. (режисер Олександр Тіменко), «Погані дороги», 2020 р. (режисер Наталія Ворожбит) та ін. У 2021 р. планується вихід у прокат фільмів «Довбуш» (режисер Олесь Санін), «Клондайк» (режисер Марина Ер Горбач), «Червоний. Без лінії фронту» (режисери Заза Буадзе і Тарас Ткаченко), «Наші котики 2» (режисер Володимир Тихий).

Українські кінофільми зростають якісно, про що свідчать численні нагороди на міжнародних кінофестивалях: серед лауреатів – стрічка «Незламна» – перемога у номінації «Найкраща жіноча роль» (Пекінський міжнародний кінофестиваль, 2015 р.); у 2018 р. призи кінофестивалів отримали фільми «Донбас» – Канський міжнародний кінофестиваль (нагорода на найкращу режисерську роботу), Фестиваль європейського кіно в Севільї (гран-прі), Індійський міжнародний кінофестиваль (нагорода «Золотий павич»), Каїрський міжнародний кінофестиваль (спеціальний приз «Срібна піраміда»); «Гірська жінка на війні» – Канський міжнародний кінофестиваль (приз «Золота залізниця», премія SACD), Гамбурзький кінофестиваль (приз Art cinema), Міжнародний кінофестиваль фільмів з країн Північної Європи у Любеку (4 нагороди), нагорода LUX Prize; «Іній» – нагорода «Спіраль сходження» (Стамбульський міжнародний кінофестиваль); «Вулкан» – Єреванський міжнародний кінофестиваль «Золотий абрикос» (гран-прі), Перший Алматинський кінофестиваль (приз за кращу режисуру), Сплітський кінофестиваль, Хорватія (гран-прі), Індійський міжнародний кінофестиваль (спеціальна жюри), Мінський міжнародний кінофестиваль «Листопад», Білорусь (приз за найкраще звукове рішення фільму), Міжнародний кінофестиваль в Рабаті, Марокко (гран-прі), Пін'яоський міжнародний кінофестиваль, Китай (приз журі глядачів). У 2019 р. фільм «Ціна правди» отримав нагороду «Золотий лев» на Фестивалі польських художніх фільмів у Гдині; фільм «Додому» – гран-прі Бухарестського кінофестивалю, приз за кращий іноземний фільм Міжнародного Босфорського кінофестивалю; стрічка «Атлантида» – гран-прі Монреальського фестивалю нового кіно та Мінського міжнародного кінофестивалю «Листопад», спеціальний приз журі Токійського міжнародного кінофестивалю, премію «Горизонти» Венеційського міжнародного кінофестивалю; у 2020 р. фільм «Погані дороги» отримав нагороду Тижня критики Венеційського кінофестивалю.

Тематика художніх історико-патріотичних фільмів – боротьба українського козацтва проти польської шляхти («Гетьман»), Україна в часи індустріалізації, колективізації, під час Голодомору та репресій («Поводир», «Ціна правди»), переслідування євреїв та депортація кримських татар («Чужа молитва»), події Другої світової війни, протистояння між українськими націоналістами, воїнами УПА та радянськими спецслужбами («Століття Якова», «Червоний», «Чорний ворон»), російсько-українське військове протистояння, реалії на окупованих територіях Сходу України, анексія Криму («Одного разу в Україні. Революція», «Одного разу в Україні. Війна», «Кіборги», «Іній», «Донбас», «Додому», «Атлантида», «Позивний «Бандерас», «Черкаси»), історичні події («Крути», «Зрадник») та постаті («Король Данило», «Захар Беркут», «Таємний щоденник Симона Петлюри», «Тарас. Повернення», «Заборонений»).

Важливий сегмент становлять документальні історичні фільми, створені на основі реальних подій, із залученням розповідей та коментарів дійових осіб (військовослужбовців, добровольців, цивільного населення, представників громадських організацій, експертів та ін.): проект «Вавилон 13», 2013 – 2015 рр. (головний режисер Володимир Тихий) включає низку документальних фільмів про події на Майдані та на Сході України, цикл «Зима, що нас змінила», 2014 р.; «Євромайдан. Чорновий монтаж», 2014 р. (режисер Роман Бондарчук), «Майдан», 2014 р. (режисер Сергій Лозниця), «Молитва за Україну», 2014 р., (режисер Євген Афінеєвський), «Аеропорт. Неповорнення», 2014 р. (режисер Сніжана Потапчук), «Зима у вогні. Боротьба України за свободу», 2015 р. (режисер Євген Афінеєвський), «Скрізь Майдан», 2015 р. (режисер Катерина Горностай), «Війна заради миру», 2015 р. (режисер Євген Титаренко), «На лінії вогню: Зона АТО», 2015 р. (режисер Крістіан Жерега), «Війна химер», 2015 р. (режисери Анастасія та Марія Старожицькі), «Добровольці Божої чоти», 2015 р. (режисери Леонід Кантер та Іван Ясній), «Рейд. Сила нескорених», 2015 р. (режисер Олексій Макухін), «Укропи Донбасу», 2015 р. (режисер Руслан Горовий), цикл фільмів «Місто героїв», 2015 – 2016 рр. (режисер Іван Синепалов), «Маріуполіс», 2016 р. (режисер Мантас Кведаравічюс), «Школа №3», 2017 р., (режисери Георг Жено, Єлизавета Сміт), «Міф», 2018 р. (режисери Леонід Кантер та Іван Ясній), «Висота 307,5», 2019 р. (режисер Євгенія Цветанська), «На Схід», 2019 р. (режисер Вадим Єрмоленко), «Земля блакитна, ніби апельсин», 2020 р. (режисер Ірина Цілик), «Поїзд «Київ: війна», 2020 р. (режисер Корній Грицюк), а також спецпроекти українських телеканалів [11, 42]. Низку документальних фільмів та спецпроектів на кримську тематику створено впродовж 2015 – 2020 рр.: «Руський мір. Дари волхвів. Спецтуристи», «Крим, як це було», «Операція «Крим», «Хроніки Анексії», «Крим. 25 років боротьби за Україну», «Вибір», «Крим. Оточені зрадою».

У центрі уваги документальних стрічок – історії бійців АТО/ООС про військові дії на Донбасі, їхній побут в умовах військового протистояння, розповіді колишніх військовополонених про перебування у полоні, повсякденне життя населення прифронтових територій, мешканців населених пунктів у зоні бойових дій, анексія Криму та ін.

«Майдан» С. Лозниці, копродукція України та Нідерландів, висвітлює хроніку подій Революції гідності: від мирних мітингів на майдані Незалежності до кривавих сутичок з міліцією. «Майдан» було визнано найкращим фільмом на Міжнародному кінофестивалі справ людини у Нюрнберзі у 2015 р.

Життя дітей в умовах війни на Донбасі – тема фільму «Віддалений гавкіт собак», 2017 р. (англ. «The Distant Barking Of Dogs», копродукція Данії, Швеції та Фінляндії) данського режисера Сімона Леренга Вільмонта. Фільм здобув гран-прі фестивалю документального кіно «Артдокфест» (2017 р.) та нагороду у номінації «Перший дебют» Амстердамського документального кінофестивалю. Стрічка увійшла до шкільної програми Данії для учнів 6 – 9 класів [39].

В основі сюжету стрічки «Земля блакитна, ніби апельсин» – буденність цивільного населення у «червоній зоні» Донбасу; попри те, що тут уже понад шість років ідуть бойові дії, люди намагаються вести звичайний спосіб життя, знаходять можливість займатися улюбленими справами. Фільм був високо оцінений міжнародною кіноспільнотою, про що свідчить низка нагород: нагорода фестивалю «Biografilm Festival» (Італія) у номінації «Нові таланти», нагорода за кращу режисуру фестивалю «Санденс» (США), премія за кіно про права людини фестивалю «International Human Rights Documentary Film Festival», гран-прі та нагорода за найкращу операторську роботу фестивалю «Millenium Docs Against Gravity» (Польща), нагорода «Міжнародний документальний фільм» Цюрихського кінофестивалю та багато інших.

Документальний фільм «Міф» розповідає про життя українця Василя Сліпака, соліста Паризької національної опери, який пішов добровольцем у АТО, взявши собі позивний «Міф», і загинув під час бойових дій на Донбасі. Фільм отримав першу премію серед документальних стрічок на фестивалі «Figueira Film Art Festival» у м. Фігейра-да-Фос (Португалія), здобув перемогу на Третньому кінофестивалі «Ukraine!» у Варшаві, перемогу у номінації «Кращий документальний фільм» на другому світовому кінофестивалі Liff India Filmotsav у м. Пуне (Індія).

У стрічці «Вірю, чекаю, молюся», 2018 р. (режисер Катерина Стрельченко) автори привертають увагу до долі цивільних та військових полонених, які зазнали жорстокого нелюдського поводження, тортур з боку російських найманців та сепаратистів; друга сюжетна лінія фільму присвячена питанню пошуку зниклих безвісти українських військовослужбовців та мирних громадян на Донбасі.

Серед документальних історичних фільмів останніх років можемо відзначити «Голод до правди», 2017 р. (режисер Андрій Ткач) – українсько-канадська стрічка про Голодомор 1932 – 1933 рр. та війну на Сході України, у якій проводяться паралелі між методами тиску на українців за сталінського режиму в СРСР та за часів В. Путіна; фільм «Будинок «Слово», 2017 р. (режисер Тарас Томенко) розповідає про долю українських письменників та діячів культури – дисидентів, які проживали у побудованому для них будинку у Харкові у 1920 – 1930 рр., більшість із них було репресовано та розстріляно.

Очевидною постає потреба формування образу героя, який так чи інакше ототожнюватиметься з політичним режимом та громадянськими цінностями своєї країни. Зокрема, Г. Почепцов вважає, що саме кіно має запропонувати суспільству українського національного героя – інтелектуального та благородного – або сучасного часу, або недалекого минулого [30]. С. Денисюк та К. Івченко вбачають у національному герої співвітчизника, що втілює у собі найкращі риси, виділяється мужністю, силою тощо [7, с. 2]. На думку М. Калініної, авторам фільмів «Кіборги», «Аеропорт», «Добровольці» вдалося витіснити із суспільної свідомості образи успішних людей сучасності – представників криміналітету, бізнесу, натомість формується установка про те, що захищати країну від ворога – це престижно, відповідно, герой нашого часу – солдат, який захищає інтереси держави [18, с. 49].

Як бачимо, українське кіномистецтво набуває потужних обертів, охоплюючи широкий спектр важливих проблем сьогодення, а тому знаходить емоційний відгук у свідомості глядачів.

Масштабність впливу кінематографа на формування суспільної думки пояснюється ще й тим, що серед глядачів трапляються люди, які не цікавляться політикою, тому кіно для них є не лише джерелом інформації, але й агентом впливу на формування певних поведінкових моделей. Тут маємо враховувати емоційну складову художнього фільму, коли глядач сприймає «картинку» з екрана не як вигаданий, а реальний сюжет, що відкриває широкі можливості для різного роду маніпуляцій. М. Кацуба зазначає, що «наївність людей», відсутність у них раціонально-критичної оцінки та готовність сприймати будь-які сюжети «за чисту» монету призвело до появи

кінокартин, які сьогодні сприймаються як політичні агітки, що приховано нав'язують часто небезпечні політичні ідеї [21, с. 141].

Проаналізувавши понад сотню художніх та документальних фільмів російського виробництва, історик В. Расевич зробив такий висновок: «За останнє десятиліття росіяни встигли зняти цілу низку фільмів і серіалів на історичну тематику. На жаль, це не безневинна мистецька гра та спроба героїзації свого минулого, це навіть не творчість, покликана скріпити внутрішній національний дух. Майже у всіх цих фільмах чітко проглядається намагання утвердити на всьому російськомовному просторі свій, злегка відкоректований під сучасних правителів, історичний канон. Росія веде дуже інтенсивну історичну політику у найрізноманітніших ділянках. Держава, яка претендує на імперський статус, у такий спосіб маркує за допомогою історичних стереотипів і кліше свій імперський простір. І проводять історичну політику тепер ніякі не комісари і політруки, а визначні митці, письменники та науковці. Оскільки більшість із них має старий радянський вишкіл, то й пропагандистський продукт виходить із «душком» з минулого. Ними «годують» у кінозалах, по телевізору. Народу розказують, що справжні їхні вороги – це підступний Захід, душехвати – католики, зрадливі наймити Заходу – галичани» [38].

Отже, тривалий час вітчизняний кінопростір використовувався російськими пропагандистами як поле для ведення інформаційних війн, поширення антиукраїнської риторики, продукування ідей про вищий соціальний та культурний статус росіян. На емоційному рівні маніпуляція культурними переконаннями та стереотипами у кінофільмах здійснюється завдяки створенню позитивних чи негативних персонажів: хороших – поганих, героїв – зрадників, своїх – чужих [21, с. 141]. До прикладу, українці у російських фільмах (як правило, це герої з українським прізвищем) – це найчастіше зрадники, простакуваті невдахи, боягузи, інтелектуально обмежені: прапорщик Шматко у серіалі «Солдаты» – хитрий, жадібний, любитель алкоголю; українці у дитячому серіалі «Если завтра в поход» зображені як недолугі та відсталі, що слухають Сердючку, на противагу вихованим та інтелігентним росіянам; у фільмі «Русский характер» україномовні кримчани, бандерівці виставлені ворогами; у фільмах «72 метри», «Брат 2» українців називають «хохлами», також висловлюють на їхню адресу зневажливі вирази, у стрічці «Адмірал» саме український батальйон виявився зрадником, а у фільмі «Ми з майбутнього-2» бійці УПА розстрілюють мирних жителів [29; 38].

Іншою пропагандистською складовою російських фільмів про Україну є маніпулювання фактами, використання фейкової інформації та переписування історії. Як правило, такі фільми спрямовані на формування позитивної суспільної думки щодо дій російської влади з метою їх виправдання (зокрема окупації Криму та військової агресії на Сході України). Яскравим прикладом російського пропагандистського кіно є «Донбасс. Окраина», 2019 р. (режисер Ренат Давлетьяров). Мета картини – приховати істину щодо військових дій на Донбасі та справжню роль РФ у цій гібридній війні та окупації Автономної Республіки Крим. Фільм замовчує загальновідомі факти про вторгнення російської армії на територію України, обстріли українських населених пунктів регулярною армією Росії, постачання РФ підтримуваним нею сепаратистам зброї та амуніції, збиття російським «Буком» цивільного літака МН-17 малайзійських авіаліній. Кремль продовжує поширювати неправдиву інформацію про події на Донбасі, видаючи російську збройну агресію за внутрішній громадянський конфлікт, який нібито став результатом «державного перевороту» в Україні [40].

Явно «перестаралися» й автори фільму «Русский характер», 2014 р. (режисер Олександр Якимчук): головний герой, російський моряк, приїжджає у «бандерівський» Крим, де зустрічає «підкреслено» україномовних таксистів, місцевих мешканців. Тут очевидною постає абсурдність зображуваної ситуації, адже Крим завжди був російськомовним, українську мову у побутовому спілкуванні тут почути було вкрай складно.

Виразником послідовної реваншистської політики РФ є фільм «Крым», 2017 р. (режисер Олексій Піманов), створений на замовлення Міністерства оборони РФ. Головні герої стоять по різні боки ідеологічного фронту, тож, за задумом авторів, ідея фільму полягає у примиренні двох народів (українців та росіян). Анексія Криму в ньому показана як єдино можливий варіант сценарію, аби вберегти місцеве населення від «українських фашистів». Стрічка «Крымский мост. Сделано с любовью!», 2018 р. (режисер Тигран Кеосаян) – кінороман про «велике будівництво» мосту через Керченську протоку як знакової події, що знаменує «возз'єднання» Криму з Росією.

Чималою є кількість російських документальних фільмів на кримську тематику, серед них «Крымская весна», 2014 р. (режисер Сергій Холошевський), «Крым. Путь на Родину», 2015 р. (режисер Андрій Кондрашов), «Крым наш! Навсегда!», 2020 р. (виробництво компанії НТВ), «Крым. Новая эра», 2019 р. (режисер Аркадій Мамонтов). Проналізувавши ці стрічки, можемо визначити у них такі складові інформаційно-психологічного впливу (за Г. Почепцовим): знищення ознак присутності російських військових («зелені чоловічки») та ознак незаконності («народний мер», «народний губернатор», «народна самооборона»), посилення негативної характеристики супротивника («карателі», «хунта»), підвищення свого позитиву до сакралізації («споконвічно російське місто»), опис дій з метою їх легімізації (захоплення адміністративних будівель пояснюється, що «це наше, народне, а ми – народ», «Україна незаконно привласнила Крим») [9]. У фільмах застосовано такі маніпулятивні прийоми та техніки [16]: безальтернативне подання фактів про події Євромайдану (єдино правильною є лише російська інтерпретація подій – «державний переворот»), контекстуальне блокування (відсутні зображення невдоволених анексією Криму), використання «лідерів думок» – приїзд президента Татарстану на зустріч із представниками кримських татар, переписування історії («Крим подарували Україні»), техніка «психологічного шоку» («насильницькі» дії кримських татар та проукраїнських мітингувальників під час мітингу проти приєднання до Росії), техніка коментування подій з метою створення необхідного контексту («для недопущення проникнення в Крим українських націоналістів та уникнення воєнних конфліктів було прийнято рішення звернутися за допомогою до керівництва РФ»), техніка повторень одних і тих самих тверджень («бандерівці», «екстремісти», «неофашисти», «антиконституційний переворот»), технологія підміни (анексію названо «возз'єднанням», «історичною справедливістю»), техніка сенсаційності для підвищення рівня тривоги громадян («ми залишилися без уряду, усі керівники силових структур залишили Крим»).

Зразками пропагандистських агіток є російські фільми про події на Сході України: «Невыученный урок 14/41», 2016 р. (режисер Ніна Ведміцька) – у центрі сюжету зустріч двох хлопчиків у Донецькій школі (своєрідний часовий портал), один із яких перебуває у 1941 р. (під час обстрілів з боку німецьких фашистів), другий – у 2014 р. (під час обстрілів з боку українських військових). Тут використана техніка порівняння військових ЗСУ з німецькими окупантами, а саму ідею фільму досить прозоро озвучила його режисер: «Это призыв сплотиться перед лицом поднимающего голову нацизма» [25].

Фільм «Правда. Цель 102», 2015 р. (режисер Олег Джураєв) розповідає про «захоплення» Слов'янська бійцями Нацгвардії України; простежується наратив про «американських найманців», що воюють на боці українців; у стрічці «Дежурство», 2018 р. (режисер Ленар Камалов) йдеться про те, як після бою з українськими військовими бойовики «ДНР» відповідають на телефонні дзвінки від їхніх рідних, зокрема, розповідають, що українські військові замовчують про свої справжні втрати та ховають загиблих бійців, аби вони вважалися зниклими безвісти, а їхні рідні не отримали фінансової компенсації. Пропагандистський підтекст стрічки полягає у дискредитуванні та підвищенні недовіри до ЗСУ; поява у фільмі україномовного бійця, який воює на боці сепаратистів, є умисною: таким чином автори демонструють, що на

території ОРДЛО відсутнє переслідування українців за мовною ознакою, а бойовики приймають у свої лави усіх, хто поділяє їхню громадянську позицію.

Цикл фільмів «Донбасс на линии огня», 2014 – 2015 рр. (режисер Максим Фадєєв), створений на основі розповідей бойовиків та мешканців міста, демонструє реалії м. Донецька у період активної фази бойових дій. Емоційна складова фільму посилюється шляхом постійного показу втрат серед мирного населення, розбомблених будинків, залишків снарядів. Показ перестрілки бойовиків із військовими ЗСУ супроводжується звуками класичної музики, яку виконують учні музичних навчальних закладів, а фінальною сценою є поява на екрані танка з написом «НА ЛЬВОВ». Риторика фільму – вкрай негативна щодо українців «з іншого боку»: укропівці, фашисти, хунта, терористи; систематично підкреслюється про навмисне обстрілювання житлових будинків українськими військовослужбовцями, до них лунають як прокльони, так і прохання припинити «вбивати дітей». Бойовик, показуючи фото своєї дитини, розповідає, що «хоче для нього щасливого життя у вільній країні»; жінка похилого віку запитує, чому страждає мирне населення, адже їхнє бажання було лише «вільно розмовляти російською мовою». Як бачимо, основний акцент робиться на емоційно-чуттєвому сприйнятті фільму глядачами, легкому та дієвому способі пропагандистського впливу.

До створення інформаційно-пропагандистської російської кінопродукції активно залучалися і лояльні до сепаратистських формувань іноземні журналісти з прокремлівською позицією. Англomовний фільм-сенсація «МН 17. Call for justice» (2019 р.), зрежисований російською сценаристкою Яною Єрлашовою та «незалежним голландським дослідником» Максом ван дер Верфом, представляє російську версію катастрофи у небі над Донбасом. У ньому автори та учасники «власного» розслідування намагаються довести, що слідство Joint Investigation Team (Об'єднаної слідчої групи) є «політичним замовленням», мета якого – безпідставно звинуватити Росію. Основною сюжетною лінією є теорія змови Заходу проти Росії; перехоплені СБУ розмови сепаратистів про збитий літак вони називають фейком, ставлять під сумнів офіційні результати розслідування та висувають свою версію винуватця трагедії – український літак СУ-25. У фільмі широко використовуються заяви державних лідерів на підтримку Росії, свідчення експертів та «очевидців», коментарі керівників військових підрозділів «ДНР».

Документальний фільм «Українська агонія. Прихована війна», 2015 р. (режисер – німецький журналіст Марк Бартамлай) створений на основі сюжетів, знятих автором під час його перебування серед бойовиків «ДНР». Фільм – чергова агітка Кремля, спроба зняти з Росії відповідальність за розпалювання конфлікту на Донбасі і підтримку сепаратистів та звинуватити в усьому Україну. Зокрема, автор встановлює причинно-наслідкові зв'язки між подіями Майдану у 2014 р., втручанням західних політиків та ситуацією на Донбасі і намагається переконати, що вина за все, що відбувається, лежить на українському народі, зазначивши, що українське телебачення, газети не кажуть правди, це суцільна брехня, що доходить до абсурду... Україна повинна зрозуміти, що Захід намагається зробити її ударною силою у війні проти Росії. Але українці продовжують вірити, що колись вони будуть у Євросоюзі, а їх зарплата буде, як у Німеччині. У фільмі не обійшлося без «визнання своєї провини» полоненими військовими ЗСУ (такі сюжети часто зустрічаються у відеозаписах, що демонструють сепаратисти після катувань полонених українських військовослужбовців), які, за словами режисера, «почали розуміти, що воюють проти свого народу».

У 2019 р. на тимчасово окупованій території Луганщини зняли фільм «Ополченочка». У центрі сюжету – історія трьох жінок, які вступили до «народного ополчення», стали екіпажем танка Т-64БВ, що використовується терористами з «народної міліції ЛНР». Епізодичну роль у фільмі зіграла Н. Поклонська, колишня «прокурор Криму» та уродженка Луганської області, а прообразом головної героїні є Світлана Дрюк, яка за два місяці до прем'єри перейшла на сторону України. Автори

фільму позиціонували його як перший повнометражний фільм студії «Лугафільм», який «розповість правду про Донбас». Його прем'єрний показ планували на 9 травня 2019 р. у Луганську та Донецьку під гаслом «перемогли у 1945-му, переможемо й тепер». Відповідним є й послання фільму: війна – справа не лише чоловіків, заради високої ідеї та через особисті переконання жінки лишають свої родини і йдуть «захищати батьківщину». Герої фільму – козаки, ополченці та їхні військові командири – постають благородними людьми, здатними на самопожертву, і, звісно ж, звинувачують у всьому українських військовослужбовців – «посібників фашистів».

Аналіз російської пропагандистської кінопродукції на тематику Донбасу дає можливість дійти таких висновків: Україна у цих фільмах має винятково негативний образ, поширеними є тези про «антиконституційний переворот», «київський режим», який веде збройну боротьбу проти незгодного з його політикою населення Донбасу, причому звинувачення лунають як у бік очільника держави, так і українських військовослужбовців та простих громадян, які «спонсорують» війну. Вкрай негативною є риторика фільмів: українці – це «хунта», «фашисти», «бандерівці», «радикали» та «націоналісти», які воюють проти «простих людей», «шахтарів». Виключно українських військових звинувачують у обстрілах житлових будинків та загибелі місцевого населення, катуваннях полонених «ополченців», натомість бойовики «ДНР» і «ЛНР» постають народними героями, готовими заради «свободи» та «можливості спілкуватися рідною (російською) мовою» жертвувати своїм життям. Російська кінопропаганда щодо Криму полягає перш за все у створенні ілюзорної картини, яка виправдовує дії Кремля щодо анексії Криму, пояснюючи цей процес «неминучим» та «історично справедливим». У таких фільмах Україна також зображується у негативних конотаціях («незаконно привласнила Крим», «не дбала про його економічний розвиток», проводила «примусову українізацію», тези про економічну та політичну залежність України від Заходу), а російське втручання трактується як «допомога» російськомовному населенню півострова для недопущення «захоплення влади київськими націоналістами».

Таким чином, в умовах інформаційної агресії РФ важливим завданням українського кінематографа є подальше створення власної історико-патріотичної кінопродукції, здатної ефективно протидіяти зовнішнім продуктам кіновиробництва, що негативно впливають на імідж України. У цьому контексті показником того, що вітчизняне історико-патріотичне кіно відображає не вигідну для Росії правду, є заборона демонстрування на її території фільмів «Майдан», «Війна заради миру», «Кіборги» та «Донбас». Отже, українські кінофільми мають потужний потенціал як один із головних інструментів захисту інформаційного простору нашої держави, конструювання загальноукраїнської ідентичності, формування патріотичних почуттів громадян, їхнього прагнення до історичної правди та справедливості, а відтак є дієвим засобом протистояння російській інформаційній агресії та пропаганді.

Література

1. Артем Сивко. Кино и пропаганда. URL: <https://petrimazepa.com/procinema.html>
2. Бойкот російського кіно. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B9%D0%BA%D0%BE%D1%82_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%BE
3. Бурнашов І. Ю. Український кінопрорив (оглядова довідка за матеріалами преси, неопублікованими документами та Інтернету 2014–2015 рр.). URL: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematch_ogliadi/2015/2015_kino15.pdf
4. Георгій Почепцов. URL: <https://detector.media/authors/242/>; Георгій Почепцов. URL: <https://zn.ua/author/georgiy-pochepcov>
5. Голубов О. Кіно чи пропаганда? Крим у російських фільмах. URL: <https://ua.krymr.com/a/kino-chy-propahanda-krym-u-rosiiskykh-filmakh/29585281.html>

6. Данило Горлач. Ви нам не брат-2: російський контент витісняють з українського ефіру. URL: <https://medialab.online/news/vy-nam-ne-brat-2-rosijs-ky-j-kontent-vy-tisnyayut-z-ukrayins-kogo-efiru/>
7. Денисюк С. Г., Івченко К. В. Вплив художнього кіно на процес політичної соціалізації особистості. XLV НТК гуманітарних підрозділів: 2016 рік: матеріали Науково-технічної конференції Вінницького національного технічного університету. Вінниця, 2016. С. 1 – 3.
8. Державна підтримка кіно в Україні: з чого починати і куди прямуємо? URL: <https://mbr.com.ua/uk/news/analytics/263-derzhavna-pidtrimka-kino-v-ukrayini-z-chogo-pochinali-i-kudi>
9. Джолос О. Информационно-психологическая война. Восточный фронт. URL: <http://argumentua.com/stati/informatsionno-psikhologicheskaya-voyna-vostochnyi-front>
10. Діана Куришко. Як ожило українське кіно. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44374696>
11. Документальні фільми та спецпроекти про АТО та війну на Донбасі. URL: <https://ictv.ua/ua/kino/war/>
12. Жеребко О. П. Сучасний стан та тенденції розвитку українських телефільмів. Національний центр театрального мистецтва ім. О. Курбаса. 2017. №12. С. 18.
13. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору» України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH10L00A?an=3>
14. Заточка зрения: какие фильмы о Донбассе пытались показать в России? URL: <https://mkset.ru/news/culture/11-06-2019/zatochka-zreniya-kakie-filmy-o-donbasse-pytalis-pokazat-v-rossii>
15. Звіти Держкіно. URL: <http://dergkino.gov.ua/ua/text/reports-state-cinema.html>
16. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналітична доповідь / за заг. ред. А. Баровської. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2016. 109 с.
17. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 1 лютого 2016 р. № 119-р Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/248862610>
18. Калініна М. Документальное кино как инструмент политического и коммерческого PR: украинский и зарубежный опыт. International scientific journal. 2015. № 6. С. 46 – 52.
19. Катерина Сліпченко. Українське кіно: пробудження сили, прихована загроза та нова надія. URL: https://zaxid.net/ukrayinske_kino_probudzhennya_sili_prihovana_zagroza_ta_nova_nadiya_n_1413922
20. Кацуба М. Вплив художнього кіно на процес політичної соціалізації особистості. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 101. С. 439 – 442.
21. Кацуба М. Художнє кіно як засіб формування масової політичної свідомості. Політичний менеджмент. 2013. № 1 – 2. С. 136 – 144.
22. Кінематографічні уподобання українців. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/kinematograficheskie_predpochteniya_ukraincev.html?fbclid=IwAR3of3p4ecaKA1PcTpYXtygapw0SM9JSigyi5WXgBKGohHVjeKNxO3tOr1U
23. Кіно російської пропаганди. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ShbwxcP9eEg>
24. Кіно і Крим в українському та російському кінематографі. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ydCCZJBu8Ng>
25. Кіноокупація Донбасу: які фільми знімають в ОРДЛО? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii-kino-donbas/30177831.html>

26. Кодування в Україні телеканалів: хто заробить, що думають глядачі і чи існує загроза національній безпеці. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/koduvannia-telekanaliv/30457617.html>
27. Левицький В. Пропаганда у сучасному російському кінематографі. Наукові записки НаУКМА. Теорія та історія культури. 2017. Т. 191. С. 29 – 32.
28. Марк Крутов. Пропаганда Кремля. Україна заборонила вже близько 400 фільмів країна-агресора. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27163184.html>
29. Марта Климчишин. На фронті образів та ідей: молоде українське кіно і російська пропаганда. URL: <https://lysty.net.ua/norufilms/>
30. Марта Сырчина. Георгий Почепцов: «Украине нужен свой массовый герой книг и фильмов, без которого не бывает ни одной сильной нации». URL: <https://www.newmedia21.eu/analizi/georgij-pocheptsov-ukraine-nuzhen-svoj-massovy-j-geroj-knig-i-fil-mov-bez-kotorogo-ne-by-vaet-ni-odnoj-sil-noj-natsii/>
31. Мар'яна Закусило. Українці підтримують українізацію ефіру. URL: <https://detector.media/infospace/article/168405/2019-06-25-ukraintsi-pidtrymuut-ukrainizatsiyu-efiru-a-demonstratsiyu-nasylstva-na-tb-vvazhayut-shkidlyvoyu-doslidzhennya-natsrady-ta-kmis/>
32. Національна стратегія розвитку кіноіндустрії України на 2015 – 2020 роки (проект). Державне агентство України з питань кіно. Київ, 2015. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1201.html
33. Почепцов Г. Информационные войны. Основы военно-коммуникативных исследований. Москва: Рефл-бук, Киев: Ваклер, 2000. 576 с.
34. Розвиток ринку українського кіно: проблеми і перспективи. Телеканал TV5. URL: <https://tv5.zp.ua/news/rozvitok-rinku-ukrayinskogo-kino-problemiperspektivi/>
35. Роман Разум: Фильм «Ополченочка» – это максимально реалистичное кино о войне в Донбассе. URL: <https://novorosinform.org/776832>
36. Скрытая война. Немецкий журналист снял фильм о Донбассе. URL: https://aif.ru/politics/world/skrytaya_voyna_nemeckiy_zhurnalist_snyal_film_o_donbasse
37. Толокольников К. Переорієнтація на себе. URL: <https://detector.media/rinok/article/95600/2014-07-09-pereoriientatsiya-na-sebe/>
38. Українофобія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українофобія#У_кіно
39. Фільм «Віддалений гавкіт собак» про хлопчика з Донбасу увійшов до шкільної програми Данії. URL: <https://www.unian.ua/lite/kino/film-pro-viynu-na-donbasi-viddaleniy-gavkit-sobak-uvyishov-do-shkilnoji-programi-daniji-11301935.html>
40. Фільм «Донбас. Окраїна» є черговим екземпляром російської пропаганди. URL: <https://istanbul.mfa.gov.ua/news/75435-filym-donbas-okrajina-je-chergovim-jekzemplyarom-rosijsykoji-propagandi>
41. Фісенко Т. Кінематограф у формуванні громадянської думки. Обрії друкарства. 2020. № 1 (8). С. 205 – 223.
42. Цикл документальних фільмів «Неоголошена війна». URL: https://tv.suspilne.media/programs/neogoloshena_viyna
43. Черкасова Н. О. Українські телеканали як важливий механізм підтримки національного кінематографа. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. 2015. № 3. С. 102 – 108.
44. Чого бракує українському кіно? RE: Форма. URL: <https://rada.opora.ua.org/novyny/reforma/11591-choho-brakuie-ukrainskomu-kinoreforma>
45. Чупрій Л., Настояща К. Розвиток вітчизняних культурних індустрій у контексті забезпечення гуманітарної безпеки України. Політичний менеджмент. 2011. № 5. С. 117 – 126.
46. Шеломовська О. Кіно на українських телеекранах: за результатами контент-аналізу програм телепередач. Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2016. Вип. 37. С. 183 – 193.

47. Як змінилися уподобання та інтереси українців до засобів масової інформації після виборів 2019 р. та початку пандемії COVID-19 (серпень 2020 р). Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/yak-zminylys-upodobannia-ta-interesy-ukraintsiv-do-zasobiv-masovoi-informatsii-pislia-vyboriv-2019r-ta-pochatku-pandemii-covid19-serpen-2020r>
48. Яке кіно любляють дивитись українці. URL: <http://sich.zp.ua/iake-kino-poliubliaiut-dyvytys-ukraintsi>

РОЗДІЛ 6. РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСАХ В УМОВАХ НЕОІМПЕРСЬКОЇ РЕВАНШИСТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ КРЕМЛЯ ЩОДО УКРАЇНИ

6.1. ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ: ВИКЛИКИ Й ЗАГРОЗИ

Актуальність дослідження заявленої теми полягає в тому, що вивчаючи становище української діаспори у Російській Федерації в умовах політики реваншу Кремля щодо України й українців, маємо можливість наголосити на тому, що ця проблема потребує спеціальних заходів з боку української держави, спрямованих на підтримку національної ідентичності та самосвідомості українців зарубіжжя, оскільки, українська самобутність є одним з найважливіших чинників національно-культурної єдності українців, що мешкають за межами України.

Здійснюючи аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, ми можемо стверджувати, що проблема становища української діаспори РФ у контексті реваншистської політики Кремля щодо України й українців стає важливим об'єктом наукових досліджень. Окремі аспекти цієї важливої теми торкалися у своїх дослідженнях А. Бондаренко [1], Я. Гелетій [2], В. Гіршов [3], В. Гнатюк [4], А. Дробович [6], Ю. Земський [7], В. Ідзьо [10], І. Костюкова [11], І. Луб'янов [12], Л. Мазука [13], В. Семененко [16], В. Сінельнікова [17], І. Соловей [18] та інші.

Мета дослідження полягає в осмисленні становища української діаспори у Російській Федерації в умовах політики реваншу Кремля щодо України й українців. Для досягнення поставленої мети вважаємо за доцільне: 1. Лаконічно охарактеризувати стан досліджуваної проблематики. 2. Проаналізувати політику РФ щодо поглинання народів РФ і перетворення їх у росіян. 3. Охарактеризувати місце української діаспори в сучасній РФ, ґрунтуючись на даних переписів населення (1989 р., 2002 р, 2010 р.). 4. Осмислити вплив системної політики реваншу РФ (зокрема інформаційної пропаганди) на мовну сферу української діаспори Росії. 5. Показати загрозу існування української мови в середовищі української діаспори РФ та наголосити на важливості підтримки з боку України зарубіжних українців загалом і в РФ зокрема. 6. Підвести підсумки дослідження.

Російська Федерація – багатонаціональна країна. Згідно з даними перепису населення 2002 року, у РФ проживають представники понад 200 націй, народів і народностей (перепис 2010 р.) [9]. Важливість цього факту відображена в преамбулі до Конституції РФ. Головні етноси країни: росіяни – 77,7 %, татари – 3,7 %, українці – 1,4 %, башкири – 1,1 %, чуваші – 1 %, чеченці – 1 %, інші – 14 % [14].

Разом з тим, російська влада намагається поступово і цілеспрямовано проводити політику зросійщення всіх інших етносів. Якщо проаналізувати всеросійські переписи населення, то можна прослідкувати як зменшується кількісний склад корінних народів РФ. Якщо Конституція РФ надає всім етнічним спільнотам де-юре гарантовані можливості для розвитку їхніх мов, культур, звичаїв та традицій, то де-факто метрополія всіляко намагається обмежити застосування неросійських мов тощо. На думку голови Українського інституту національної пам'яті А. Дробовича, на папері російське законодавство прогресивне і демократичне, оскільки Росія – федеративне державне утворення. Більшість національних республік РФ мають статус держав із власними конституціями, урядами, парламентами та широкими повноваженнями, але на практиці – це безправні губернії, які безжально експлуатують метрополію [6].

Оскільки російський народ зазнає депопуляційних змін, у зв'язку з загальноєвропейською демографічною ситуацією, Кремль намагається збільшити кількість етнічних росіян за рахунок інших етносів РФ. Особливо важливе місце у цій

імперській політиці відводиться російській мові, яка поступово має повністю поглинути всі інші мови.

У зв'язку з цим А. Дробович зазначає: «У 2018 році Державна дума внесла зміни до федерального закону “Про освіту”, згідно з якими державні мови національних республік РФ перестали бути обов'язковими для вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах» [6].

Також дослідник наголошує: «Не лише Володимир Путін, але й представники автохтонних народів РФ чудово розуміють, що зникнення мови – це прямий шлях до зникнення народу. Саме тому витіснення національних мов зі шкільної освіти та інших публічних сфер зустрічає відчайдушний спротив у республіках. Незважаючи на поліцейний терор, люди виходять на масові мітинги, влаштовують ходи, одиночні пікети, кампанії зі збору підписів. 10 вересня 2019 року заслужений удмуртський вчений Альберт Разін вчинив акт самоспалення перед парламентом Удмуртської Республіки. Перед тим, як підпалити себе, він тримав плакат з цитатою аварського поета Расула Гамзатова: «І якщо завтра моя мова зникне, то я готовий сьогодні померти»» [6].

Отже, протягом тридцяти років існування РФ як незалежної демократичної федеративної держави де-юре, а де-факто – це третя реінкарнація російської імперії, яка намагається відновити свою потугу і знову стати наддержавою. На цьому шляху наразі є багато перепон, однією з вагомих є незалежна українська держава, український народ та українська діаспора, у тому числі й українці в РФ. На превеликий жаль, українська діаспора у Росії швидкими темпами асимілюється, втрачаючи свою рідну українську мову, культуру, звичаї та традиції. Це можна підтвердити фактами з переписів населення.

Українці у Росії становлять найбільшу українську діаспору в світі. Якщо у 1989 р. за даними Всесоюзного перепису українців у РСФРР було 4,36 млн., то згідно загальноросійського Перепису 2002 р. українців нараховувалося 2,94 млн. У відсотковому відношенні 2002 р. до 1989 р. це становить 67,5 %. В абсолютному співвідношенні кількості українців до усіх громадян, які мешкали спочатку у РСФРР (1989 р.) – 3%, а потім у РФ (2002 р.) – 2 % [8].

Згідно з переписом 2010 р., в РФ проживає 1 927 988 українців, або 1,4 % загальної чисельності населення, що робить їх третьою за величиною етнічною групою після росіян і татар у Росії. У Росії українською говорить 1,1 млн. осіб (за даними перепису 2010); а за переписом 2002 р. – 1,8 млн. осіб [9].

Аналізуючи ці статистичні дані, ми можемо зробити висновок, що кількість етнічних українців у РФ з кінця 80-х рр. XX ст. до початку 10-х рр. XXI ст. невблаганно зменшується. У свою чергу, чисельність україномовної української діаспори за 8 років (з 2002 по 2010 рр.) скоротилася на 0,7 млн. осіб. Всі ці цифри вказують, що відбувається активне поглинання й зросійщення української діаспори у РФ.

Етнічні українці у Росії завжди перебували під сильним асиміляційним пресом спочатку імперської, потім радянської, а тепер й сучасної влади. Оскільки їх українська самобутність викликала занепокоєння у владоможців. Враховуючи ці обставини найбільш пасіонарні особистості з української діаспори намагалися створити культурні організації, об'єднання тощо, з допомогою яких вони б не тільки зберігали українську мову, культуру, традиції, звичаї, але і передавали у спадок своїм дітям і внукам. Спочатку сучасна російська влада ставилася до цих українських організацій досить виважено, але з приходом до влади В. Путіна розпочалися деякі утиски, які з часом перетворилися на гоніння українських культурницьких громад.

24 листопада 2010 р. Верховний суд РФ заборонив федеральну національно-культурну автономію українців у РФ («Українці Росії») через виступи її керівника на радіо та заходах, присвячених пам'яті жертв Голодомору. Аналогічна ситуація складається з Об'єднанням українців у Росії. Його планують закрити під приводом порушень статуту. Крім об'єднань під тиск підпадають заклади культури. 17 квітня

2008 р. зупинено діяльність Українського освітнього центру при середній школі № 124 (2008 р.) під приводом відсутності дозвільних документів на саме існування Українського освітнього центру. У 2006 – 2007 рр. чинилися тиск і перевірки працівників Бібліотеки української літератури в Москві. Працівники бібліотеки заявляли про гоніння на них з боку ФСБ. 21 грудня 2010 року було вчинено новий обшук бібліотеки співробітниками ФСБ Росії. Основна причина – пошук літератури екстреміського й антиросійського характеру. Вилучено низку книжок. 24 грудня 2010 року – знову обшук, у ході якого вилучено жорсткі диски з комп'ютерів бібліотеки, а також читацькі квитки. Бібліотеку було опечатано й закрито. Міністерство юстиції РФ вирішило ліквідувати Сибірський центр української культури «Сірий Клин» у м. Омську в 2020 році [19].

Ю. Земський зазначає: «Так, станом на 1989 р. на теренах РФ проживало 4362,8 тис. українців, а вже за переписом населення 2002 р. лише 2943,5 тис., тобто число українців скоротилося нібито на 32,5%. Насправді ж таке скорочення числа відбулося лише через величезну кількість тих, хто відмовився від свого українського походження й рідної мови. Згідно з неофіційною статистикою число українців в РФ сягає понад 10 млн. людей. Українці РФ не мають ні україномовних шкіл, ні своїх бібліотек, ні радіо рідною мовою, ні телебачення. Українські громади гуртуються та діють виключно за власною ініціативою, користаючись законодавством, яке формально не забороняє національно-культурної роботи. Проте в умовах антиукраїнської істерії останніх років навіть суто культурна робота опинилася під загрозою звинувачень в екстремізмі. Тож Українській державі слід нарешті рішуче навести лад щодо захисту українських національних інтересів, бодай для початку у власних національних кордонах й тим самим надати впевненості українцям діаспори, що зовсім незабаром й на теренах РФ назватися українцем буде за честь» [7].

За переписом 2010 р. кількість українців у РФ становило 1 927 988 осіб, у відсотковому відношенні до загальної кількості населення РФ це становило 1, 35 % [19].

Отже, майже за 10 років кількість українців РФ зменшилася на 1 мільйон. Це відбулося не лише шляхом депопуляції етнічної спільноти українців, а переважно через їх активне поглинання російсько-імперським етносом. Ряд авторів та організацій вважають офіційні оцінки чисельності українців у Росії заниженими. Альтернативні дані дають приблизно 5 млн. українців. Триває швидка асиміляція українців.

З цього приводу В. Гнатюк зазначає: «Українці Росії є найбільшою діаспорою наших країн у світі, яка налічує, за офіційною статистикою, приблизно два мільйони осіб, фактично ж значно більше. Однак унаслідок агресивної імперської політики Російської держави ця велетенська маса наших співвітчизників, що дорівнює населенню деяких країн світу, немає в Російській Федерації елементарних умов для задоволення своїх національно-культурних потреб – україномовних ЗМІ, достатньої кількості освітніх закладів, культових будівель і поступово занепадає, асимілюючись швидкими темпами» [4].

Проаналізувавши проблеми української діаспори у РФ В. Гіржов наголошує: «Українців у Росії (за переписом 2010 р.) нараховується 1 млн 930 тис., а було 2 млн. 940 тис. (за переписом 2002 р.) Тобто, це громадяни Російської Федерації, які свідомо ідентифікують себе як етнічні українці. Насправді, їх у рази більше. Вони – третя за чисельністю етнічна група (після росіян і татар), і другий за чисельністю етнос, що не має своєї власної території в РФ. Зменшення упродовж восьми років на мільйон кількісного складу українців свідчить про незворотний процес асиміляції, руйнацію української діаспори в Російській Федерації. Нинішню ситуацію в українському русі Росії можна сміливо назвати кризовою. Причин, що призвели до цього, кілька. Перша: традиційне ставлення російської влади до українського питання – все залишається як і сто, і двісті років тому. Друга: складні українсько-російські міждержавні відносини і як наслідок – військова агресія Росії проти України. Третя: ментальна неоднорідність

українців Росії та існуючих тут організацій. Четверта: недостатня підтримка Українською державою громадських об'єднань українців РФ у відстоюванні ними інтересів, спрямованих на збереження національної ідентичності, чого вимагає Конституція держави» [3].

Також дослідник осмислюючи імперсько-шовіністичну політику Кремля щодо українців у РФ наголошує: «Як підсумок – ліквідація Верховним судом РФ обох загальноросійських організацій: Об'єднання українців Росії та Федеральної національно-культурної автономії українців Росії і створення замість останньої – псевдоукраїнської автономії, очільник якої, відвертий українофоб, представляє двомільйонну українську громаду РФ у Раді з міжнаціональних відносин при президентові Росії. Натомість, створеному в травні 2012 року замість Об'єднання українців Росії Українському Конгресу Росії (УКР), Мін'юст вже двічі відмовив у реєстрації. «Зачистка» українського руху в РФ на цьому не завершилася: нещодавно російська влада внесла до так званого «патріотичного стоп-листа небажаних організацій» (іноземних агентів!) обидві діаспорні надбудови: Світовий Конгрес Українців (СКУ) та Українську Всесвітню Координаційну Раду (УВКР). Це поставило під загрозу діяльність п'яти регіональних громадських організацій Росії, які три роки тому були прийняті до складу СКУ. Сьогодні в Росії немає жодної загальноросійської газети для українців, відсутні радіо- і телевізійні передачі, а діаспорні ЗМІ не мають надійних джерел фінансування. Тут не існує жодної повноформатної української школи чи дошкільного дитячого закладу, а спроба створити в Москві бодай один український клас, натикається на всілякі бюрократичні перепони з боку російської влади. Незважаючи на значні проблеми, українські громадські організації в регіонах, яких – від Камчатки до Калінінграда і від Норильська до Краснодару нараховується більше ста, проводять досить активну культурно-просвітницьку роботу, спрямовану на збереження й розвиток народних традицій, культури, мови тощо. Велике занепокоєння в українській громаді Москви (а в столичному мегаполісі мешкають 254 000 етнічних українців) викликає історія навколо Бібліотеки української літератури. Директор єдиної такого роду книгозбірні в РФ майже рік перебуває під слідством – їй інкримінують «розпалювання міжнаціональної ворожнечі» та «розтрату», а саму установу, створену силами українців Москви розформовують, а фонди передають до Бібліотеки іноземної літератури» [3].

Становище української мови у РФ є досить критичним і викликає занепокоєння. За переписом населення 2010 р. найбільш багаточисленних національностей за рідною мовою, українська мова посідає передостаннє місце і має 0,36 %. Серед 1 925 001 осіб української діаспори у РФ 1 455 577 вказали, що їхньою рідною мовою є російська мова і лише 466 548 вказали, що їх рідною мовою є українська мова [15].

Проаналізувавши дані перепису, ми прийшли до висновку, що цілеспрямована асиміляційна політика призводить до депопуляції української діаспори у РФ, втратою місцевих українців своєї самобутності, рідної мови і культури.

На думку А. Дробовича, занепад мов народів РФ не є ані природним процесом, ані «спільною для нас трагедією». Це результат русифікації – цілеспрямованої політики Москви, яка має на меті знищення етнічного різноманіття і демонтаж федералізму в Росії [6].

У свою чергу, В. Гнатюк наголошує: «Через таке ставлення з боку титульної нації Російської Федерації деякі слабші духом українці зрікаються своєї національної належності, асимілюються, і цей процес чимраз дужче набирає обертів...Ще один прикрий наслідок імперської політики Росії щодо українців – це жахливий дисбаланс у задоволенні національно-культурних потреб росіян в Україні та українців у Росії. Якщо Українська держава щороку виділяє з бюджету мільярдні кошти на фінансування російських шкіл, театрів, ЗМІ, то відповідні витрати російського бюджету стосовно української діаспори фактично дорівнюють нулю. Кілька років тому тодішній президент Медведев обіцяв виділити кошти на утримання шкіл, газет, телеканалу для

українців, проте ця обіцянка залишилася порожнім звуком. І так буде доти, доки українська влада не поставить це питання “руб” й не домагатиметься усіма силами певної симетрії у задоволенні потреб української діаспори в Росії» [4].

В. Гіржов зазначає: «Українці на місцях залякані, дезорієнтовані, адже на них здійснюється відвертий чи прихований тиск з боку влади, спецслужб, згубно діє й загальна атмосфера ксенофобії, антиукраїнської істерії в російському суспільстві. Що робити у цій ситуації, тобто, виходячи із вищесказаного? Перш за все, слід наповнити реальним змістом Програму співпраці Уряду України із закордонними українцями та більш активно порушувати перед світовим співтовариством питання кричущого порушення в Росії прав етнічних українців. Необхідно добитися ефективної співпраці за формулою: «Україна допомагає діаспорі, діаспора підтримує Україну» [3].

10 травня 2018 р. затверджено постановою Кабінету Міністрів України Державна Програма співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року. Метою Програми є забезпечення поглиблення співпраці із закордонними українцями шляхом підвищення ефективності роботи органів виконавчої влади із закордонними українцями та їх громадськими організаціями, спрямованої на збереження національної самобутності та сприяння задоволенню національно-культурних і мовних потреб закордонних українців, використання потенціалу української діаспори для формування позитивного іміджу України у світі, просування економічних інтересів нашої держави, утворення груп, що сприяють реалізації інтересів нашої держави за кордоном, популяризації української мови та культури, забезпечення всебічної практичної підтримки органами влади країн проживання закордонних українців подальшої інтеграції України до європейської спільноти [5].

Оскільки, український народ має одну з найбільших діаспор у світі, яка здатна сприяти реалізації інтересів України та формуванню її міжнародного іміджу, тому Державна Програма співпраці із закордонними українцями мала стати дієвим інструментом реалізації державної політики у сфері розвитку та поглиблення співробітництва із закордонними українцями. Виконання Програми мало здійснюватися шляхом визначення пріоритетних завдань і заходів щодо співпраці з громадськими організаціями закордонних українців з урахуванням специфіки країн їх проживання та реалій сьогодення, реалізації проектів і здійснення заходів. Планувалося активізувати інформаційно-роз’яснювальну діяльність з посилення протидії антиукраїнській пропаганді, формувати позитивний імідж України, просувати інтереси української держави за кордоном шляхом надання фінансової підтримки громадським організаціям закордонних українців для забезпечення випуску періодичних видань засобів масової інформації, підготовки та випуску теле- і радіопрограм, публікацій з української тематики в засобах масової інформації за кордоном, підтримання інтернет-ресурсів, проведення фізкультурно-спортивних заходів та заходів щодо розвитку молоді; проводити системну культурно-інформаційну роботу, спрямовану на посилення зв’язків із закордонними українцями та їх соціально-культурну підтримку; сприяти діяльності українських культурно-інформаційних центрів у країнах проживання закордонних українців; поглиблювати співпрацю з представниками української діаспори у сфері національно-патріотичного виховання, зокрема щодо збереження і популяризації українських традицій; залучати молодь з числа закордонних українців до розвитку української культури і традицій; надавати допомогу закладам освіти за кордоном, у яких навчання здійснюється українською мовою або вивчається українська мова, а також суботнім та недільним школам, які створені при громадських організаціях закордонних українців, шляхом забезпечення таких закладів підручниками, навчально-методичною та довідковою літературою для вивчення української мови [5].

На жаль, заплановані завдання і заходи Програми щодо її виконання внаслідок недофінансування та трансферу влади (перемога на президентських виборах 2019 р. В. Зеленського, формування нової команди та зміна акцентів у її роботі), не сприяли

виконанню всіх поставлених амбітних завдань. Це стосується закордонних українців загалом, так і української діаспори, яка мешкає у РФ. В умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни, очільники Кремля всіляко намагалися перешкоджати налагодженню стосунків української держави з українцями, які мешкають у РФ. Тому є нагальна потреба у прийнятті нової державної Програми співпраці із закордонними українцями, в якій треба обов'язково окремими пунктами виділити допомогу українській діаспорі у РФ задля збереження її самобутності та неповторності, сприяння задоволенню базових культурних, інформаційних і мовних потреб української діаспори, розвою українських тисячолітніх традицій, збереження та розвитку української мови.

Окремо треба наголосити на державній підтримці розвитку української блогосфери у Всесвітній мережі Інтернет. Наразі російська мова і поп-культура займають панівне місце в інтернет-середовищі, оскільки серед блогерів побутує думка, що саме російська мова їм дасть можливість отримати швидку популярність і визнання. На противагу цьому, найбільш патріотичні українські громадяни, які популяризують українську мову, культуру, світогляд сприяють збереженню і розвитку українського етнокультурного середовища. Зокрема, це такі тік-токери як Данило Гайдамака, Андрій Шимановський, відомий український кулінар Євген Клопотенко, який популяризує українські страви (проект «Борщ»), засновники гумористичного каналу «Чоткий паца» – одного з найбільш україномовних гумористичних каналів тощо. Всі ці проекти не лише допомагають розвитку української мови й культури в Україні, але й сприяють збереженню і поширенню української самобутності за її межами, а саме у середовищі закордонних українців, у тому числі й серед етнічних українців у РФ.

РФ проводить жорстку агресивну політику асиміляції щодо української діаспори. Нав'язує свою російську ідеологію, закриває діаспорні об'єднання, українські національні церкви, застосовує репресивні заходи проти українців. У зв'язку з чим, українці змушені приховувати свою національність. Українська діаспора у РФ втрачає свою самобутність та неповторність, забуває свою рідну українську мову, історію, традиції і звичаї, асимілюючись і зливаючись з російським народом. Тому, на нашу думку, з боку Української держави потрібно запровадити дієву Програму взаємодії із зарубіжними українцями. Включити у Програму інформацію про різні заходи (конгреси, конференції, круглі столи, семінари, вебінари, фестивалі, кінопокази), відвідуючи які українська діаспора з РФ буде знайомитися з українською мовою, історією, наукою, літературою, звичаями та традиціями, піснями, фільмами (мультфільмами). У зв'язку з тим, що зараз влада РФ, прикриваючись пандемією, не надає дозвіл на в'їзд української діаспори РФ в Україну, то залучати їх до онлайн-заходів, які проводяться в Україні, а також створювати на Ютубі канали з українським контентом (українські пісні, звичаї, традиції, легенди, заняття з української мови, історії і т.ін.) для популяризації всього українського у мережі Інтернет.

Проаналізувавши становище української діаспори у Російській Федерації в умовах політики реваншу Кремля щодо України й українців нами зроблені такі висновки: 1. Лаконічно охарактеризовано стан досліджуваної проблематики, яка надалі потребує подальшого дослідження. 2. Проаналізовано політику РФ щодо поступового й цілеспрямованого поглинання неросійських народів РФ й остаточне перетворення їх у росіян («русских»). 3. Охарактеризовано місце української діаспори в сучасній РФ, ґрунтуючись на даних переписів населення (1989 р., 2002 р, 2010 р.). 4. Осмислено вплив системної політики реваншу РФ (зокрема інформаційної пропаганди) на мовну сферу української діаспори Росії, а саме невпинне зросійщення українців РФ та втрату ними етнічної самобутності. 5. Виявлено загрозу існування української мови в середовищі української діаспори РФ та наголошено на важливості підтримки з боку України зарубіжних українців загалом і в РФ зокрема.

Література

1. Бондаренко А. Розвиток, сучасний стан і проблеми українських церков в Росії. URL: <http://kobza.com.ua/cerkva/2366-rozvytoksuchasnyj-stan-i-problemy-ukrajinskyh-cerkov-v-rosiji.html>
2. Гелетій Я. Проблеми збереження національної ідентичності української діаспори в Росії // II Міжнародна наук.-практ. конф. «Діаспора, як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації (у рамках Конгресу української діаспори, 18-20 червня 2008 р., м. Львів)»: Зб. доп. – Л. : МІОК, 2008.
3. Гіржов В. Проблеми українців Росії – найбільшої діаспори в світі // Українська діаспора: проблеми дослідження. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції. Острого, 2016. С. 18 – 20. URL: https://idud.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/Tezy_Conferencia_Diaspora_2016.pdf
4. Гнатюк В.Р., 2013 Українці Росії у ХХІ ст.: далі під імперським пресом. Національний університет «Львівська політехніка», 2013. С. 219 – 225. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21520/1/40-219-225.pdf>
5. Державна Програма співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344-2018-%D0%BF#Text>
6. Дробович А. Про історичну єдність в тюрмі народів. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/pro-istorychnu-yednist-v-tyurmi-narodiv>
7. Земський Ю. С. Проблема збереження національної ідентичності української діаспори на теренах РФ в умовах інформаційного шовінізму початку ХХІ століття. Українська діаспора: проблеми дослідження. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції. Острого, 2016. С. 47–49. URL: https://idud.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/Tezy_Conferencia_Diaspora_2016.pdf
8. Итоги Всероссийской переписи населения 2002 года. URL: <https://rg.ru/2004/03/31/perepis-dok.html>
9. Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года. URL: https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/results.html
10. Ідзьо В. Українська діаспора в Росії. – Львів, 2002. – 303 с.
11. Костюкова И. Про права украинцев в России. URL: <http://www.vz.ru/politics/2012/3/19/565593.html>
12. Луб'янов І. Росія продовжує воювати з Україною в гуманітарній сфері. URL: <http://gazeta.ua/post/368408>
13. Мазука Л.І. Українська діаспора в Росії: актуальні проблеми збереження національної ідентичності // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5).
14. Населення Росії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97
15. Перепись 2010. Население наиболее многочисленных национальностей по родному языку. URL: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-08.xlsx
16. Семененко В. Як українцям відчувати себе українцями в Росії. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/01/13/7237165/>
17. Сінельнікова В. Східна українська діаспора сьогодні: перспективи і реалії культурної співпраці з Україною (Українці Нижнього Поволжя) // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – 2014. – Випуск 20. (Т. 2).
18. Соловей І. Об'єднання української громади Росії дозволить почати і її фінансування. URL: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/obe_dnannya_ukraiinskoi_gromadi_rosiii_dozvolit_pochati_iii_finansuvannya_posol_1731704
19. Українці Росії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97

6.2 ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛАВИ СТЕЦЬКО: ДЕРЖАВОТВОРЧІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ (ПОЧАТОК 90-Х – ПОЧАТОК 2000-Х)

Початок 90-х років ХХ ст. можна охарактеризувати як перехідний період, що став визначальним для подальшого розвитку державно-політичних, громадсько-політичних та етнокультурних процесів в Україні. Реваншистська політика Росії щодо України продовжилася відразу після проголошення незалежності. У 1991 р. кремлівський комуністично-тоталітарний режим зазнав поразки, проте Росія, як його правонаступниця, продовжила політику реваншу. Після краху СРСР на політичній арені, Росія намагалася повернути та зберегти свій колишній вплив на країни т.зв. «соціалістичного табору». Активізація цього процесу виявилася у тому, що вона намагалася і далі контролювати культурно-історичні процеси на пострадянському просторі, зокрема, в Україні, попри прагнення українського народу до національного самовираження й самоствердження та державної незалежності. Боротьба національно-визвольної та комуно-більшовицької ідеологій на шляху становлення української національної суверенної держави на пострадянському просторі продовжилася і вплинула безпосередньо на хід та особливості етнокультурних процесів та державну політику України. Українська національно-визвольна державницька ідеологія засновувалась на принципах соборності, національної ідентичності та народного волевиявлення. Натомість, кремлівська ідеологія прагнула повернути під свій вплив Україну, не визнаючи політичну поразку, намагаючись повернути колишні важелі впливу та здійснити мрію про «реінкарнацію СРСР» у вигляді російської неоімперії.

Важливо зазначити, що поняття «етнокультурні» об'єднує всі процеси, що пов'язані зі становленням українського народу (етносу) та його держави, тобто включає як внутрішні, так і зовнішні чинники, що так чи інакше в певний період часу безпосередньо або опосередковано впливали на народ, його мову, освіту, культуру та державну політику тощо. Державотворчі процеси розглядаються у статті як передумови, рушійні сили або причини чи наслідки націєтворчих, політичних та геостратегічних процесів, що вплинули на розвиток української державності та визначаються передусім способами ведення політичної боротьби з політикою реваншу Кремля. Збереження українськості як етнокультурної особливості виявляється у прагненні відновлення національної державності в умовах пострадянського простору, що було великим подвигом національного духу визначних постатей, які сприяли відновленню незалежності України.

Результати спрямованого гібридного впливу великодержавної етнокультурної політики Росії щодо України та її народу, що розпочався у 90-х, можемо спостерігати й сьогодні, у 30-ту річницю незалежності України. Суперечливий характер російсько-українських взаємин за ці роки поступово переріс в російсько-український конфлікт. Проросійські сили як в Україні, так і поза її межами, постійно прагнуть політичного реваншу, намагаючись повернути колишню українську радянську соціалістичну республіку під вплив неоімерського «руського мира» шляхом активної територіальної, мовної й культурно-історичної дискримінації, асиміляції, «радянзації» та «русифікації» або «зросійщення». Така політика Росії призвела до того, що вже восьмий рік тимчасово окупований Крим, а на Сході України продовжується: збройне протистояння та дестабілізація ситуації (2014–2021); зросійщення українського етнокультурного простору; гібридна агресія щодо всього українського; знецінення українських державно-політичних, культурно-мистецьких та традиційних цінностей та ін.

Після кризового пострадянського періоду початку 90-их українська державність була надзвичайно вразливою. Відстоювати українську державну та етнокультурну окремішність, нівельовану роками більшовицького й радянського

панування, було завжди надзвичайно складно. Можна вважати, що «переломний» період продовжується і досі, перетворившись у затяжну системну кризу. А після «зламу» та ескалації конфлікту в кінці 2013 – на початку 2014 років, він постійно підігрівається, тримаючи не лише Україну, але й усю світову громадськість в напрузі. Отже, на тридцятому році відновлення незалежності Україна знову опинилася в епіцентрі міждержавних відносин Росія – Європейський Союз – США.

Роль зарубіжного українства у цьому процесі була завжди досить важливою. Під час радянського панування діаспорні націоналістичні організації, зокрема закордонні частини Організації Українських Націоналістів (ОУН), вели боротьбу з комуністичним радянським режимом підпільно. З відновленням незалежності України боротьба націоналістів із рештками радянського політичного режиму продовжилася. Українці, що постраждали від політичних переслідувань та опинилися в екзилі, повернулися в Україну.

Єдиного координаційну центру, що проводив би організаційну щоденну роботу в Україні не було, його треба було створити, щоб протиставити організованій роботі т.зв. «п'ятої колони» в Україні, координованій з Кремля. Діячі української діаспори після повернення в Україну продовжили національно-визвольну діяльність і боротьбу з негативними наслідками політики реваншу Кремля у державотворчій та етнокультурній сферах.

Однією з тих, хто мав продовжити цю роботу в Україні, була визначна державно-політична та громадсько-політична діячка діаспори, революціонерка та націонал-патріотка – Слава Стецько (Ганна-Євгенія Йосипівна Музика, Ярослава Йосипівна Стецько) (14.05.1920 – 12.03.2003). Народилась на Тернопільщині, в селі Романівка 14 травня 1920 р. Зі вступом до Організації Українських Націоналістів (ОУН) в юнацькі роки розпочалося усвідомлене формування її національно-патріотичної позиції (1938 – 1944). Другий період її життя (47 років) пройшов в еміграційному політичному середовищі, де вона сприяла розвитку ідеології ОУН, на дипломатичному рівні разом із чоловіком Ярославом Стецьком пропагувала й обстоювала ідею незалежності України. Третій період (1991 – 2003) – повернення та активна участь у державному, громадсько-політичному та культурно-просвітницькому житті незалежної України, займаючись активною громадсько-політичною, парламентською, просвітницькою та благодійною діяльністю [14]. Маючи фах політолога, соціолога, психолога та конференц-перекладача, вона займала поважні посади у націоналістичних організаціях, такі як: Президент Антибільшовицького блоку народів (АБН) (1986–1996), голова Проводу ОУН (б) (1991–2000), голова політичної партії Конгрес Українських Націоналістів (КУН) (1992–2003), постійний делегат у Всесвітній Антикомуністичній Лізі (ВАКЛ), а також депутат Верховної Ради України другого (1997), третього (1998) і четвертого (2002) скликань; з 1997 р. була уповноваженою представницею депутатського об'єднання «Нація і держава» [42], з 1998 р. працювала у складі Комітету у закордонних справах і зв'язках з СНД Верховної Ради України (1998) [34]; з 2001 р. увійшла до виборчого блоку Віктора Ющенка «Наша Україна» [40].

Досліджуючи парламентську діяльність Слави Стецько та її роль в державно-політичному житті, важливо ширше охопити й детальніше проаналізувати вищезазначений період, виявити причинно-наслідкові зв'язки, тенденції та закономірності у політичних протистояннях і показати особливості формування достатньо на той час впливової політичної сили – націоналістичної партії Конгрес Українських Націоналістів (КУН), що стала уособленням легалізації підпільної ОУН (б), та охарактеризувати її роль у політичному житті України.

Мета – дослідити парламентську та громадсько-політичну діяльність Слави Стецько та проаналізувати її внесок у розвиток державно-політичних та етнокультурних процесів в Україні у період від початку 90-х років XX ст. до початку 2000-х років XXI ст.

Завдання – охарактеризувати вплив діяльності Слави Стецько на розвиток державно-політичних і націоформуючих ідей та етнокультурних процесів в Україні й проаналізувати її роль у створенні та діяльності політичної партії КУН в Україні.

Деякі аспекти громадсько-політичної діяльності Я. Стецько частково розглядалися раніше у ряді статей, оприлюднених як результат НДР «Етнокультурні процеси в Україні (1985 – 2017)», що розроблялася у відділі української етнології НДІ українознавства протягом 2018 – 2020 рр. [14, 15, 16]. У межах НДР «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації», що виконуватиметься протягом 2021 – 2023 рр., розглядатимуться основні моменти її державно-політичної діяльності, зокрема парламентської.

Передусім, державницька позиція Слави Стецько полягала у тому, що силу української держави вона бачила у єдності її народу супроти спільної загрози в умовах посиленого тиску з боку Росії: «Державу мусить будувати цілий нарід, тільки тоді можна буде сподіватися, що українська держава укріпиться і що її не можна так легко ліквідувати. Адже зазіхання Росії далі існують і є загроза подальшого тиску з боку Росії на Україну. Тепер ми мусимо подбати, щоби був затертий кордон між Західною та Східною Україною» [26, с. 168].

Слава Стецько, як дуже вільнолюбна людина, обрала збереження власної ідентичності й не стала громадянкою жодної країни, в якій перебувала у «вимушеній» еміграції з політичних причин. Понад 47 років вона жила у підпіллі та плідно працювала над відстоюванням інтересів та виборюванням позицій українського співтовариства у світі. І лише у вільній Україні вона отримала паспорт та змогла стати повноправною громадянкою [13, с. 55].

«Вимушені» політичні емігранти такі, як Я. Стецько, були змушені боротися за власну національну ідентичність та свободу в еміграції. На запитання, що давало сил вистояти й утвердитися в західному світі, Я. Стецько в одному зі своїх інтерв'ю відповіла так: «Очевидно, що було не легко. Але ми почувалися сильними, бо вірили у свою ідею, знали, що вона справедлива, що ми служимо своєму народові й обороняємо його інтереси, а наші дії відповідають тому, що хоче український нарід. Ми бачили, як завзято боролася Українська повстанська армія. Це була наша карта в міжнародній політиці. Боротьба тривала в концтаборах. Згодом прийшла нова генерація – в'язні сумління. Це давало нам підстави вірити, що ми відвойовуємо ідеї, близькі нашому народові» [13, с. 55].

«Початок 90-років в Україні був часом хаосу, складним, як в економічному, побутовому плані, так і політичному. У Львові вирувало життя – мітинги, відродження українських товариств, зміцнювалося становище УГКЦ, яка вийшла з підпілля у 1989 році. З іншого боку, комуністи і люди з КГБ намагались активно втертись в довіру до політичних в'язнів, які вийшли на волю, до українських націоналістів, які приїжджали з Заходу, старались прошигнути у націоналістичні середовища, які формувались», – зауважує журналістка Г. Терещук [49]. У 1991 р. саме у Львові, ще до серпневого путчу, на всенародному віче, де Слава Стецько виступала з нагоди вшанування 50-ї річниці Акту відновлення державності України, проголошеного 30 червня 1941 р. в інтерв'ю, що дала російським журналістам, вона сказала, що головна ціль її діяльності – це «Розбити, розколоти Союзний Союз на самостійні держави» [27, с. 168].

За межами України, незадовго до проголошення державного суверенітету України, 16 липня 1991 р. за участю делегатів з України та діаспори розпочала свою роботу перша публічна спільна конференція ОУН – VIII Надзвичайний Великий Збір (НВЗ), що був скликаний за ініціативи Я. Стецько та українського Братства ОУН-УПА спільно з Інститутом Освітньої Політики в Мюнхені [3]. Такі зібрання вважались законодавчими органами організації, на них спільно ухвалювались рішення та утверджувались установчі програми діяльності ОУН [6, с. 6]. На цьому історичному зібранні Я. Стецько була обрана Головою ОУН (б) після В. Олесківського, Я. Стецька, С. Ленкавського та Я. Бандери [6, с. 6].

Цей форум відбувся, незважаючи на всі потуги кремлівського КДБ розколоти, паралізувати, навіть фізично знищити ядро націоналістичного руху, що ними вважалося найбільш екстремістським націоналістичним формуванням та найбільшою загрозою для радянсько-більшовицької імперії. Хоча, насправді загрозливим український націоналізм як в роки Другої світової, так і у післявоєнний період був лише для більшовиків, комуністів та нацистів. Небажаним також було ствердження в Україні офіційних структур АБН, найбільше остерігалися посилення ролі націоналістів та радикалізації їхніх дій. На цьому заході Слава Стецько розповіла про свою поїздку в Україну, про революційні настрої в українському суспільстві, про крах Перебудови та неминучість розпаду СРСР та глибинні процеси національного відродження України.

VIII НВЗ ОУН (б) прийняв постанови щодо: концептів зовнішньої та внутрішньої політики; стратегії і тактики боротьби на перехідному етапі; протидії «національно-культурному геноциду» та «радянським диктатам» в науці й освіті; інформаційної безпеки; справ Українського Державного Правління, конституційних та соціально-економічних проблем тощо [3].

Також, VIII НВЗ ОУН (б) доручив членству розбудувати Товариство ветеранів української визвольної боротьби; сприяти творенню студійних гуртків з вивчення історії України, національно-визвольної боротьби, боротьби ОУН-УПА, розвитку політичної думки та ідеології українського націоналізму; розширювати мережу організації або здобувати впливи в існуючих організаціях чи політичних партіях, звертаючи увагу на ідейність, стійкість характеру та інтелектуальний потенціал кандидатів, відшукуючи їх переважно у профспілках, серед робітництва, творчої інтелігенції, вчителів та науковців; сприяти творенню молодіжних організацій, які б включалися через ці організації в громадське життя [3, с. 206].

«Анахронізмом та відірваністю від реалій України початку 1990-х являли й програмові матеріали VIII Надзвичайного Великого Збору, які перенасичені помпезними й революційними гаслами в стилі 1950–1960-х років, вкотре повторювали узагальнюючі тези і твердження IV Великого Збору ОУН від 1968 р. у соціально-економічній сфері» вважає науковець П. Гай-Нижник [4, с. 430]. Також він переконаний, що «Слава Стецько у своїй доповіді «Український націоналізм і його роля в закріпленні та розбудові Української Самостійної Соборної Держави» говорила про націоналізм як лад майбутнього, не вдаючись до тлумачення його оновлених засад чи осучаснених світоглядних позицій» [4, с. 430]. П. Гай-Нижник зробив висновок: «Таким чином було практично поховано й відправлено на сторінки історії ту Організацію Українських націоналістів, яку далекого 1940-го року створив Революційний провід ОУН на чолі з С. Бандерою» [4, с. 431].

Не можна погодитися з вищенаведеними тезами П. Гай-Нижника, адже VIII НВЗ ОУН (б) відбувся поза межами України, за місяць до проголошення незалежності, проте вже мав оновлений чіткий план дій, проти втілення якого в Україні було чимало противників! По-перше: Пані Слава виступала на Конференції КУН у Києві у березні 1992 р. в той час, коли серед широких мас ще мала вплив радянська пропаганда проти націоналістів – «ворогів народу» (а насправді – ворогів радянської влади та борців за вільну й незалежну Україну). Звичайно, взнаки далися роки перебування за межами рідномовного середовища і це була перша спроба зібрання однодумців з метою відновлення історичної єдності двох гілок ОУН та легалізації підпільної еміграційної ОУН (б) і були плани згодом перетворити її на легальну єдину українську національно-визвольну структуру ОУН, політичний координаційний центр в Україні [12].

По-друге: ОУН була де-юре відірваною, проте де-факто чудово проінформованою про стан справ в Україні. «Слава Стецько з перших днів перебування в Україні мала на думці здійснення державного будівничого плану», – з повною відповідальністю про це говорив громадсько-політичний діяч І. Губка, який

працював із нею пліч-о-пліч понад десять років і був її заступником та безпосереднім учасником тих подій. Також він переконаний, що Слава Стецько чітко розуміла, яке місце повинна зайняти ОУН на тогочасному етапі та окреслила установчі засади, на яких організація мала працювати в майбутньому [26, с. 22]. Політик Р. Зварич на Конференції КУН, підкреслив не те, що програма державного будівництва ОУН була застаріла, а те, що вона «була в деталях опрацьована на IV Великому Зборі в 1968 році та доповнена й уточнена на наступних Великих Зборах» [12, с. 4].

По-третє: важливо розуміти, що очільниця ОУН уже в той час передбачала, що реальні етнокультурні та державно-політичні процеси, які відбувалися в Україні на початку 90-х років, ідеологічні положення суто революційного національно-визвольного характеру, що були сформульовані Проводом ОУН на чолі зі С. Бандерою в 1950–1960 роках та схвалені на IV Великому Зборі ОУН 1968 р., вже не зовсім відповідали суспільним настроям. Тому необхідно було формулювати нову ідеологічну доктрину, проводити свою національну політичну лінію та знаходити компроміси з іншими політичними формуваннями. Можна сказати, що вона їх знаходила. Перш за все її робота була спрямована на політичну консолідацію української нації навколо української етнокультурної реальності та розбудови української держави на патріотичних принципах заради заміщення пострадянських прокомуністичних сил на проукраїнські парламентські формування. І саме для цього вона створила політичну партію Конгрес.

Вчетверте: не зважаючи ні на що, слова пані Слави про націоналізм не були пережитком минулого, вони лягли в основу її життєвих переконань, стали політичним кредо, бо завдяки тому, що вона була членкинею ОУН, то націоналістичний революційний національно-визвольний світогляд вона вважала основою та бачила головною зброєю у боротьбі проти реваншу російсько-більшовицької системи [12, с. 18–25]. Лише з поверненням в незалежну Україну, вона відклала революційні методи впливу та працювала з колективом соратників й однодумців над виробленням легальних та законних парламентських методів боротьби з політикою реваншу. Завдяки своїй стійкій національно-патріотичній позиції, непохитній харизмі, вродженій інтелігентності й освіченості, Слава Стецько досягла високих політичних посад і стала громадсько-політичною діячкою з досвідом міжнародного рівня. Своєю послідовною патріотичною парламентською діяльністю згодом довела те, що навіть в такому поважному віці та у період суттєвої політичної кризи можливо робити для української держави та народу великі справи.

По-п'яте: висновок про «поховання» та «відправлення на сторінки історії» ОУН (б) абсолютно не відповідає дійсності, так висловлюватись не етично та не науково. Адже пані Слава Стецько титанічними зусиллями змогла провести до українського парламенту емігрантську націоналістично-патріотичну політичну силу, збудовану на основі програмових засад революційної бандерівської гілки ОУН і наповнила її новими, відповідними часу ідеями й змістом та доклала значних зусиль для згуртування в українському парламенті генерації українських політиків-патріотів. І це згодом дозволило створити проукраїнську коаліцію та значно послабити позиції проросійських сил.

Після розпаду Союзу та проголошення державного суверенітету України, Голова ОУН (б), Президент АБН Я. Стецько за першої ж нагоди повернулася на Батьківщину, як і багато інших представників національної еліти, які свого часу через політичні переслідування були змушені емігрувати. Вона повернулася з метою запобігти політиці реваншу, тобто намаганням Росії впливати на етнокультурні, державно-політичні та громадсько-політичні процеси в Україні та боротися з антиукраїнськими силами і «пострадянським синдромом». Головною метою її діяльності після повернення була щоденна клопітка праця над тим, щоби продовжувати творити незалежну Україну [27]. Проте, реальність була далекою від очікувань. Контраст життя народу в пострадянській країні та заможного життя на

капіталістичному Заході був просто вражаючим [13, с. 56]. Але, Слава Стецько була надзвичайно працювитою і комунікабельною людиною, гарним організатором та діяльною патріоткою України і фанаткою української національної ідеї, – так про неї згадував Голова Молодіжного націоналістичного Конгресу (1998–2002) В. Рог [24, с. 167]. Завдяки цьому їй вдавалося плідно працювати як в еміграції, так і в Україні та впливати на європейських та українських політиків, сприяючи краху СРСР та становленню незалежних національних держав [27, с. 8].

З ініціативи Проводу ОУН (б) було заплановано скликати науково-політичну Конференцію українських націоналістів 28–29 березня 1992 р. в Києві, у Будинку Центральної Ради. На цій Конференції під назвою «Український націоналізм – минуле, сучасне, майбутнє» мала відбутися спроба більш активної консолідації всіх націоналістичних сил та об'єднання однодумців в Україні, про що й заявила у своєму виступі Слава Стецько [12, с. 18–25].

Серед інших важливих тем, на Конференції українських націоналістів велику увагу було приділено проблемам української культури. Зазначалося, що культура – це основа існування народу, вона впливає на соціальне і матеріальне життя в державі, зберігає традиційну самобутність та світоглядні цінності, охоплює мовні, наукові, літературно-мистецькі, релігійні прояви та ін. А народ не лише усвідомлює культурну самобутність своєї нації, але й бореться за визволення і державну незалежність [12, с. 208]. Постанови Конференції у справах української культури передбачали боротьбу проти її провінційності, за престижність та привабливість. Щоб цього досягти, необхідно подолати посткомуністичну шараварну ментальність у свідомості українців. У загальних рисах були розроблені основні вектори щодо впливу на етнокультурні процеси, майже все з цих планів ОУН було втілено в життя за допомогою легалізованої в Україні політичної партії КУН. Зокрема, було окреслено такі основні напрями роботи: заснувати фонд ОУН для стимулювання талановитої молоді, передусім сільської; домагатися ліквідації посткомуністичних кафедр у вузах із суспільствознавства і створення на їх основі українознавчих осередків; створити в Україні окремих друкований орган ОУН; відновити журнал «Основа»; здійснити реформацію журналу «Визвольний шлях», у першу чергу, його літературного розділу, поширивши його редакцію в Україні; приділяти велику увагу відродженню націоналістичних ідей в Україні; вивченню, збереженню, поверненню та оприлюдненню архівних матеріалів, в першу чергу, відомчих (КГБ-МВД); необхідно через фонди допомагати у роботі різноманітним ініціативним групам у інститутах, та іншим навчально-освітнім та установам в усіх регіонах України. Окрім цього, свою роботу ОУН на 70-80% має скеровувати на Схід; приділяти велику увагу розвитку викладання українознавства на східних теренах України; підтримати ініціативу Вченої Ради Львівського політехнічного інституту, яка вже виділила 10 стипендій, щоб мали можливість вчитися діти – вихідці зі Східної України. Також необхідно повернути Україні імена видатних людей, які походять з України, але волею долі опинилися у середовищі російської культури, тому штучно зрусифіковані, шляхом видання окремих брошур. Враховуючи значення ідеології українського націоналізму для вирішення сучасних проблем української нації, і, в першу чергу, для її культури та освіти, а також з метою якнайактивнішого втілення ідей націоналізму в життя, було висунуто пропозицію якнайшвидшого проведення загальноукраїнських Великих зборів ОУН, що мали започаткувати широкий розвиток структур ОУН на всіх рівнях в Україні. У загальних рисах були розроблені основні вектори вирішення проблем у сфері культури, майже все з цих планів ОУН було втілено в життя [12, с. 209–210].

Подібні конференції вирішили провести в усіх обласних центрах України, що означало початок повернення ОУН в Україну і поєднання її зусиль із черговим етапом національного відродження. Таким чином було започатковано перший етап формування структур націоналістичного руху у всеукраїнському масштабі. З цього часу підпільна ОУН (б) легалізувала свою діяльність на території України [8, с. 5].

ОУН завжди відігравали провідну ідеологічну роль у розвитку українського націоналізму в незалежній Україні. Для досягнення своєї мети Слава Стецько вкладала всі свої сили у створення, фактично на основі ОУН (б), нової достатньо впливової націоналістичної політичної партії – Конгресу Українських Націоналістів (КУН). Восени, 16–18 жовтня 1992 р. відбувся Установчий З'їзд КУН, на якому Слава Стецько разом із колективом однодумців на основі концепційних засад ОУН заснувала парламентську націоналістичну політичну партію Конгрес Українських Націоналістів (КУН). 26 січня 1993 року КУН почала офіційно діяти, її було зареєстровано у списку українських політичних партій [17; 26, с. 66].

Відтоді Слава Стецько розпочала свій шлях у парламенті. Слава Стецько, як політична діячка з міжнародним досвідом, була представницею поміркованого українського парламентаризму, що втратив революційний характер, проте зберіг національно-визвольну українську ідеологію. Вона стала модерною революціонеркою в стінах Верховної Ради (ВР). Зокрема, сприяла активній консолідації національно-патріотичних сил, боролася з реваншем проросійських сил, протистояла превалюванню комуністичних ідей, пропагувала національні культурно-історичні цінності, а також докладала значних зусиль до відновлення історичної правди про національно-визвольну боротьбу ОУН-УПА, їх гідного вшанування, а також намагалася вплинути на засвоєння українським суспільством культурно-історичних уроків минулого та усвідомлення своєї історичної місії [12].

Роботу зі створення представництв КУН в усіх областях України Славі Стецько допомагав проводити С. Жижко, який ще з 1988 р. був активним учасником подій українського національно-державного відродження. Член ОУН, з 1992 затверджений головою Секретаріату, а з 1994 р. – заступником Голови КУН, народним депутатом IV скликання. Політик вважає, що одним із важливих факторів, що гальмує розвиток України – є російський вплив. На його думку, традиції «оглядатися на Москву» вкоренилися дуже глибоко: «Як відомо, ці традиції тягнуться ще з часів імперії – малоросійство, потім СРСР – радянське фільство» [10].

Окрім, С. Жижка, над втіленням в життя діяльності політичної організації КУН разом зі Славою Стецько співпрацювали багато активних патріотів, громадсько-політичних діячів, таких як М. Базелюк, Б. Борович, Г. Васькович, І. Гавдида, І. Губка, О. Каменюк, О. Коваль, Ю. Костарчук, Р. Куцик, О. Кушпета, Є. Лупаков, М. Магас, М. Мельник, Л. Максимець, В. Овчарук, М. Панчук, Б. Павлів, В. Сніжко, О. Чешков, Д. Штогрин та ін. І це було справжнє соратництво, реалізація поглядів, ідей та випрацювання політико-ідеологічних засад. Майже всі опублікували свої спомини про співпрацю з цією видатною жінкою, у книзі «Слава Стецько. Спогади сучасників» (2011), присвяченій 20-літньому ювілею відновлення незалежності української державності [17, 26].

Партія Конгрес, як скорочено називали її члени КУН, – згадує С. Жижко, не лише створювала численні партійні осередки та брала участь у виборчих кампаніях, але й здійснювала «ведення просвітницько-пропагандивної діяльності по всій Україні, роз'яснення про боротьбу ОУН-УПА у 1930–1950-х роках і її сенс, про її ідеологічне, національне наповнення. Йшлося про відродження і піднесення національної свідомості українців у наш час, про пошук нових кадрів і залучення їх до перспектив боротьби. Адже було зрозумілим, що боротьба за Україну розпочинається заново і українці мають бути до неї підготовлені. Виборчі перегони, зміна влади – це важливо. Але ми розуміли, пострадянську тенденцію загальних електоральних настроїв, стан виборчої конкуренції і свої можливості у перегонах, знали, що змінити якісно владу в Україні зможуть тільки підготовлені нові люди» [26, с. 67].

На парламентських виборах 27 березня 1994 р. до ВР України II скликання було обрано 8 депутатів від КУН у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях. Слава Стецько за передвиборчу кампанію проїхала всі райцентри, в яких балотувались кандидати від партії Конгрес. здійснювала по кілька виступів у день,

особисто сприяючи їхній перемозі. Згодом у парламенті новообрані депутати разом із депутатами від Української Республіканської Партії створили депутатську групу «Нація і Держава». Позиція депутатів цієї групи суттєво впливала на формування в Україні основ національної державності [26, с. 69].

У 1995 р. ОУН і КУН активно включилася у кампанію підтримки боротьби Чеченської Республіки за незалежність. В липні 1995 р. був проведений другий збір Конгресу, за кілька років діяльності кількість членів від кількох тисяч зросла до чотирнадцятитисячної організації. У 1996 р. розпочалася активна агітаційна компанія та подальша розбудова структури організації [26, с. 70].

18 липня 1996 р., у Києві відбувся черговий IX Великий Збір ОУН (революціонерів-бандерівців) (ВЗ ОУН). Він був присвячений 55 річниці відновлення Української Держави Актом 30 червня 1941 р. Визначальним для цього зібрання стало те, що йому передували дві важливі для держави події – святкування п'ятої річниці незалежності (24 серпня 1996 р.) та прийняття Верховною Радою України головного закону – Конституції України (28 червня 1996 р.). І також п'ятиріччя діяльності КУН в Україні. В ньому взяли участь делегати з України та США, Канади, Великої Британії, Австралії, Німеччини, Бенілюксу, Франції, Польщі, Чехії, РФ. В обговоренні представлених звітів діяльності було визнано, що за останніх п'ять років ОУН заявила про себе в незалежній Україні як політична сила, яка покликала до життя політичну націоналістичну партію КУН та низку громадських організацій державницького спрямування, що проводять свою діяльність у всіх областях України і серед всіх верств українського народу. Обговорено також політичну програму ОУН, стратегію та тактику, форми та методи діяльності, соціально-економічну, зовнішню, екологічну та молодіжну політику, розглянуто проблеми діаспори та діяльність АБН. Особливу увагу учасники зібрання присвятили питанням науки, культури, освіти, молоді, інформації та комунікації. Також переглянули стан організаційно-кадрових та фінансово-господарських справ. Результатом роботи стало схвалення Маніфесту IX ВЗ ОУН до українського народу та Звернення до поневолених народів. ОУН розглядала себе як політичну силу, що здатна як розбудовувати Українську Державу, так і боротися з найжорстокішим та найпідступнішим агресором – неоімперською пострадянською Росією, щоб вона раз і назавжди відмовилася від зазіхань на вимріяну багатьма поколіннями українців Україну, при цьому покладаючись передусім на власні сили українського народу [5, с. 6–7, 213].

У своєму виступі «Пройдений шлях і наші завдання» на IX ВЗ ОУН Слава Стецько наголосила на тому, що його делегати мають випрацювати нову програму боротьби, «в першу чергу з наслідками зросійщення», як один із головних стратегічних напрямків збереження етнокультурного фонду української нації. Вона була переконана, що для збереження державної незалежності надзвичайно важливим є відродження (українізація) Сходу України: «Большевизм залишив в Україні страшні спустошення. Він знищив Україну не лише економічно, але залишив великі сліди руїни в українській духовості, головно на Сході України [...] Там не лише совєтська влада вела десятиліттями нищівну політику проти українського народу. Російська імперія століттями гнобила наших братів наддніпрянців, придушувала найменший прояв національної свідомості». На її думку, в боротьбі з цим «дуже допомогли члени ОУН-УПА, яким було заборонено вертатися у свої рідні сторони, а були вони примусово поселені на Сході України. Постійні відважні виступи українських патріотів поступово допомагають заляканим землякам позбаватися страху». Для боротьби з дерусифікацією Сходу Слава Стецько пропонувала об'єднати спільні зусилля науковців, засобів масової інформації, церковних, освітніх та культурних інституцій, а також мистецьких, молодіжних та жіночих організацій. До цього планувала долучити всю свідому частину українських патріотів, щоб «повернути їм забуту рідну мову, допомогти їм вивчити славне минуле нашого народу і залучити їх до побудови вже своєї держави» [28, с. 1044].

Ярославу Йосипівну Стецько у 1997 р. було обрано депутатом ВР України III скликання від Надвірнянського виборчого округу № 201 Івано-Франківської області. Її підтримали 86,6 % виборців. Це свідчить про високу довіру та її високий рейтинг як депутата серед свідомих громадян з активною громадсько-політичною позицією. Набула депутатських повноважень 02.03.1997 р. [26, с. 70].

Відтоді вона почала працювати в українському парламенті як фахова політологиня та дипломатка-міжнародниця, висловлюючи свої ідеї та на законодавчому рівні втілюючи задуми, основою яких була побудова сильної та незалежної країни – України та боротьба з її постімперським, комуністичним та пострадянським спадком. Або, коротше, як його влучно назвав О. Коваль, – з «російським імперіалістичним комунізмом» [27, с. 8]. Її політична діяльність в Україні розпочалася зі спроби організації та об'єднання націоналістичних сил.

На фоні того, як українська влада потроху здавала свої позиції перед реваншем Кремля, Слава Стецько, навпаки, протистояла проросійським впливам. Вона була за без'ядерний статус України, проте за знищення ядерної зброї на території України, а не її передачу Росії [12, с. 205; 46]. Протидіяла, коли «п'ята колона» почала розгортати кампанію з нівелювання ролі української мови, культури, освіти, зневаги до культурних надбань, героїв, історії, традицій та ін. Також вона виступала проти ратифікації угод щодо базування російського Чорноморського флоту в Криму, бо вважала військову присутність РФ в Криму загрозою національній безпеці України [37].

Слава Стецько, зберігши в еміграції свою етнокультурну ідентичність (українськість), завдяки своєму революційному та міжнародно-політичному дипломатичному досвіду та чіткій громадянській і державницькій позиції бачила ці ризики, розуміла, що політика має безпосередній вплив на всі процеси, зокрема державотворчі й етнокультурні, намагалася потрапити в український парламент заради того, щоб мати вплив на державну політику, зокрема на збереження українського етнокультурного середовища та його захист від внутрішніх пострадянських і зовнішніх неоімперських загроз політики реваншу Росії, а не задля задоволення власних владних амбіцій.

«Вона була амбітна людина, не як сучасні політики, мала здорові амбіції. Не зважаючи на вік, була феноменально працьовита. Була надто довірлива, вірила українцям. Вкладала працю і гроші в майбутнє України, розуміла, що її плодами, як і Бандери, і Стецька будуть користати наступні покоління. КДБ бачив її слабкі сторони і давав вказівки як це використати, щоб її дискредитувати. Тобто, методи російської пропаганди не змінились», – вважає історик М. Посівнич [49].

«Не було пані Славі в Україні легше, ніж в еміграції. Московські спецслужби відпрацьовували цькування нашої героїні через запродавців, яких знаходили і в наших лавах. Далися взнаки ідеологічні провокації КГБ-ФСБ, які підірвали їй здоров'я», – зазначав Голова Всеукраїнського Братства ОУН-УПА та Івано-Франківської обласної організації КУН Б. Борович [1].

Завдяки наполегливій виборчій кампанії у 1997 р. з високим ступенем народної довіри Славу Стецько було вперше обрано на довиборах до Верховної Ради України II скликання від Надвірнянського виборчого округу Івано-Франківської області [42].

Протягом своєї першої депутатської каденції вона увійшла до депутатського об'єднання «Нація і держава», про створення якого було оголошено 4 квітня 1997 р. у Верховній Раді України. Його уповноваженими представниками, окрім неї, стали Л. Лук'яненко та С. Хмара [42].

Потрапивши до ВР України, основні свої зусилля Я. Стецько докладала до боротьби проти постулатів комуністичної ідеології. Провід ОУН вважав, що УВО, а відтак ОУН, УПА й УГВР, що постали для боротьби проти насильної московсько-більшовицької окупації України були поставлені поза законом як «вороги Радянського Союзу й УРСР» саме завдяки зусиллям Комуністичної Партії Радянського Союзу

(КПРС) як єдиної марксистсько-ленінської керівної організації радянського суспільства та її осередку – Комуністичної Партії України (КПУ). Зокрема тому КУН підтримувала розробку та прийняття таких законопроектів або поправок до них, як: визнання ОУН, УПА і УГВР воюючою стороною України проти нацистських окупантів; визнання важливості внеску ОУН-УПА у боротьбу за державність України, а разом з цим ствердження безперечного права українства на спадковість ідей ОУН-УПА; відновлення, збереження і вшанування пам'яті про мільйонні втрати України, які вона потерпіла під час масових московсько-більшовицьких репресій, таких як: криваве нищення українства в 1917–1920 рр., розгром СБУ, СУМ і УАПЦ; організований голод в Україні 1932–33 рр.; масова політична чистка в 1937–1938 роках і масове переслідування української інтелігенції, виселення та нищення української інтелігенції Києва під час евакуації перед наступом фашистів; майже поголовне вимордовування українських політичних в'язнів в радянських тюрмах тощо. Стецько мріяла домогтися покарання за ці тяжкі злочини, а також притягнути КПУ і всіх живих її речників до відповідальності перед народом України [5, с. 204–205].

На пленарному засіданні 17 липня 1997 р. від імені депутатського об'єднання «Нація і держава» Слава Стецько висловила позицію щодо галасу, зчиненого представниками лівих фракцій на засіданні від 15 липня довкола проведення маневрів міжнародних (двосторонніх Україна – США) військово-морських навчань «Сі-Бриз» («Sea Breeze – 1997»), запланованих на 25–31 серпня у Криму. Ці навчання, відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння й співробітництво в галузі оборонних і військових відносин між Міністерством оборони України та США від 1993 р. вперше мали проводитися на території України. Комуністи ж називали заплановані тренування «незаконними та антиконституційними» і були проти їх проведення [33]. Така позиція лівих сил, на думку Слави Стецько, «у черговий раз засвідчує їх роль як п'ятої колони Москви в Україні у відстоюванні геополітичних інтересів своїх російських керівників та покровителів. Комуно-соціалісти цілковито ігнорують інтереси української держави, що полягають зокрема, у розвитку всебічних, рівноправних партнерських відносин з усіма країнами, інтеграції у європейське співробітництво, рішучому незалежанні від Москви і всілякому поборюванні її імперських домагань. Близько 75 років тому одним із лідерів українського націоналізму Хвильовим було висунуто гасло «Геть від Москви!», яке є надзвичайно актуальним до сьогодні. Але українські націонал-комуністи були винищені окупаційною владою, а ті, хто прийшов їм на зміну, геть втратили національне обличчя, позбулися природного почуття патріотизму, втратили рідну мову і стали московськими перевертнями-яничарами. «раби, підніжки, грязь Москви», – сказав про таких наш національний пророк Тарас Шевченко. Тож і відстоюють тепер Петро Симоненко і його товариші за вказівкою своїх московських вождів чужі Україні інтереси. [...] Тому, можна стверджувати, що дії комуно-соціалістів спрямовані на виконання двох завдань: по-перше, засвідчити своє підданство Москві, по-друге, в черговий раз паралізувати роботу Верховної Ради, перевести її в деструктивне русло, зірвати розгляд справді важливих питань, щоб затягти далі кризову ситуацію в державі» [36].

І звісно, комуністи, як «п'ята колони Москви», виступали проти підписання Хартії про особливе партнерство України в НАТО. Про це, тобто проти «розширення НАТО на Схід», заявив П. Симоненко з трибуни Верховній Раді України 8 липня 1997 р. А його колега-депутат із Севастополя з фракції комуністів А. В. Юрковський, продовжив компартійну лінію «Україна вне НАТО» та порівняв такий крок з гітлерівським наступом [33].

Так само активно Слава Стецько виступала за декомунізацію культурної сфери України, зокрема проти святкування подій 7 листопада (25 жовтня) 1917 р., коли більшовики на чолі з Леніним здійснили збройний переворот і захопили владу, і з того

часу розпочалося становлення комуністично-тоталітарного режиму, від репресій якого постраждали мільйони українців. Проти тих комуністів, що закликали виходити на демонстрації, присвячені т.зв. «80-летию Великого Октябрю». У своєму зверненні, виголошеному від імені КУН на пленарному засіданні 5 листопада 1997 р. Слава Стецько підкреслила: «Усупереч здоровому глузду, інтересам розвитку державницького світогляду та формування самосвідомості української нації в Україні й досі продовжується святкування жовтневого заколоту російських більшовиків. Наслідками подій 7 і 8 листопада для українського народу стали втрата державності і понад 70-літня окупація московською владою, яка принесла нам трагедії Крут і Базару, три голодомори, фізичне винищення цвіту української інтелігенції, мільйони і мільйони жертв. Невже сьогодні, в самостійній Українській державі, можуть вшановуватися події, унаслідок яких було знекровлено, обездуховлено й пограбовано наш народ? Адже практично кожна друга українська родина тою або іншою мірою постраждала за роки комуністичного панування. Лише відверті вороги України та її незалежності, лише люди, які внаслідок ідеологічної зашореності цілковито втратили почуття національної гідності й реалістичного сприйняття, можуть продовжувати відзначати цю трагічну дату. Потреби побудови суспільства на національних гуманістичних засадах, потреби відродження культурно-духовних традицій української нації вимагають, щоб це так зване свято кануло в небуття, як це відбулося в більшості країн, що утворилися на уламках комуністичної імперії. Звертаємося до Верховної Ради з вимогою: в ім'я світлої пам'яті всіх жертв комуністичного тоталітаризму негайно скасувати вшанування днів 7-8 листопада як святкових» [44].

Головою КУН Я. Стецько 19 серпня 1997 р. було підготоване «Звернення до учасників Другого Всесвітнього форуму українців з приводу визнання боротьби ОУН–УПА як національно-визвольної». У документі наголошено, що «справа визнання ОУН-УПА є не лише справою історії, але і справою сучасної політики, питанням визначення пріоритетів розвитку Української держави» [47, с. 1157]. За резолюцію Форуму щодо цього питання учасники проголосували одноголосно, зазначається у журналі «Визвольний шлях» № 10 від жовтня 1997 р. [47, с. 1161].

Після виступу на Форумі українців, свій виступ у Верховній Раді 18 листопада 1997 р. Слава Стецько присвятила 55 річному ювілею утворення Української повстанської армії та зауважила, що історична роль УПА, організованої ОУН, має бути визнана на державному рівні. Адже вона «своєю боротьбою від 42-го року до кінця 50-х років виявила яскраві приклади мужності і героїзму, задемонструвала всьому світові незламну волю українського народу жити державним життям на своїй землі. Ця боротьба, продовжена також у концтаборах, на рідних землях та поза межами України, мала засадничий вплив на формування національної свідомості не лише українського, а й інших поневолених Москвою народів, поширення антиімперських і антикомуністичних настроїв і врешті-решт на розвал більшовицької імперії. Саме боротьба ОУН-УПА була найвагомішим чинником, який уможливив відродження української держави. Вічна слава і світла пам'ять героям ОУН-УПА, які у довготривалій боротьбі проти нацистської Німеччини та більшовицької Росії відстояли честь і гідність української нації, поклали своє життя у підмурівок Української самостійної Соборної держави. Серед молодих українських генерацій шириться інтерес до вивчення й усвідомлення правдивої історії про священну боротьбу ОУН-УПА. Відкриваються нові імена героїв, вшановуються їхні могили, встановлюються пам'ятники. Але національно-визвольна боротьба ОУН-УПА ще й досі не визнана владою в Україні» [38].

Слава Стецько, сповідуючи ідеологічні принципи та переконання Я. Стецька та С. Бандери, що докорінно відрізнялися від тих політичних доктрин, якими користувалися ідеологи СРСР та УРСР, під час роботи у ВР України намагалася все ж співпрацювати з різними політичними силами, переважно знаходити компроміс із ними. Приміром, із Міністром закордонних справ Г. Удовенком, головою Народного

Руху України (НРУ) і керівником Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин [2]. Також мала добрі стосунки та співпрацю з В. Чорноволом, Ю. Костенком, Л. Лук'яненком, Л. Танюком, М. Осадчим та ін. [27, с. 174].

На парламентських виборах 29 березня 1998 р. КУН виступав у блоці «Національний фронт», що набрав 2,71 % і не потрапив до ВР України III скликання, проте пройшло 3 депутатів по одномандатних округах (двоє від Івано-Франківської та один від Тернопільської області). Я. Стецько пройшла по Івано-Франківському округу [26, с. 72]. Так сталося всупереч тому, що «на Надвірнянщині проти Слави Стецько була розгорнута добре проплачена, неперебірлива у засобах кампанія, в якій взяли участь старі радянські кадри – місцева влада, перевірені господарники, запас «своїх людей на селі» – від голів колгоспів, парторгів і «знаючих» людей» [26, с. 73].

Знаходила спільну мову також із Є. Марчуком, четвертим Прем'єр-міністром незалежної України, КУН навіть підтримав його кандидатуру на президентських виборах у 1999 р. На превеликий подив Є. Марчука: «один із колишніх останніх керівних функціонерів КДБ УРСР і одна із лідерів національно-визвольної боротьби за незалежність України, змогли в критично важливий для України час знайти спільну платформу для подальшого поглиблення реальної незалежності України». Також Слава Стецько та Л. Лук'яненко підтримали його у рішенні погодитись на посаду Секретаря РНБО України для спільного відстоювання програмових принципів на цій посаді [26, с. 137, 139, 140].

Добре володіючи декількома іноземними мовами, Слава Стецько із липня 1998 р. працювала у складі Комітету у закордонних справах і зв'язках з СНГ Верховної Ради України (голова Б. Олійник) та була Головою Комісії зі зав'язків з українською еміграцією [34]. Комітет у закордонних справах займався передусім законопроектною роботою з питань зовнішніх зав'язків України, що включає: «організацію розроблення за дорученням ВР України або за власною ініціативою проектів законів та інших актів; попередній розгляд та підготовку висновків і пропозицій щодо ратифікації чи денонсації міжнародних договорів і угод, внесення їх на розгляд; аналіз законопроектів з погляду врахування в них національних інтересів, відповідності нормам міжнародного права; узагальнення та систематизація пропозицій, поправок і висновків інших комітетів; пошук, збір та дослідження інформації, участь у формуванні стратегії зовнішньо-політичної та зовнішньо-економічної діяльності України, зокрема в частині, що стосується її фінансування з метою забезпечення доцільності та ефективності дій уряду, зокрема у питаннях, пов'язаних із зовнішньою діяльністю України та використанням коштів держбюджету; здійснення контролю за виконанням органами державної виконавчої влади законодавчих актів» [23, с. 552–553].

За парламентською традицією, як найстарший за віком депутат, виголошуючи присягу на першій сесії ВР України III скликання, Слава Стецько трохи відійшла від процедури та зазначила про те, що «жертви мільйонів були не даремні» і що вони очікують, що депутати будуть чесно приймати закони, які допоможуть об'єднати народ і народних обранців «довкола національної ідеї, гарантувати соціальну справедливість усім громадянам України, вивести її з економічної кризи і скріпити позицію Української держави у світі» [31].

Так, в українському парламенті Славі Стецько було зовсім не просто, доводилося вислуховувати різні звинувачення та страждати від паплюження своєї честі та гідності. Депутати від фракції комуністів постійно та нещадно продовжували поширювати перекручені культурно-історичні факти і створювати фейки про «буржуазних націоналістів», дезінформуючи українське суспільство, що націоналісти нібито розповсюджують фашистську ідеологію, незважаючи на те, що основоположні ідеологеми нацистської тоталітарної завоювницької та української революційної національної ідеологій докорінно відрізняються. Адже в українських націоналістів не

було намірів поневолити якусь націю або завоювали іншу державу, які, натомість, були у гітлерівців. Не було також зверхності у ставленні до поневолених націй. Українські націоналісти захищали свою окуповану Батьківщину, прагнули відновити державну незалежність Української Самостійної Соборної Держави (УССД), вони боролися проти всіх окупантів, головне – проти більшовиків, тобто проти тоталітарно-комуністичного режиму радянської влади, польських та гітлерівських загарбників. Проте ідеологам Кремля було вигідно приклеїти українським націоналістам ярлик «гітлерівських колабораціоністів» та звинувачувати також і в антисемітизмі. В цьому Славу Стецько та її чоловіка – Я. Стецька, голову Українського державного правління в 1941 р. – прилюдно звинувачував лідер партії комуністів П. Симоненко. Він розповсюдив свою заяву-протест у ВР України, а фракція КПУ зробила демонстративний демарш із зали засідань [31].

Коли журналісти її запитали: « – Чим Ви можете відповісти на звинувачення на адресу ОУН, що стосується співпраці з гітлерівцями?», – Слава Стецько відповіла: « – Знову ж таки більшовики дуже сильно старалися очорнити ОУН. За нас говорять факти: коли почалася війна і гітлерівці вже покинули Львів, залишивши море трупів, саме у Львові Актом від 30 червня була відновлена незалежність України. ОУН вирішила, що тут, у Львові, прийшов час проголосити волю українського народу, незважаючи на окупацію. Ми від самого початку усвідомлювали, що Німеччина не буде підтримувати українську незалежність. Наші люди читали *Mein Kampf* і знали, що німці від України хочуть отримати лише безкоштовну робочу силу і хліб, тобто зробити з неї колонію, якою можна буде легко керувати. Нічим не краще російського сценарію! І ОУН вирішила, що світу треба продемонструвати право українського народу на незалежність. Показати, що ні радянська влада, ні фашисти не мають права на українську землю. І коли був прийнятий Акт, створили уряд, головою якого став мій чоловік Ярослав Стецько. Це факт, що німці не були готові визнати український уряд. Через два тижні Степана Бандеру і Ярослава Стецька заарештували і перевезли до Берліна, де їх намагалися переконати, щоб вони відкликали Акт про державну незалежність, в іншому випадку потраплять до в'язниці. Перед тим тисячі українців були арештовані, незліченна кількість людей загинула в таборах. Між фашистами і українським народом йшла жаклива боротьба. Заява про співпрацю між нами – це колосальна брехня» [7].

А на питання: « – Чому націоналістичні ідеї не користуються популярністю настільки, щоб стало можливим створення на їхній платформі парламентської більшості?», – вона відповіла: « – У час між двома світовими війнами націоналістичній ідеї значного збитку завдало те, що в Німеччині був нацизм, що дав більшовикам можливість постійно агітувати за знищення націоналізму, пов'язуючи його з нацизмом, за знищення всього того, що націоналістами було зроблено. Більшовики намагалися довести, що так звані «буржуазні націоналісти» працюють лише на шкоду своїй нації. Нас порівнювали з фашистами. Ще сьогодні потрібно докласти багато зусиль, щоб пролити світло на історію націоналізму. Наприклад, постійно заявляють, що Українська повстанська армія – це були бандити. Ну як же могли члени УПА бути бандитами, якщо їм не допомагала жодна країна, а тільки лише власний народ? Український народ армію одягав, взував, годував, давав транспорт, медичну допомогу. Все, що мала УПА, було отримано від власного народу. Багато хто називав УПА всенародною армією, і це дійсно було так. У ній служили і студенти, і робітники, і селяни. Приходили зовсім молоді хлопці п'ятнадцяти-сімнадцяти років, яких треба було повертати додому, але всі вони хотіли йти в УПА» [7].

Щодо звинувачення українських націоналістів в антисемітизмі, то Слава Стецько завжди відповідала, що в УПА було багато євреїв, приклади про ставлення ОУН до них вона наводила з власного досвіду: «Коли наша організація відновлювала незалежність України в 1941 році, ми зайняли один центральний будинок. В цьому

будинку перебувало наше бюро, і в одній з кімнат жила я. А в іншій кімнаті ми – бандерівці, націоналісти – переховували єврейську родину. Українських сімей, які робили так само, було дуже багато: люди ховали тих, кого знали, з ким разом працювали. Тим самим українці багатьом ризикували, адже їм доводилося стикатися з серйозними загрозами, але вони продовжували ховати євреїв. УПА не мала до антисемітизму жодного стосунку, у нас було дуже багато євреїв – бійців, лікарів, працівників. Взагалі в УПА були окремі загони з представників невірних народів, в тому числі і євреїв. Дуже багато наших друзів євреїв могли б чимало про це розповісти» [7]. Про цей момент переховування єврейської родини Слава Стецько згадала й у своїй автобіографії. Це було в селі Бібрці, розташованому між Ходоровом і Львовом: «Там мала кімнатку для ночівлі і я, а ще в одній – темній – кімнаті ми переховували єврейську родину, яка не встигла втекти. Добре пам'ятаю високу, з довгими чорними косами дівчину на ім'я Клявдія, але зараз важко згадати їхнє прізвище. На жаль, так і не знаю, що потім з ними сталося, бо сама мусила втікати до Львова» [27, с. 46].

Слава Стецько спробувала захищати свою позицію в суді, проте дошукатися правди так і не змогла [25, с. 171]. 18 травня 1999 р. вона подала позов проти лідера КПУ П. Симоненка щодо захисту своєї гідності і ділової репутації. Підстава позову – поширення 12 травня 1998 р. заяви фракції КПУ, де українських націоналістів і, зокрема, Славу Стецько, було звинувачено у немовби «співпраці з гітлерівцями». Проте, чого варто було очікувати від судової системи, що звикла діяти за вказівками «згори». Справедливості добитися не вдалося, бо в позові було відмовлено [48].

6 жовтня 1999 р. Слава Стецько виступила у парламенті із заявою з приводу 40-ї річниці з дня загибелі С. Бандери від рук агента КДБ. У заяві йшлося про те, що комуністична влада абсолютно перекутила і сфальшувала історію України ХХ століття, зосередивши найбільше брехні довкола постаті провідника революційної ОУН. Водночас вона підкреслила, що для свідомих українців він був і залишається символом національного відродження, починаючи з 1939 р., коли під його проводом розпочалася збройна боротьба проти двох окупантів – німецько-нацистського і російсько-більшовицького за незалежну Українську державу. «Саме під його стягом УПА за підтримки народу впродовж 14 років героїчно боролася з антилюдською імперією зла. Ім'я Бандери було настільки ненависне комуністичній владі, що вона вдалася до терористичного акту проти нього, нехтуючи загрозою викриття і широкого міжнародного розголосу» [45].

Попри всі потуги комуністів та інших «доброзичливців» Стецько успішно продовжувала звертати увагу народних депутатів і всього суспільства на необхідності відновлення історичної правди та справедливого визнання ОУН-УПА питанням честі й визначення пріоритетності визнання значення та вшанування борців за відновлення української державності та важливість цього історичного етапу і їх ролі у подальшому розвитку державності й національної самобутності.

На пленарному засіданні 17 листопада 1999 р. вона вкотре нагадала про необхідність «всенародного суду над злочинами Комуністичної партії і заборони діяльності цієї організації з нелюдською ідеологією; визнання ветеранів ОУН-УПА воюючою стороною у Другій світовій війні; посилення європейського вектора в зовнішній політиці України; послідовного курсу на входження в європейські та євроатлантичні структури; послідовних кроків у кадровій політиці; заміни посткомуністичного корумпованого чиновництва національними управлінськими кадрами на всіх щаблях влади; сприяння піднесенню духовності українського народу, зокрема сприяння утворенню єдиної помісної церкви; підвищення уваги до розвитку української культури, освіти, науки; забезпечення сприятливих умов для найширшого використання української мови в усіх сферах суспільного життя та прискорення дерусифікації України» [37].

Слава Стецько наполягала на визнанні ОУН-УПА воюючою стороною у Другій світовій війні, закликала депутатів підтримати цю позицію, щоб герої-борці за свободу не залишалися упослідженими чи дискримінованими. Вона стверджувала, що «глибокий трагізм долі українського народу пов'язаний насамперед із тим, що, розділений кордонами чотирьох країн у передвоєнний час, він ще не став носієм природного для державних народів державницького світогляду. Якщо у свідомості галичан домінував національний патріотизм, то у свідомість основної маси, що жили на Наддніпрянщині, вбивалася комуністична ідеологія. Тож не дивно, що тоді, коли одні воювали з німецькими окупантами «за Родіну, за Сталіна», інші мріяли в повоєнний час створити національну державу і тому після вигнання німецьких окупантів ще довгий час збройно боролися з окупантами більшовицькими. Боролися, зауважимо, за ту саму Україну, що постала як незалежна держава в 1991 році. А після закінчення війни, після багатьох років таборів, після переслідувань, утисків, зневаги з боку влади комуністичної ці борці за нашу свободу і досі дискримінуються, але тепер уже владою начебто українською. В усіх країнах, де була подібна ситуація, давно відбулося національне примирення, і колишні воїни зрівняні в правах, рівною мірою користуються пошаною свого народу» [39].

Слава Стецько також доклала зусиль до звільнення українського етнокультурного простору від комуністичної символіки, до декомунізації. Зокрема, виступаючи на пленарному засіданні у ВР України 16 жовтня 2001 вона ініціювала побудову пам'ятника С. Бандері, а також іншим борцям за визволення України в Києві. А також закликала Раду порушити питання щодо знесення «ідола» з Бессарабського майдану та повну ліквідацію комуністичної символіки по всій Україні [35]. Пам'ятник Леніну знесли вже пізніше, під час подій Євромайдану у 2013 р., він стояв на місці масових страт напроти Бессарабського ринку. Пам'ятний знак на честь С. Бандери в Києві у вигляді кам'яного хреста було встановлено у Куренівському парку в день захисників і захисниць України 14 жовтня 2021 р.

«Символ волі народної» – так охарактеризував відомий вчений-українознавець П. Кононенко цю видатну жінку, з нею йому довелось в житті не лише зустрітись, а й співпрацювати, розвиваючи українську науку та освіту та переймаючись проблемами збереження та тягlostі й безперервності української етнокультурної традиції. Адже, як депутатка, Слава Стецько займалася вирішенням нагальних проблем, зокрема, питаннями захисту та сприяння розвитку української мови, освіти, науки й культури на всіх ланках, розпочинаючи з родин, садочків, шкіл, загальноосвітніх і професійних, а також вищих навчальних закладів, громадських, культурно-мистецьких закладах і організаціях і завершуючи сільськогосподарськими та промисловими колективами, науково-дослідними інституціями. Однойменну статтю П. Кононенка «Символ волі народної» було присвячено 90-річному ювілею із дня народження Слави Стецько та опубліковано у часописі «Українознавство» (№2, 2010) [11, с. 18].

Я. Стецько завжди об'єднувалась лише з проукраїнськими парламентськими блоками. У зв'язку з цим П. Кононенко наголошував, що «Потрібні були таланти мудрості, мужності і політичної толерантності, щоб не поглиблювати протистояння різних політичних сил – і українських, і міжнародних! – а консолідувати їх на принципах ідеї спільної боротьби за визволення і свого, і всіх пригноблених народів. І саме в цих масштабах діяльності й виявляється справжня міра характеру, обдарування та ролі особистості» [11, с. 18].

Розуміючи необхідність єдності всіх національно-демократичних сил в Україні, а також усвідомлюючи загрозу втрати ваги малих парламентських партій, Слава Стецько у 1999 р. ініціює об'єднання КУН та блоку НРУ та ПРП, а також створення у ВР України фракції «Реформи – Конгрес» [26, с 78].

6 травня 1999 р. КУН увійшла до складу депутатської фракції «Реформи – Центр», яку й була уповноважена представляти в ВР України [46]. Вона постійно звертала увагу депутатів та всього суспільства на історичній вазі основних віх

українського етнокультурного розвитку, які пов'язані з історією ОУН та УПА та їх діячами, які полягли в боротьбі з окупантами протягом 1939–1956 рр.; вважала внесок їх діячів недооціненим, адже ця боротьба стала наріжним каменем для подальшого створення новітньої держави у 1991 р.; наголошувала на більш уважному ставленні культурно-історичних фактів, які відіграли вирішальну роль у боротьбі за волю та незалежність України ХХ ст.; підкреслювала, що обрання українського державного правління 30 червня 1941 р. посідає визначне місце в історії України поряд із княжим та гетьманським періодом становлення української державності 1917–1921 рр. [43].

Символічним стало об'єднання у 2001 р. у парламенті націонал-патріотичних сил задля спільної роботи в «руслі українського державного патріотизму і конструктивізму». Саме завдяки єднанню націонал-патріотичних сил на парламентських виборах 2002 р. блок В. Ющенка «Наша Україна» вперше набрав більше голосів, ніж КПУ, та отримав можливість створити опозиційний Л. Кучмі блок партій. За дорученням керівників партій Г. Удовенка (НРУ), В. Пинзеника (ПРП), Ю. Костенка (УНП) та Слави Стецько (КУН) І. Юхновський зачитав на пленарному засіданні текст заяви: «Усвідомлюючи свою відповідальність перед українським народом за реалізацію конституційних засад державотворення, забезпечення розвитку економіки держави та соціальної захищеності громадян, виходячи з національних демократичних цінностей та з метою консолідації українського суспільства навколо національної ідеї в ім'я зміцнення Української держави заявляємо про створення міжфракційного об'єднання фракцій Народного руху України, Українського народного руху та партії «Реформи і порядок» – «Реформи-Конгрес» у Верховній Раді України – «Наша Україна», що є парламентським представництвом об'єднання «Наша Україна» на чолі з Віктором Ющенком» [40].

Символічним також було те, що Слава Стецько саме у свій день народження 14 травня 2002 р. як найстарший за віком народний депутат України вдруге привела до присяги новообраний склад IV скликання Верховної Ради України, в тому числі і своїх запеклих опонентів [32].

Комуністична партія продовжувала систематично перешкоджати прийняттю законодавчих ініціатив, що передбачали реабілітацію членів ОУН та воїнів УПА та інших розсекречених фактів про етнокультурні процеси в Україні. Очевидно, це був такий спосіб боротьби з дієвим парламентським українським націоналізмом. Вони постійно застосовували улюблений метод бездоказового умисного перекручування культурно-історичних фактів з метою дезінформування народних депутатів та громадянського суспільства. З метою позбавити український народ своїх національних героїв – борців за національне визволення та відновлення незалежності української держави. Щоразу, виступаючи в Раді, депутати від фракції комуністів намагалися «очорнити» честь, гідність та ділову репутацію діячів ОУН-УПА, зокрема, Слави Стецько та її чоловіка, Я. Стецька, С. Бандери, Р. Шухевича та ін. Так, депутат від фракції комуністів А. О. Александровська у своєму виступі на пленарному засіданні 25 жовтня 2002 р. зачитала лист нібито від харків'янина, який звинувачував ОУН-УПА в антисемітизмі. Маніпуляції фактами полягали в тому, що ані прізвища, ані більш-менш правдивих доказів доповідачкою не були озвучені. В листі немовби йшлося про те, що в ОУН-УПА начебто були «фашистські формування», Я. Стецько називався – «фашистом», а сама Слава Стецько – «соратницею фашистів» [41]. Припустимо, що це була спроба вплинути на психоемоційну складову та послабити позиції Слави Стецько в парламенті. Схожими інформаційними маніпуляціями досі користуються російські пропагандисти у засобах масової інформації. Ця депутатка згодом стала однією із лідерів харківського Антимайдану, від проросійських сил брала участь у сепаратистських мітингах навесні 2014 р.

Загалом Я. Стецько брала участь у роботі українського парламенту трьох скликань (1997, 1998, 2002) і навіть коли сама особисто не брала участь у виборчій кампанії, «проводила величезну за обсягом агітаційну роботу, здійснюючи поїздки по

виборчих округах і виступаючи по кілька разів на день на підтримку не лише кандидатів від Конгресу, але й від інших політичних партій націонал-патріотичного спрямування», – згадує керівник аналітичного центру КУН О. Чешков [26, с. 205].

«Як парламентар п. Слава приділяла велику увагу роботі з виборцями, причому не тільки свого виборчого округу, – підкреслює О. Чешков. – До неї зверталися за підтримкою галичани, мешканці Донбасу, Криму, Сумщини, Харківщини, Одещини, тобто всієї України. Вона була не парламентарем-законотворцем, а воістину НАРОДНИМ депутатом. І у цій якості вона була безвідмовною, тобто намагалася допомогти у вирішенні кожного адресованого до неї звернення» [26, с. 206].

Але, на думку О. Чешкова, в цілому до законотворчої роботи не тяжіла. Проте переймалася питанням щодо визнання ОУН та УПА воюючою стороною у Другій світовій війні і була автором або співавтором таких законопроектів. На жаль, склад українського парламенту на той час був такий, що про розгляд і тим більше, про ухвалення таких законів не могло бути й мови» [26, с. 206].

Зокрема, Я. Стецько був розроблений та поданий законопроект про внесення змін до чинного Закону «Про жертви нацистських переслідувань», який передбачав розширити перелік осіб, яким надаються державні гарантії та соцзахист [20]. Законопроект пропонував відновити історичну правду і не потребував додаткових витрат із держбюджету, адже зазначені нижче категорії вже підлягали соцзахисту. Вона запропонувала доповнити статтю 1 Закону та «віднести до жертв нацистських переслідувань не лише колишніх в'язнів концтаборів, гетто, виправно-трудових таборів, а також в'язнів штраф таборів, остарбайтерів і концентратів... До «остарбайтерів», тобто вивезених примусових робітників, у проекті закону пропонувалося також віднести мешканців Буковини та інших регіонів, які зазнали переслідувань і були вивезені на примусові роботи до Румунії або залучені до примусових робіт на окупованих нею територіях румунським пронацистським режимом. «Концентрати» – це особи, здебільшого юнаки з Буковини, які підозрювалися у нелояльності і до румунської чи німецької влади на територіях, окупованих Румунією, і направлялися на примусові роботи (переважно на будівництва залізниць, тунелів, мостів тощо). Визнаючи в'язнів штраф таборів, колишніх остарбайтерів і концентратів жертвами нацистських переслідувань, законопроект гарантував цим категоріям наших співгромадян соціальний захист» [50, с. 1–2]. Наскільки відомо, цей законопроект так поки що й не був врахований, а зміни до чинного закону так і не були внесені [20].

На парламентських виборах 31 березня 2002 р. КУН виступав у блоці «Наша Україна» і провів у ВР України IV скликання 3 депутатів. Я. Стецько пройшла до парламенту за списком цього виборчого блоку [26, с. 79].

У кінці жовтня – на початку листопада 2000 р. за кордоном, у Мюнхені, відбувся черговий Х ВЗ ОУН. У ньому взяли участь делегати з України, США. Канади. Австралії, країн Європи та Латинської Америки. Х ВЗ ОУН проаналізував становище в Україні її у світі та визначив основні напрями пріоритети діяльності ОУН на майбутнє. На цьому ВЗ ОУН було вибрано керівні органи, вшановано Славу Стецько, як голову Проводу ОУН в попередніх двох каденціях, яка в складних умовах продовжувала реалізацію основних завдань ОУН. Наступним Головою ОУН обрано А. Гайдамаху [6, с. 6].

В одній із доповідей на цьому зібранні було охарактеризовано стан ситуації в Україні та зроблено прогноз, що може чекати Українську державу у майбутньому. У своєму виступі М. Побратим наголосив, що: «Становище нації ускладнюється ще тим, що протягом останніх років проводиться свідома, планомірна та цілеспрямована політика руйнування національно-демократичних партій і витіснення їх на маргінес суспільного життя (про це свідчить розвал суспільного життя, розкол у партіях, утиски національно орієнтованих ЗМІ, головні – преси), що відбилося на результатах виборів. Вислід недавнього «всенародного референдуму», поспішно проведеного

після президентських виборів, не додав оптимізму, бо проходив під явним «патронатом» владних чиновників у дусі «старих часів»». Не будемо зупинятися песимістичному прогнозі, озвученого М. Побратимом, бо він, на щастя, не збувся, а наведемо наведені ним «індиферентний» та «оптимістичний» можливі шляхи розвитку, які було визначено доповідачем станом на 1997 рік: «2. Індиферентний. Виникає здомінована олігархічними кланами держава Україна, але «російськомовна», «російськокультурна», при збереженні зовнішніх національних атрибутів. Олігархи зацікавлені певною мірою у збереженні держави, вигідної для їх власних потреб, але самі вони чужі Українській Національній Ідеї. 3. Оптимістичний. Україна долає системну кризу її остаточно утверджується як незалежна національна держава. Імовірні сценарії: Україна розвивається як позаблокова держава й утверджує свою державну незалежність поза ЕС і СНД (менш імовірний сценарій), або українська економіка зростає швидкими темпами і Україна, налагодивши тісні зв'язки з Центральною Європою та ЕС, за 15–20 років стає однією з ключових розвинутих європейських модерних держав» [6, с. 46–47]. Треба зазначити, що в Україні більшою чи меншою мірою було втілено саме «індиферентний» сценарій, а «оптимістичний» лише починає утверджуватися, зокрема поки найменш вірогідний його шлях. Крім цього, у доповіді М. Побратима йшлося, що ймовірність перетворення України в неоколонію Росії «зменшується у зв'язку з останнім перерозподілом політичних сил у парламенті, в якому комуністи, як основні промотори російської колонізації України, врешті-решт втрачають вагу й електорат. Хоча не варто забувати, що продовжується «всебічна (економічна, інформаційна і культурна) експансія Росії в життєвий простір України та її зросійщення, окрім того, зберігається в цьому і військова присутність Росії» [6, с. 48]. Ці самі слова можна застосувати й до сучасних загроз національній безпеці, лише з тією різницею, що т. зв. «присутність Росії» з того часу лише зросла та додалася ще й гібридна агресія та окупація питоми українських територій.

Загалом КУН багато зробив для розкриття злочинів комуністів та нацистів, а також відродження української національно-культурної та етнокультурної спадщини, пропагування і захисту української мови, прогресу освіти й науки, піднесення політичної культури, розбудови державності тощо. Зокрема, партія Конгрес багато робила для українізації Криму, Я. Стецько особисто «розгорнула широку націоналістичну пропаганду в зросійщеному Севастополі», виступала на місцевому радіо «Бриз», де розповідала про «національно-визвольну боротьбу українців під час Другої світової війни, про керівників ОУН-УПА», а також про соратників, еміграцію і роботу у ВР, – згадував голова Севастопольської організації КУН й Голова міського відділення «Просвіти» В. Проценко [26, с. 159, 161]. Також, завдяки значній фінансовій допомозі з діаспори КУН налагодив випуск газети «Шлях перемоги», що виходив у Львові і був офіційним партійним виданням. Було перенесено видання «Визвольний шлях» з Лондона до Львова, продовжено видання «Українських Проблем», – засвідчує С. Жижко [26, с. 67]. Оскільки динамічний процес зародження політичного життя в Україні тільки розпочинався, Я. Стецько вдалося конструктивно влитися в його перебіг. Нею, окрім внутрішньопартійної роботи, велися міжпартійні консультації та перемовини, щоденні міжнародні (телефонні) розмови з Лондоном, Нью-Йорком, Мюнхеном. Справи ОУН та АБН. «Кілька разів на місяць поїздки-рейди у Львів, Харків, Луцьк та інші обласні центри із заїздом у ряд райцентрів. Інтерв'ю з пресою, виступи на телебаченні, зустрічі з громадськістю, владою, інтелігенцією, представниками громадських організацій, окремими діячами, підприємцями. Участь у засіданні провідів, політрад місцевих організацій Конгресу, розмови з окремими активістами, – пригадує С. Жижко [26, с. 66–68]. Окрім цього, КУН видає у Донецьку газету «Бандерівець», у Херсоні «Степову Україну» та деякий час фінансує лубенську газету «Хлібороб» [8].

На жаль, за життя, Слава Стецько, як і багато інших борців за незалежність України, так і не змогла побачити здійснення всіх своїх задумів, проте її зусилля у

парламенті не пройшли марно та згодом виявилися у наступних здобутках зрілої української демократії. В Україні офіційно Законом України «Про Голодомор в Україні 1932–1933 років в Україні» № 376–V від 28.11.2006 р. голодомор визнано геноцидом українського народу [19]. Діяльність комуністичної партії в Україні заборонена з 2015 р., на відміну від РФ, де вона наразі є найбільшою опозиційною партією. В Україні на державному рівні засуджено діяльність комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборонена їхня символіка, про що свідчить Закон України 317–VIII від 09.04.2015 [21]. Розсекречення історичних архівів та оприлюднення науковцями недоступних раніше (з відомих причин) даних сприяло належній оцінці важливості внеску ОУН-УПА у боротьбу за державність України. Офіційне визнання ОУН-УПА вперше відбулося у 2015 р., про що засвідчено в Законі України «Про правовий статус вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» № 314–VIII від 09.04.2015 [22]. Згідно цього Закону правовий статус отримали особи, які брали участь у всіх формах політичної, збройної чи іншої колективної чи індивідуальної боротьби за незалежність України у складі таких організацій, структур та формувань як УВО, ОУН, УПА, УГВР, АБН та ін. Згодом, ВР ухвалила зміни № 2640–VIII від 06.12.2018 р. до статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», чинного від 22 жовтня 1993 № 3551–XII, якими воїнів УВО, ОУН та УПА визнано учасниками бойових дій [18].

«Слава Стецько. Жінка, яка творила незалежну Україну» – саме таку назву отримала книга-автобіографія, що завдяки зусиллям її племінниці Л. Брацюнь була оприлюднена 2021 р. Літературний запис автобіографії Слави Стецько зробив Д. Куделя, дослідник підпілля ОУН із Дніпропетровська, за кілька місяців до її смерті... «З гідністю Народного Депутата України, на чолі ОУН, АБН і Конгресу Українських Націоналістів Слава Стецько залишиться в історії боротьби за Волю України як зразок української патріотки, Героїні-Борця, що пройшла шлях від селянської дівчинки-революціонерки через підпілля, тюрму, важку роль зв'язкової Проводу ОУН, медсестри УПА, рятівниці Голови УДП, торування з ним світових доріг української дипломатії. Життя і чин Слави Стецько – це великий внесок у підготовку Української Незалежної Держави, котра стала дійсністю, в якій пані Слава боролася за її українське національне обличчя», – так висловився про те як «вона виборювала Україну» громадсько-політичний діяч української діаспори, член Проводу ОУН, політв'язень О. Коваль [27, с. 11].

Отже, можна підсумувати, що, не зважаючи на поважний вік та численні перешкоди радянської системи та пострадянської влади, Я. Стецько: 1) намагалася боротися з «радянським минулим» України та працювала як у підпіллі, так і легально в Україні на благо та добробут українського народу; 2) після повернення з вимушеної політичної еміграції вона намагалася об'єднати національно-патріотичні сили в українському парламенті навколо української національно-визвольної ідеї та створити потужне середовище протидії антиукраїнській політиці; 3) проводила антибільшовицьку та антирадянську боротьбу, очолюючи ОУН, АБН та КУН, підтримувала представників поневолених націй та українців в Україні та діаспорі; 4) розвивала громадсько-політичний націоналістичний рух в Україні на початку кризового пострадянського періоду; 5) під її проводом революційна ОУН (б), разом із парламентською партією КУН, виховала нову генерацію українських націоналістів, що за своїм ідеологічним змістом та партійним спрямуванням стала дієвим інструментом у очищенні української влади від комуністичних та соціалістичних впливів; 6) здійснювала парламентську роботу, працюючи над налагодженням міжнародних зв'язків України з українською діаспорою, та громадсько-політичну діяльність, спрямовану на розвиток державотворчих та етнокультурних аспектів методами поміркованого українського парламентаризму початку 90-х – початку 2000 років в Україні.

На початку 90-х років ХХ ст. на хвилі великих геополітичних потрясінь та національного підйому відбулося становлення української суверенної держави щонайперше завдяки персональним зусиллям її політичним лідерів. Слава Стецько стала прикладом української жінки, світоглядні орієнтири та переконання якої відкрили можливості для появи нової генерації українських патріотів-політиків. Зокрема, національна політична партія КУН стала уособленням політичної сили, яка на перше місце при побудові політичних засад національної держави ставила питання мови, освіти, науки, культури, політики, міжнародної дипломатії тощо.

Нині постать Слави Стецько асоціюється із українським національним патріотизмом парламентського зразка. Вважаємо, що особистий внесок Я. Стецько є значимим для українського парламентаризму незалежної України, адже, зберігши свою патріотичну позицію та національну ідентичність, вона, як громадсько-політична та державно-політична діячка, змогла провести розвиток націонал-патріотичних громадсько-політичних та державно-політичних рухів в Україні на високі та впливові позиції, а емігрантську націоналістичну партію – в парламент. Крім того, вона була яскравим прикладом української жінки-політика, націонал-патріотки, яка боролася за державну незалежність України у перехідний період її політичного та державного становлення, стійко протистояла політиці радянського комуністично-тоталітарного режиму та брала активну участь у нівелюванні російського впливу на етнокультурну політику щодо українського пострадянського суспільства та подальшого становлення громадянського суспільства після відновлення незалежності Української держави, котра врешті стала дійсністю.

Література

1. Борович Б. Жінка. Легенда. Символ. В Україні відзначили 100-річчя з дня народження Ярослави Стецько. *Галичина. Інтернет-ресурс газети*. 15.05.2020. URL: <https://galychyna.if.ua/analytic/zhinka-legenda-simvol-v-ukrayini-vidznachili-100-richchya-z-dnya-narodzhennya-yaroslavi-stetsko/>
2. Волович О. Славна дочка України Ярослава Стецько. 3 перших уст. Новини Кіровоградщини від 19.05.2020. URL: <https://zpu.kr.ua/shche/kolonky/17781-slavna-dochka-ukrainy>
3. Восьмий Надзвичайний Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріали й Постанови. Бібліотека Українського Підпільника Ч. 17. Видання Української Центральної Інформаційної Служби (УЦІС). 1991. Б. м. 261 с.
4. Гай-Нижник П. Українська держава: суспільно-політична модель і соціально-економічний лад в теорії та ідеології ОУН (б) (1940 – 1990). Київ: Крок. 2020. 432 с.
5. Дев'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Київ, липень 1996. Матеріали й Постанови. Бібліотека Українського Державника Ч. 2. Лондон, Видання Української Центральної Інформаційної Служби. 1997. 216 с.
6. Десятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріали й Постанови. Бібліотека Українського Державника Ч. 3. Київ: Видання Центру Національного Відродження ім. Степана Бандери. 2002. 230 с.
7. Дорошенко К. Вона пішла переможницею. *День*. 13. березня 2017 р. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/top-net/vona-pishla-peremozhnyseyu>
8. Жижко С. Розбудова націоналістичного руху як фактор скріплення Української Держави. *Визвольний шлях*. 1993. Кн. 1 (538). С. 3–7.
9. Канівець О. Графа «національність»: юридичний аспект». *Голос України*. 22.02.2013. URL: <http://www.golos.com.ua/article/57633>
10. Капсамун І. Про «мурашину роботу». Сергій Жижко: «Ніхто не виробляє нової політичної думки». *Поки... День*. 14.12.2011. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/pro-murashinu-robotu>
11. Кононенко П. Символ волі народної. *Українознавство*, 2010, №2. С. 18.

12. Конференція Українських Націоналістів Київ, 28–29 березня. Доповіді. Дискусії. Постанови. Бібліотека українського державника. Ч. 1. Лондон, Київ: Видання Української Центральної Інформаційної Служби (УЦІС). 1992. 224 с.
13. Мельничук Б. І., Сагайдак М. І., Уніят В. Вірна дочка України. Слава Стецько: життєпис у боротьбі. [Вид. 2-ге]. Тернопіль: Астон, 2011. 127 с.
14. Отрошко Л. Громадсько-політична діяльність Слави Стецько в контексті етнокультурних процесів в Україні у період від середини 80-х років XX ст. до початку 2000-х років. *Українознавство*. 2018. № 3 (68). С. 62–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2018_3_6
15. Отрошко Л. Діяльність націоналістичних громадських та громадсько-політичних об'єднань у контексті етнокультурних процесів в Україні та діаспорі у період від середини 80-х років XX століття до початку 2000-х років XXI століття *Українознавство*. 2019. № 4 (73). С. 241–258.
16. Отрошко Л. Історіографічний огляд праць, присвячених життю і діяльності Ярослави Стецько в контексті етнокультурних, державотворчих та націєтворчих процесів в Україні. «Гілея: науковий вісник». Збірник наукових праць. Ч. 1. Історичні науки. 2020. Випуск 157 (№ 6–9). С. 102–108.
17. Політична партія Конгрес Українських Націоналістів. Зареєстрована Міністерством юстиції України від 26 січня 1993 р. № 385. URL: <https://usr.minust.gov.ua/content/free-search/person-result>
18. Про внесення зміни до статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо посилення соціального захисту учасників боротьби за незалежність України у XX столітті. Закон України № 2640–VIII від 06.12.2018 р. *Відомості Верховної Ради*, 2019, № 2. С. 11.
19. Про Голодомор в Україні 1932 – 1933 років в Україні. Закон України 376–V від 28.11.2006. *Відомості Верховної Ради*, 2006, № 50. С. 504.
20. Про жертви нацистських переслідувань. Закон України № 1584–III від 23.03.2000. *Відомості Верховної Ради*, 2000, № 24, с. 182.
21. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Закон України 317–VIII від 09.04.2015. *Відомості Верховної Ради*, 2015. № 26. С. 219.
22. Про правовий статус вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті. Закон України 314–VIII від 09.04.2015. *Відомості Верховної Ради*, 2015, № 25. С. 190.
23. Резніченко В. І. Комітет ВР України у закордонних справах. / Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Ін-т між нар. відносин; [редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін.]. Київ: Знання України. Т. 1. 2004. С. 552–553.
24. Рог В. Її приклад і заповіт. Слава Стецько – донька української нації. Спогади сучасників / авт.-упоряд. і керів. проекту М. Чепіжко, В. Чепіжко. Київ: ТОВ «Сигла», 2011. С. 165–168.
25. Сергійчук В. Уроки Слави Стецько й уроки для неї. Спогади сучасників / авт.-упоряд. і керів. проекту М. Чепіжко, В. Чепіжко. Київ: ТОВ «Сигла», 2011. С. 169–172.
26. Слава Стецько – донька української нації. Спогади сучасників / авт.-упоряд. і керів. проекту М. Чепіжко, В. Чепіжко. Київ: ТОВ «Сигла», 2011. 208 с.
27. Слава Стецько. Жінка, яка творила незалежну Україну. Автобіографія. Київ: Ярославів Вал. 2021. 220 с.
28. Слава Стецько: «Пройдений шлях і наші завдання». Доповідь Голови Проводу на IX Великому Зборі ОУН. *Визвольний Шлях*, 1996, кн. 9 (582). С. 1043–1048.
29. Слава Стецько: «Гарантією безпеки нації є її власна сила». *Визвольний шлях*. Кн. 10 (571), жовтень 1995. С. 1155–1161.

30. Сніжко В. Для нас усіх вона була... пані Слава. *Українознавство*. 2003. Число 2–3 (7–8). С. 18–25.
31. Стенограма пленарного засідання від 12 травня 1998. Бюлетень № 1. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2046.html>
32. Стенограма пленарного засідання від 14 травня 2002. Бюлетень № 1. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/1465.html>
33. Стенограма пленарного засідання від 15 липня 1997. Бюлетень № 129. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4049.html>
34. Стенограма пленарного засідання від 15 липня 1998. Бюлетень № 68. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2114.html>
35. Стенограма пленарного засідання від 16 жовтня 2001. Бюлетень № 21. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3412.html>
36. Стенограма пленарного засідання від 17 липня 1997. Бюлетень № 133. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4172.html>
37. Стенограма пленарного засідання від 17 листопада 1999. Бюлетень № 34. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2353.html>
38. Стенограма пленарного засідання від 18 листопада 1997. Бюлетень № 50. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4283.html>
39. Стенограма пленарного засідання від 19 вересня 2000. Бюлетень № 7. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2543.html>
40. Стенограма пленарного засідання від 19 вересня 2001. Бюлетень № 10. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3401.html>
41. Стенограма пленарного засідання від 25 жовтня 2002. Бюлетень № 26. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/1546.html>
42. Стенограма пленарного засідання від 4 квітня 1997. Бюлетень № 49. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4168.html>
43. Стенограма пленарного засідання від 4 липня 2000. Бюлетень 73. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2525.html>
44. Стенограма пленарного засідання від 5 листопада 1997. Бюлетень № 43. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4276.html>
45. Стенограма пленарного засідання від 6 жовтня 1999. Бюлетень № 17. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2336.html>
46. Стенограма пленарного засідання від 6 травня 1999. Бюлетень № 49. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2273.html>
47. Стецько С. Звернення до учасників Другого Всесвітнього форуму українців з приводу визнання боротьби ОУН–УПА як національно-визвольної. *Визвольний Шлях*, 1997. Кн. 10. С. 1157–1161.
48. Суд Слави Стецько проти Симоненко. Уніан. Фотобанк. Фото О. Синиці. URL: <https://photo.unian.net/theme/808-sud-slavy-stecko-protiv-simonenko.html>
49. Терещук Г. Голова ОУН Ярослава Стецько – жінка, яка творила незалежну Україну. *Радіо Свобода*. 14.05.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30610704.html>
50. Шевчук Ю. Відновити історичну правду. *Голос України*. 08.08.2002. С. 1–2. URL: <http://www.golos.com.ua/article/252166>

ВИСНОВКИ

У першому розділі «Концепція етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу РФ (1991–2021)» представлено робочу концепцію етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу РФ (1991–2021). Спостерігалися суперечливі процеси, які упродовж 2014–2021 рр. швидко поляризувалися у різних частинах України та увиразнювалися. Провідними суб'єктами етнокультурного розвитку є етнічні групи українців, росіян, кримських татар України, а головне змагання відбувається між українською етнічністю та російською. Новий етап етнокультурного розвитку України відзначається наступними проявами: окрім спільних з іншими європейськими націями тенденцій глобалізації та цифровізації тих сфер суспільного буття, які справляють вплив на етнокультурний розвиток українського суспільства, окрім спільних з колишніми республіками СРСР тенденцій етнокультурного розвитку, Україна має національну специфіку у цьому розвитку, зумовлену насамперед саме російським реваншизмом та збройною агресією.

Показано, що на основній територіальній частині України, яка не є окупована Росією, внаслідок російської агресії відбулася прискорена політична консолідація більшої частини нації на єдиній ціннісній, світоглядній, цивілізаційній, зовнішньополітичній, значною мірою історіографічній платформі, посилюється етнокультурне дистанціювання від Росії та росіян, меншою мірою – від російської мови та російської культури та відбувається зростання рівня національної солідарності, здатності до соціальної мобільності й самоорганізації у критичних умовах, внутрішньої згуртованості, жертвовності за національні інтереси, честь і гідність. У цьому процесі беруть участь усі етнічні складники українського суспільства. Серед населення, яке мешкає на вільних від агресора частинах областей спостерігаємо повільне поліпшення суспільно-політичних та законодавчих умов для впровадження української мови у суспільну практику (на радіо і телебаченні, в освіті, у закладах культури, у місцевих органах влади тощо), а також ознаки незначного розширення реального функціонування української мови та продовження постколоніальної – післясовєтської тенденції збільшення частки етнічних українців, насамперед серед дітей і молоді.

Натомість на окупованій частині України відбулися зміни основного напрямку етнокультурних процесів, вони багато у чому подібні до процесів часів СРСР та до тенденцій у регіонах сучасної Росії, де ще залишилися помітні групи етнічних українців. Ймовірно там зростає частка російської етнічності, російської духовної культури, а українська духовна культура занепадає, українська етнічна ідентичність трансформується на російську (на рівні індивіда), зникає зі зміною поколінь (на рівні етнічної групи). Стверджується, що деокупація частини України є необхідною, але недостатньою умовою для припинення мовного, культурного та повного етнічного російщення українських громадян.

Зроблено висновок, що наявні знання щодо теорії районування (зокрема про політичне та етнографічне районування), а також наші практичні спроби районування національної території України (в міжнародно визнаних кордонах) за ознакою реакції територіальних груп українського суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ є достатньою базою для вироблення теоретичної основи зазначеного різновиду районування. У загальних рисах ми окреслили систему термінів, підходів, методів нашого районування. Здійснюючи районування України за реакцією суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ практично, виділено два регіони з протилежно спрямованими тенденціями: 1. Регіон переважання несприйняття, заперечення та протистояння політиці реваншу РФ щодо України; 2. Регіон переважно нейтрального чи схвального ставлення людності до політики реваншу РФ (до першого регіону належить контрольована урядом України територія країни, а до другого – контрольована РФ). У межах цих двох регіонів за сукупністю ознак маємо можливість

виділити однорідні райони та підрайони, які мають певну подібність. Зазначено, що врахування більшої кількості чинників дасть змогу побудувати картографічну модель районування України за реакцією суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ.

У другому розділі «Заперечення етнокультурної реальності провідниками «руського мира» як чинника сучасного етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації щодо України й українців» проаналізовано концептуальні засади геополітичної доктрини «русский мир», що стала політичною ідеологією й підґрунтям гібридної агресії Росії проти України. Виявлено імперську сутність путінської Росії як спадкоємниці Російської й Радянської імперій. Осмислено концепт «руського мира» як вагомий елемент політики реваншу Росії щодо України й українців. Доведено, що керівництво Кремля та їх прихильники в Україні активно використовують цю доктрину для заперечення сучасної етнокультурної реальності, а саме, не визнають українців окремим, самобутнім народом, а лише субетносом великого російського. Охарактеризовано базові елементи «руського мира», – це передусім Російська православна церква, інформаційна складова, російська мова, культура, освіта, наука тощо. З'ясовано злочинну роль «руського мира», – у підготовці і перебігу неоголошеної російсько-української гібридної війни. Саме ті регіони України, де «русский мир» набув найбільшого розповсюдження і популярності серед антиукраїнсько налаштованого місцевого населення, згодом стали чи легкою здобиччю агресора (як Крим), чи ареною кровопролитного протистояння (як Донецька і Луганська області). І навпаки, де проукраїнські сили перебували в більшості, вони змогли зупинити наступ «руського мира», – і так званої «русской весны». Доведено, що очільники Росії та їх посіпаки цілеспрямовано заперечують й ігнорують сучасну етнокультурну реальність та активно впроваджують в духовний, інформаційний, мовний, культурний, освітній і науковий простір України ідеї й принципи «руського мира» що, зрештою, призводить до ослаблення Української держави, української нації та української національної ідентичності. Запропоновано шляхи подолання й остаточної ліквідації ідей, ідеологічних засад, ідеології та базових елементів «руського мира» Українською державою. Насамперед це усунення так званих ліній розмежування в українському суспільстві, набуття українознавством вагомого стратегічного значення державної ваги, в тому числі як українська «м'яка сила» соборницького, дипломатичного і політичного характеру та розбудова Української Самостійної Соборної Держави на україноцентричних засадах (поєднання і синергія українського сучасного оновленого націоналізму й українознавства як навчальної гуманітарної дисципліни, інтегративної науки й патріотичного світогляду).

У третьому розділі «Інформаційна складова політики реваншу Російської Федерації» розглянуто інформаційні чинники російсько-української неоголошеної гібридної війни.

У підрозділі 3.1. досліджено соціальні медіа в умовах російсько-українського інформаційного протистояння. Окреслено основні завдання російської інформаційної пропаганди, наведено приклади проросійських наративів, що просувалися у соціальних медіа впродовж 2020 – 2021 рр. Зазначено, що на сьогодні російська пропаганда змальовує Україну виключно у негативному дискурсі: як країну, вражену корупцією, безладом, еміграцією та бідністю. Такі меседжі просувають як вітчизняні медіаресурси, так і блогери-лідери громадської думки з проросійською риторикою. Окрема увага приділяється аналізу антивакцинаторських меседжів, які масово поширюються через групи у соціальних мережах, що адмініструються з РФ. Відкритість і нецензурованість соціальних медіа, з одного боку, надають їм статусу альтернативних засобів масової комунікації, а з другого – створюють умови як для проявів деструктивної поведінки учасників мереж (тролінг, ельфінг), так і для маніпулятивних зовнішніх впливів, зокрема проведення спланованих інформаційних акцій, спрямованих на поширення паніки і зневіри серед населення, підрив державного суверенітету, руйнування

територіальної цілісності держави та ін. Зазначено, що одним з інструментів просування «потрібних» меседжів є не лише створення «фейкових» новин, але й «фейкових» прихильників, тобто використання віртуальних «людей» (ботів чи тролів). Емоційні дописи чи відео з провокативними заголовками, посилені «потрібними» коментарями ботів та тролей, чинять непомітний, але потужний керований вплив на свідомість та волю користувачів.

Розглянуто методи конструювання та поширення фейкової інформації, окреслено шляхи протидії інформаційній пропаганді та дезінформації (державне врегулювання, громадські ініціативи, усвідомлене споживання медіапродукту пересічними громадянами). Ефективними засобами протистояння російському пропагандистському дискурсу можуть бути збільшення україномовного патріотичного контенту у соціальних мережах, створення науково-просвітницьких проєктів, впровадження навчальних дисциплін з інформаційної безпеки та медіаграмотності у закладах загальної середньої та вищої освіти, залучення до проєктів з підвищення медіаграмотності широкого кола громадян.

У підрозділі 3.2. проаналізовано особливості безпеки спілкування в Інтернет-просторі в умовах «інформаційної агресії» Російської Федерації на прикладі найпопулярнішої на сьогодні в Україні соціальної мережі Facebook. Оскільки інформаційна безпека – це важлива складова національної безпеки України, а інформаційний чинник останнім часом став ще більш впливовим в умовах політики реваншу Кремля, то актуалізація пасіонарних можливостей українського громадянського суспільства та необхідність боротьби з засиллям інформаційних загроз, таких як: розпізнавання троль-публікацій, потенційно небезпечної неправдивої інформації, дезінформації та прихованої і не прихованої російської пропаганди в Інтернет-просторі – є надзвичайно важливим завданням як для науковців, так і для пересічних користувачів соцмереж.

Особливу увагу присвячено аналізу особливостей спілкування в Інтернет-просторі, досліджено шляхи, способи та механізми запобігання інформаційним загрозам безпеки спілкування, відстежено український та міжнародний досвід протидії гібридним загрозам в інформаційній сфері в умовах «інформаційної агресії» та реваншистської політики РФ. Виявлено, що безпековий вимір спілкування в соцмережах Facebook дуже не стабільний, а контент сповнений провокаційними загрозами, присутня російська пропаганда, та дезінформація, що спрямовані на розхитування державницьких позицій України, сприяння розвитку сепаратистських рухів та розпалювання міжнаціональної ворожнечі і поширення дезінформаційних загроз національній безпеці та територіальній цілісності Української держави. Разом з тим наголошено, що в умовах історико-культурного реваншу РФ в українського суспільства загалом є всі підстави, можливості та інструменти, щоб давати відсіч інформаційній агресії Кремля та захищати український національний простір.

У четвертому розділі «Релігійні аспекти російсько-української гібридної війни» досліджуються негативний вплив Російської Федерації на Українське Православ'я.

У підрозділі 4.1. аналізуються головні сучасні етнокультурні наслідки для українського суспільства у зв'язку зі зміною релігійної ситуації на території України у процесі розпаду СРСР та становлення й розвитку незалежної Української держави (1985–2021 рр.). Підсумовано такі наслідки: з'явилися українські загальнонаціональні релігійні організації, до яких належить більшість віруючих громадян України; українська мова почала повноправно функціонувати у релігійному житті; відродилися обряди й традиції, пов'язані з релігійним життям, які були заборонені в СРСР чи призабулися через несприятливі суспільно-політичні обставини; частка віруючих громадян України, які вважають себе належними до Московського патріархату, зменшилась у кілька разів; утворена на основі Київської митрополії сучасна Православна Церква України набула найвищого канонічного статусу в Україні та стала для православних українців консолідуючим центром. Зміни, що відбувалися в

релігійній сфері, сприяли зворотній українізації українського етносу після тривалого його російщення, політичній та етнокультурній консолідації української нації. Вплив змін релігійної ситуації, що відбувалися на території України від середини 1980-х років до сьогодні, на сучасний етнокультурний розвиток постколоніального українського суспільства слід вважати позитивним. Він відповідає поточним та довготерміновим національним інтересам України, зокрема збереженню та розвитку української етнокультурної самобутності.

У підрозділі 4.2. аналізується вплив реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні. Виявлено, що впродовж багатьох століть (с кінця XVII до кінця XX ст.) Україна була позбавлена власної незалежної Православної Церкви і лише з відновленням Української держави у 1991 р., вона отримала можливість її створити. Показано що, створення і діяльність УПЦ КП допомогло українцям усвідомити важливість і необхідність національної Церкви, оскільки УПЦ МП завжди проводила проросійську діяльність втілювало в Україні завдання РПЦ та ідеї «русского мира». З'ясовано що, Російська держава вже три століття існує у форматі імперії (кріпосницько-капіталістичної, тоталітарно-радянської, й авторитарної), протягом цього часу Україна й українці були важливою складовою цих хижацьких державних утворень. Доведено що, майже чверть століття бездіяльність вітчизняної влади й активні антиукраїнські й антидержавницькі дії РПЦ та її малоросійської філії УПЦ МП посприяли впровадженню ними в український гуманітарний простір засадничих ідей, догматів і постулатів геополітичної доктрини «русского мира», які згодом призвели до так званої «русской весны» 2014 р. Розкрито що, збройна й інформаційна агресія РФ на початку 2014 р. підсилена антиукраїнською діяльністю УПЦ МП, поставила під питання саме існування Української держави та української нації, але завдяки всеукраїнському патріотичному здвигу, у тому числі й державницькій політиці та позиції УПЦ КП ворог був зупинений. Виявлено, що неоголошена російсько-українська гібридна війна призвела не лише до тимчасових територіальних втрат, величезних людських жертв, трагедій тощо, а й посприяла згуртуванню українства, творенню української політичної нації, суттєвому посиленню УПЦ КП і відповідно значному послабленню – УПЦ МП. Показано що російська збройна й інформаційна агресія стала каталізатором єднання проукраїнських сил у протидії реваншистській політики Кремля щодо України та посприяла активізації процесу творення ПЦУ. З'ясовано що, об'єднання Українського Православ'я допоможе послабленню геополітичних амбіцій РПЦ та поставить край його домінуванню у східному християнському світі та значно посилить позиції Вселенського Патріархату. Розкрито що, для розбудови ПЦУ надзвичайно важливим є поєднання зусиль української влади, громадянського суспільства та вірян. Доведено, що для остаточної перемоги над російським агресором та остаточного завершення Національної української революції початку XXI ст., окрім військових, геополітичних, дипломатичних, політичних, економічних, етнокультурних чинників треба буде обов'язково задіяти також сакральний-духовний фактор – об'єднання Українського Православ'я в ПЦУ та її національно-патріотична державницька діяльність для подолання реваншистської політики Кремля щодо української нації й усунення релігійних конфліктів в сучасній Україні та в ім'я розбудови демократичної, духовної, правової, інноваційної, заможної і потужної Української Самостійної Соборної Держави.

У п'ятому розділі «Вплив системної політики реваншизму РФ на сферу культурних індустрій України (на прикладі історико-патріотичного кіно)» розкрито вплив інформаційної пропаганди РФ на українське кіновиробництво. Окреслено місце та роль сучасного українського кінематографа як «м'якої сили» у боротьбі з гуманітарною експансією Російської Федерації, фактора впливу на масову свідомість та соціальні установки українців, засобу контрпропаганди, конструювання загальнонаціональної ідентичності та формування зрілої політичної нації в цілому.

Досліджено стан вітчизняного кінематографа упродовж 2014 – 2021 рр., розкрито основні причини, що гальмували його розвиток; проаналізовано громадські та державні законодавчі ініціативи, спрямовані на підтримку та розвиток сфери кіноіндустрії; розглянуто найбільш популярні українські ігрові та документальні фільми історико-патріотичного спрямування, з'ясовано їхнє значення у протидії пропагандистській політиці РФ. Здійснено аналіз пропагандистської антиукраїнської кінопродукції, що нині виробляється в Російській Федерації, анексованому Криму та квазі-республіках «ДНР» і «ЛНР», визначено основні ознаки її інформаційно-психологічного впливу, окреслено маніпулятивні техніки та прийоми. На основі аналізу російських пропагандистських фільмів зроблено висновок, що Україна у них представлена у винятково негативному образі, поширеними є тези про «антиконституційний переворот», «київський режим», який веде збройну боротьбу з незгодним із його політикою населенням Донбасу, вкрай антиукраїнською є риторика фільмів: українці – це «хунта», «фашисти», «бандерівці», «радикали» та «націоналісти», які воюють проти «простих людей», «шахтарів». Виявлено, що російська кінопропаганда щодо Криму полягає перш за все у створенні ілюзорної картини, яка виправдовує дії Кремля щодо анексії півострова, пояснюючи цей процес «неминучим» та «історично справедливим». Український кінематограф розглянуто як дієвий інструмент у протистоянні російській інформаційній агресії, формуванні патріотичних почуттів громадян, їхнього прагнення до історичної правди та справедливості. Доведено, що системна державна політика щодо протидії російській інформаційній пропаганді спричинила потужний розвиток вітчизняної кіноіндустрії, особлива увага якої спрямована на виробництво та популяризацію історико-патріотичного ігрового та документального кіно.

У шостому розділі «Роль української діаспори в етнокультурних процесах в умовах неоімперської реваншистської політики Кремля щодо України» характеризується вагоме місце українців за межами материкової України у протидії гібридній агресії РФ.

У підрозділі 6.1. проаналізовано становище української діаспори у Російській Федерації (далі – РФ) в умовах політики реваншу Кремля щодо України й українців. Охарактеризовано політику РФ відносно поступового й цілеспрямованого поглинання неросійських народів РФ й остаточне перетворення їх у росіян («русских»). Осмислено місце української діаспори в сучасній РФ, ґрунтуючись на даних переписів населення (1989 р., 2002 р, 2010 р.). З'ясовано, що РФ проводить жорстку агресивну політику асиміляції щодо української діаспори, нав'язує свою неоімперську ідеологію, закриває діаспорні об'єднання, українські церкви, застосовує репресивні заходи проти місцевих українців, у зв'язку з чим, вони змушені приховувати свою національність. Виявлено, що внаслідок такої асиміляційної політики центральної влади українська діаспора у РФ втрачає свою самобутність та неповторність, забуває свою рідну українську мову, історію, традиції і звичаї, поступово асимілюючись і зливаючись з російським народом. Зазначено, що з боку Української держави потрібно запровадити нову дієву Програму взаємодії із зарубіжними українцями, оскільки Програма (2018 – 2020) втратила свою актуальність. Запропоновано включити у нову Програму інформацію про різні заходи (конгреси, конференції, круглі столи, семінари, фестивалі, кінопокази), відвідуючи які українська діаспора з РФ буде знайомитися з українською мовою, історією, наукою, літературою, звичаями та традиціями, піснями, фільмами (кінофільмами, документальними фільмами, мультфільмами). Наголошено, що зараз влада РФ, прикриваючись пандемією, не надає дозвіл на в'їзд українській діаспорі РФ в Україну, тому є потреба залучати її до онлайн-заходів (онлайн-конференції, вебінари тощо), які проводяться в Україні, а також створювати на Ютубі різноманітні канали з українським контентом (українські пісні, звичаї, традиції, легенди, заняття з української мови, історії і т.ін.) для популяризації всього українського у мережі Інтернет.

У підрозділі 6.2. проаналізовано державно-політичну та громадсько-політичну діяльність визначної представниці української діаспори, революціонерки та патріотки

Слави Стецько та її внесок у розвиток українського парламентаризму початку 90-х років ХХ ст. – початку 2000-х років ХХІ ст. Досліджено основні напрями діяльності націоналістичної еміграційної ОУН (бандерівської) та становлення політичної партії КУН в Україні. На основі літературно-джерельних (установчих, програмових та парламентських) матеріалів, а також особистих спогадів членів КУН, обґрунтовано внесок Слави Стецько у розвиток державно-політичних та етнокультурних процесів в Україні у пострадянський період. З'ясовано, що вона, разом із командою однодумців, вела політичну боротьбу в українському парламенті, спрямовану проти наслідків впливу радянського минулого на українців на основі національно-визвольної концепції еміграційної ОУН (б), а головною метою політичного протистояння було запобігти реваншу Кремля та сприяти створенню національно-патріотичної коаліції, що змогла би протистояти засиллю пострадянських впливів у парламенті зокрема та в українському суспільстві загалом. Уточнено, що концепційні положення діяльності КУН були розроблені згідно особливостей перебігу державницьких та етнокультурних процесів, обговорені на чергових Зборах ОУН, оновлені та втілені в діяльності цієї парламентської партії в Україні. Узагальнено, що КУН працювала заради відновлення історичної правди та історичної пам'яті про борців за державну незалежність, толерантними методами українського парламентаризму прагматично боролася з реваншем постсоціалістичної політичної системи, наскрізь просякнутої радянською комуністично-тоталітарною ідеологією, спрямовуючи зусилля на розбудову українського демократичного громадянського суспільства, працюючи над позбавленням від неоімперських та радянських російських впливів, якими УРСР була обтяжена в часи СРСР, таких як малоросійство, комунізація, зрадянщення, зросійщення, тощо української титульної нації. Доведено, що особистий внесок Я. Стецько є значимим для українського парламентаризму, адже, зберігши свою національну ідентичність та чітку патріотичну позицію, завдяки міжнародному політичному досвіду та особистим лідерським якостям, вона змогла піднести розвиток національних громадсько-політичних та державно-політичних рухів в Україні на високі та впливові позиції. Крім того, вона була яскравою представницею українського політикуму та послідовницею борців за державну незалежність України проти політики реваншу Кремля.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. «Вся моя охрана состояла из монахов Святогорской Лавры», – террорист Гиркин. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Wp89-VtEUUE>
2. «ГРАДом» по мозгам: Россия захватывает ютуб в Украине URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DqTKoHt7Pno>
3. «З приводу громадських виступів на підтримку Європейської Інтеграції України». Заява Київського і всієї Руси-України Філарета // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 25 листопада 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/publications/articles/4184-zajava-euro.html>
4. «Зупиніть розпалення III Світової Війни!» Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета до глави Римсько-Католицької Церкви Папи Римського Франциска // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 30 вересня 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/patrposlannia/5602-stop-wwiii.html>
5. «Зупиніть розпалення III Світової Війни!» Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета до глав держав, парламентів та народів Європи // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 30 вересня 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/patrposlannia/5600-stop-wwiii.html>
6. «Зупиніть розпалення III Світової Війни!» Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета до Президента Сполучених Штатів Америки пана Барака Обами, Конгресу США та американського народу // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 30 вересня 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/patrposlannia/5601-stop-wwiii.html>
7. «Котики» української суспільної думки. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974
8. «Ми багато років зомбували людей»: митрополит Симеон про враження від служби в УПЦ МП. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Ijk6c5zZ620> (дата звернення: .
9. «Ми відрізали від себе Росію найменше на 100 років» – архієпископ Федір // Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт «Церква.info». – 09 вересня 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/publications/intervju/8876-qmyvidrizalyvidseberosiyunajmenshena100rokivq-arxiyepyskop.html>
10. 10 інструментів для відстеження інформаційних впливів онлайн. URL: <https://internews.ua/opportunity/10-tools-for-tracking-information>
11. 15 кращих українських проєктів з медіаграмотності. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2455061-15-krasih-ukrainskih-proektiv-z-mediagramotnosti.html>
12. №1 Ольга Шарий в рейтинге «Самые влиятельные женщины Украины по версии читателей сайта Фокус». URL: <https://focus.ua/rating/430863-samye-vliyatelnye-zhenshchiny-2020-ukrainy-po-versii-chitateley-sayta-fokus/kumiry-i-mastera/2101/olga-sarii>
13. Tiktok видалив низку проросійських хештегів – військовий. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/tiktok-vydalyv-nyzku-prorosiiskyykh-kheshtehiv-shtefan-237016.html>
14. Агресія Росії проти України: Історичні передумови та сучасні виклики / П. П. Гай-Нижник, (кер. проєкту, упоряд., наук. ред.); Авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізник, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. Міністерство освіти і науки України; Науково-дослідний інститут

- українознавства. Київ: «МП Леся», 2016. 586 с. URL: <https://resource.history.org.ua/item/0013323>
15. Андрей Ваджра: Без России мы никто и ничто. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6GBoHpfXTzA>
 16. Антивакцинна пропаганда – інформаційна кампанія проти України. Київ, 27 жовтня 2021 р. URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/2021/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%A6%D0%9F%D0%94_%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0.pdf
 17. Артем Сивко. Кино и пропаганда. URL: <https://petrimazepa.com/procinema.html>
 18. Архієпископ Євстратій (Зоря) Колаборант "русского мира" // Українська правда. – 17.07.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/yeustratij/55a8de30a8c6d>
 19. Атлас історії України. – К.: ДНВП «Картографія», 2012. –152 с.
 20. Білоус І. А. Соціально-правове забезпечення інформаційної безпеки України. *Інформаційна агресія Російської Федерації проти України: Науковий семінар ХНУ ПС ім. І. Кожедуба* 12.12.2019. URL: <http://www.hups.mil.gov.ua/assets/doc/science/stud-conf/informacijna-agresiya-rf-proti-ukraini-2/31.pdf>
 21. Біографія пропагандиста: хто такий насправді Анатолій Шарій. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/biografiya-propahandysta-hto-takyy-anatolij-shariy/31284788.html>
 22. Бойкот російського кіно. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B9%D0%BA%D0%BE%D1%82_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%BE
 23. Бондаренко А. Розвиток, сучасний стан і проблеми українських церков в Росії. URL: <http://kobza.com.ua/cerkva/2366-rozvytoksучasnyj-stan-i-problemy-ukrajinskyh-cerkov-v-rosiji.html>
 24. Бондаренко В. Д. Современное православие: тенденции эволюции. Симферополь: Таврия, 1989. 176 с.
 25. Бондарчук П. Особливості релігійної ситуації в Україні (друга половина 1960-х - середина 1980-х років) Український історичний збірник. 2008. Вип. 11. С. 294316. URL: <http://history.org.ua/JournALL/green/11/30.pdf>
 26. Борович Б. Жінка. Легенда. Символ. В Україні відзначили 100-річчя з дня народження Ярослави Стецько. *Галичина. Інтернет-ресурс газети*. 15.05.2020. URL: <https://galychyna.if.ua/analytic/zhinka-legenda-simvol-v-ukrayini-vidznachili-100-richchya-z-dnya-narodzhennya-yaroslavi-stetsko/>
 27. Бугоркова О. Армія тролів на службі Кремля. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2015/03/150320_kremlin_internet_trolls_ozh
 28. Бурнашов І. Ю. Український кінопрорив (оглядова довідка за матеріалами преси, неопублікованими документами та Інтернету 2014–2015 рр.). URL: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2015/2015_kino15.pdf
 29. В Україні запустили проект TrollessUA для боротьби з Facebook-тролями. URL: <https://nachasi.com/tech/2019/07/23/facebook-trollessua/>
 30. Вишняк О. Етнорелігійна ситуація в Україні: соціологічний аналіз (1994-2010 рр.). URL: www.memory.gov.ua/publication/content/1647.html
 31. Відстоюючи українське православ'я // Тиждень.ua.— 16 липня 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Publication/1339>
 32. Війни ботів. Як працюють українські армії у Facebook. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/02/3/7239192/>

33. Вовк Н. Явище тролінгу в Інтернеті як загроза інформаційному суспільству. / *Інформація, комунікація, суспільство 2013: Матеріали 2-ої Міжнародної наукової конференції ІКС-2013, 16–19 травня 2013 року (Львів, Славське)*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. С. 104–105. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/20753>
34. Волович О. Славна дочка України Ярослава Стецько. З перших уст. Новини Кіровоградщини від 19.05.2020. URL: <https://zpu.kr.ua/shche/kolonky/17781-slavna-dochka-ukrainy>
35. Воропаєва Т. Конфліктизація культурно-історичного простору українства в умовах сучасних загроз: теорія і практика. *Українознавчий альманах*. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: Міленіум, 2019. Випуск 25. С. 34–43.
36. Восьмий Надзвичайний Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріали й Постанови. Бібліотека Українського Підпільника Ч. 17. Видання Української Центральної Інформаційної Служби (УЦІС). 1991. Б. м. 261 с.
37. Всемирный конгресс соотечественников, проживающих за рубежом: Вступительное слово Президента России Владимира Путина на Всемирном конгрессе соотечественников, проживающих за рубежом. Санкт-Петербург, 24 октября 2006 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vksrs.com/publications/vstupitelnoe-slovo-prezidenta-rossii-v-v/>
38. Вульпіус Р. Релігія та нація: унійна церква, православ'я та «держава-протектор Росія // Україна. Процеси націотворення / Упор. Андреас Каппелер; пер. з нім. – К: К.І.С., 2011. – 416 с. – С. 100-111.
39. Выступление Министра иностранных дел России И.С. Иванова на VIII Всемирном Русском Народном Соборе, Сергиев Посад, 3 февраля 2004 года (отдельный оттиск) // Сообщение Министерства иностранных дел Российской Федерации. – 04 февраля 2004 г. – 22 с.
40. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира. –2009. – 3 ноября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>
41. Гай-Нижник П. Оновлення концепції та осучаснення діяльності Науково – дослідного інституту українознавства: проблеми та перспективи. *Українознавство*. 2019. № 2 (71). С. 8–15
42. Гай-Нижник П. Українська держава: суспільно-політична модель і соціально-економічний лад в теорії та ідеології ОУН (б) (1940 – 1990). Київ: Крок. 2020. 432 с.
43. Гелетій Я. Проблеми збереження національної ідентичності української діаспори в Росії // II Міжнародна наук.-практ. конф. «Діаспора, як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації (у рамках Конгресу української діаспори, 1820 червня 2008 р., м. Львів)»: Зб. доп. – Л. : МІОК, 2008.
44. Георгій Почепцов. URL: <https://detector.media/authors/242/>; Георгій Почепцов. URL: <https://zn.ua/author/georgiy-pochepcov>
45. Гіржов В. Проблеми українців Росії – найбільшої діаспори в світі // Українська діаспора: проблеми дослідження. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції. Острог, 2016. С. 18 – 20. URL: https://idud.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/Tezy_Conferencia_Diaspora_2016.pdf
46. Глазьев заявил о разгроме Русского мира на Украине. URL: https://news.rambler.ru/politics/42145612/?utm_content=rnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink
47. Гнатюк В.Р., 2013 Українці Росії у ХХІ ст.: далі під імперським пресом. Національний університет «Львівська політехніка», 2013. С. 219 – 225. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21520/1/40-219-225.pdf>

48. Голубов О. Кіно чи пропаганда? Крим у російських фільмах. URL: <https://ua.krymr.com/a/kino-chy-propahanda-krym-u-rosiiskykh-filmakh/29585281.html>
49. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 1. С. 136–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_1_21
50. Горбулін В. «2017-й: далі буде...» Ціннісні ресурси війни і миру: український формат // Дзеркало тижня. Україна. – № 24 (270), субота, 2 – 8 липня 2016 р. – С. 2.
51. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. Стратегічні пріоритети. Київ: НІСД, 2014. № 4. С. 5–12.
52. Данило Горлач. Ви нам не брат-2: російський контент витісняють з українського ефіру. URL: <https://medialab.online/news/vy-nam-ne-brat-2-rosijs-ky-j-kontent-vy-tisnyayut-z-ukrayins-kogo-efiru/>
53. Данилов С. РФ змінила підхід у веденні інформаційної війни проти України. *Укрінформ*. 31.07.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3073912-rf-zminila-pidhid-u-vedenni-informacijnoi-vijni-proti-ukraini-ekspert.html>
54. Дев'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Київ, липень 1996. Матеріали й Постанови. Бібліотека Українського Державника Ч. 2. Лондон, Видання Української Центральної Інформаційної Служби. 1997. 216 с.
55. Денисюк С. Г., Івченко К. В. Вплив художнього кіно на процес політичної соціалізації особистості. XLV НТК гуманітарних підрозділів: 2016 рік: матеріали Науково-технічної конференції Вінницького національного технічного університету. Вінниця, 2016. С. 1 – 3.
56. Державна підтримка кіно в Україні: з чого починати і куди прямуємо? URL: <https://mbr.com.ua/uk/news/analytics/263-derzhavna-pidtrimka-kino-v-ukrayini-z-chogo-pochinali-i-kudi>
57. Державна Програма співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344-2018-%D0%BF#Text>
58. Десятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріали й Постанови. Бібліотека Українського Державника Ч. 3. Київ: Видання Центру Національного Відродження ім. Степана Бандери. 2002. 230 с.
59. Джолос О. Информационно-психологическая война. Восточный фронт. URL: <http://argumentua.com/stati/informatsionno-psikhologicheskaya-voina-vostochnyi-front>
60. Диванні воїни: кому належать антизахідні коментарі на YouTube? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30768209.html>
61. Діана Куришко. Як ожило українське кіно. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44374696>
62. Дмитро Черетун. Партія Шарія: хто вони й навіщо існують. URL: <https://www.chesno.org/post/4087/>
63. Документальні фільми та спецпроекти про АТО та війну на Донбасі. URL: <https://ictv.ua/ua/kino/war/>
64. Документальный фильм «Русский мир» - 2 часть. Спецтуристы. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cuKm1DSV21E>
65. Дорошенко К. Вона пішла переможницею. *День*. 13. березня 2017 р. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/top-net/vona-pishla-peremozhnyceyu>
66. Дробович А. Про історичну єдність в тюрмі народів. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/pro-istorychnu-yednist-v-tyurmi-narodiv>
67. Етнокультурні роцеси в Україні у кінці XX – на початку XXI ст.: українознавче осмислення. – Київ: НДІУ, 2020. – 190 с.

68. Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо протидії російській пропаганді. *Главком*. 23.11.2016 р. URL: <https://glavcom.ua/news/jevropeyskiy-parlament-uhvaliv-rezolyuciyu-shchodo-protidiji-rosiyskiy-propagandi-384228.html> (in Ukrainian)
69. Єремєєв О.С. Проблеми та перспективи становлення Української Помісної Православної Церкви на сучасному етапі розвитку українського суспільства // *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції* / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Єпіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2015. – Ч. 1. – С. 215-225.
70. Жеребко О. П. Сучасний стан та тенденції розвитку українських телефільмів. Національний центр театрального мистецтва ім. О. Курбаса. 2017. №12. С. 18.
71. Жижко С. Розбудова націоналістичного руху як фактор скріплення Української Держави. *Визвольний шлях*. 1993. Кн. 1 (538). С. 3–7.
72. З початку року кібердепартамент СБУ ліквідував 65-тисячну «армію ботів» у соціальних мережах. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/z-pochatku-roku-kiberdepartament-sbu-likviduvav-65tysiachnu-armiiu-botiv-u-sotsialnykh-merezhakh>
73. Закінчується термін дії Указу Президента України, яким заблоковано доступ до Yandex, ВКонтакте та інших російських веб-ресурсів в Україні. Що далі? URL: <https://everlegal.ua/zakinchuetsya-termin-diyi-ukazu-prezydenta-ukrayiny-yakym-zablokovano-dostup-do-yandex-vkontakte-ta-inshykh-rosiyskykh-veb-resursiv-v-ukrayini-scho-dali>
74. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору» України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH10L00A?an=3>
75. Залізняк Л. Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. – К.: Шлях, 2014. – 168 с.
76. Заточка зрения: какие фильмы о Донбассе пытались показать в России? URL: <https://mkset.ru/news/culture/11-06-2019/zatochka-zreniya-kakie-filmy-o-donbasse-pytalis-pokazat-v-rossii>
77. Захист інформаційного та кіберпростору. Служба безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/zabezpechennia-informatsiinoi-bezpeky>
78. Звіти Держкіно. URL: <http://dergkino.gov.ua/ua/text/reports-state-cinema.html>
79. Земський Ю. С. Проблема збереження національної ідентичності української діаспори на теренах РФ в умовах інформаційного шовінізму початку XXI століття. Українська діаспора: проблеми дослідження. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції. Острог, 2016. С. 47–49. URL: https://idud.ua.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/Tezy_Conferencia_Diaspora_2016.pdf
80. Знайдіть корисного ідіота. 7 заповідей російської дезінформації. URL: https://texty.org.ua/articles/89724/Znajdit_korysnogo_idiota_7_zapovidej_rosijskoji_d_ezinformacii-89724
81. Итоги Всероссийской переписи населения 2002 года. URL: <https://rg.ru/2004/03/31/perepis-dok.html>
82. Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года. URL: https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/results.html
83. Ідзьо В. Українська діаспора в Росії. – Львів, 2002. – 303 с.
84. Інтернет-тролі на службі в олігархів та політиків. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27042051.html>
85. Інформаційний звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні» (короткий виклад). URL: <https://www.irs>

86. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналітична доповідь / за заг. ред. А. Баровської. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2016. 109 с.
87. Історія української православної церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська; худож.-оформлювач М. Мен-дор. Харків: Фоліо. 2018. 244 с.
88. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 1 лютого 2016 р. № 119-р Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248862610>
89. Кагамлик С. Divideetimpera. Російський централізм як конфліктизаційний чинник для українського православ'я в ретроспективі та сучасних реаліях. *Українознавчий альманах*. Випуск 25. К.: «Міленіум», 2019. С. 77–83.
90. Калініна М. Документальне кіно як інструмент політичного і комерційного PR: український і зарубіжний опыт. *International scientific journal*. 2015. № 6. С. 46 – 52.
91. Канівець О. Графа «національність»: юридичний аспект». *Голос України*. 22.02.2013. URL: <http://www.golos.com.ua/article/57633>
92. Капсамун І. Про «мурашину роботу». Сергій Жижко: «Ніхто не виробляє нової політичної думки». Поки... *День*. 14.12.2011. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/pro-murashinu-robotu>
93. Катастрофа і триумф. Історії українських Героїв. – К.: Видавництво Тов. «Українська прес-група», 2015. – С. 172-174.
94. Катерина Сліпченко. Українське кіно: пробудження сили, прихована загроза та нова надія. URL: https://zaxid.net/ukrayinske_kino_probudzhennya_sili_prihovana_zagroza_ta_nova_nadiya_n1413922
95. Кацуба М. Вплив художнього кіно на процес політичної соціалізації особистості. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 101. С. 439 – 442.
96. Кацуба М. Художнє кіно як засіб формування масової політичної свідомості. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1 – 2. С. 136 – 144.
97. Киридон А. М. «На Майдані коло Церкви...» (Місія Церкви в Революції Гідності) // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Єпіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2014. – С. 179-188.
98. Кислюк К. Особливості репрезентації української ідентичності в соціальному медіа «ТікТок». *Культура України*. 2021. № 73. С. 41 – 47.
99. Кінематографічні уподобання українців. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/kinematograficheskie_predpochteniya_ukraince_v.html?fbclid=IwAR3of3p4ecaKA1PcTpYXtygapw0SM9JSigyi5WXgBKGohHVjeKNxO3tOr1U
100. Кіно російської пропаганди. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ShbwxcP9eEg>
101. Кіно і Крим в українському та російському кінематографі. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ydCCZJBu8Ng>
102. Кіноокупація Донбасу: які фільми знімають в ОРДЛО? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii-kino-donbas/30177831.html>
103. Клос В. Автокефалія Української Церкви: огляд від Хрещення до Синодального Томосу. К, 2019. 190 с..
104. Кодування в Україні телеканалів: хто заробить, що думають глядачі і чи існує загроза національній безпеці. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/koduvannia-telekanaliv/30457617.html>

105. Кокарча Ю. А. Тролінг як засіб політичної маніпуляції в інтернет-просторі. *Науковий часопис НПУ імені Михайла Драгоманова*. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Київ, 2016. Вип. 20. С. 77–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2016_20_15
106. Кононенко П. Символ волі народної. *Українознавство*, 2010, №2. С. 18.
107. Конференція Українських Націоналістів Київ, 28–29 березня. Доповіді. Дискусії. Постанови. Бібліотека українського державника. Ч. 1. Лондон, Київ: Видання Української Центральної Інформаційної Служби (УЦІС). 1992. 224 с.
108. Костюкова І. Про права українців в Росії. URL: <http://www.vz.ru/politics/2012/3/19/565593.html>
109. Крисаченко В. Лінії розмежування в українському суспільстві: генеза, структура, подолання. в ретроспективі та сучасних реаліях. *Українознавство*. 2021. № 3 (80). С. 8–28.
110. Крисаченко В. Онтологія національних інтересів України: системні пріоритети. *Українознавство*. 2021. № 2 (79). С. 8–29. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/234957>
111. Крисаченко В. Офіційний історичний наратив Росії як інструмент агресії: конструювання та об'єктивація. *Українознавство*. 2020. № 3 (76). С. 124–146.
112. Лавриш Ю. Про правильні пріоритети. Людмила Филипович: «В Україні релігійне багатоманіття сформувало культуру поваги до іншого. День № 161-162, п'ятниця-субота 9-10 вересня 2016 р. – С. 20-21.
113. Левицький В. Пропаганда у сучасному російському кінематографі. *Наукові записки НаУКМА. Теорія та історія культури*. 2017. Т. 191. С. 29 – 32.
114. Луб'янов І. Росія продовжує воювати з Україною в гуманітарній сфері. URL: <http://gazeta.ua/post/368408>
115. Мазука Л.І. Українська діаспора в Росії: актуальні проблеми збереження національної ідентичності. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 4 (5).
116. Мала енциклопедія канонічного права / за заг. ред. проф. Ю.Л. Бошицького та канд. юрид. наук О. М. Волощенко-Віслобокової. Київ: Талком, 2017. 358 с.
117. Мар'яна Закусило. Українці підтримують українізацію ефіру. URL: <https://detector.media/infospace/article/168405/2019-06-25-ukraintsi-pidtrymuyut-ukrainizatsiyu-efiru-a-demonstratsiyu-nasylstva-na-tb-vvazhayut-shkidlyvoyu-doslidzhennya-natsrady-ta-kmis/>
118. Марк Крутов. Пропаганда Кремля. Україна заборонила вже близько 400 фільмів країна-агресора. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27163184.html>
119. Марта Климчишин. На фронті образів та ідей: молоде українське кіно і російська пропаганда. URL: <https://lysty.net.ua/norufilms/>
120. Марта Сырчина. Георгий Почепцов: «Украине нужен свой массовый герой книг и фильмов, без которого не бывает ни одной сильной нации». URL: <https://www.newmedia21.eu/analizi/georgij-pocheptsov-ukraine-nuzhen-svoj-massovy-j-geroj-knig-i-fil-mov-bez-kotorogo-ne-by-vaet-ni-odnoj-sil-noj-natsii/>
121. Медведєв В. Почему бессмысленны контакты с нынешним украинским руководством. *Коммерсантъ*. № 184/П від 11.10.2021. С. 3. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5028300>
122. Мельник Ю. 1/2 правды + 1/2 правды = ложь. URL: https://petrimazepa.com/12_pravdy_12_pravdy_lozh
123. Мельничук Б. І., Сагайдак М. І., Уніят В. Вірна дочка України. Слава Стецько: життєпис у боротьбі. [Вид. 2-ге]. Тернопіль: Астон, 2011. 127 с.
124. Митрополит Епіфаній (Думенко). Церква і Майдан в контексті єдності та отримання автокефалії. Православ'я в Україні: збірник за матеріалами VIII Міжнародної наукової конференції «Українська Церква в історії українського державотворення». До століття Української революції, державного органу в

- справах релігій та боротьби за автокефалію. 20 листопада 2018 р. Київ: Київська православна богословська академія, 2018. С. 13-23.
125. Митрополит ПЦУ Епіфаній: «Я не прагнув узяти те, що не належало мені». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oOHgKNo2wU4>
 126. Михайл розкритикував місцеву владу за лояльність до УПЦ (МП). URL: <https://www.volynnews.com/news/policy/mykhayil-rozkrytykuvav-mistsevu-vladu-za-loialnist-do-upts-mp/>
 127. Михайлова О. Блогосфера як історичне джерело: до постановки проблеми. *Український історичний журнал*. 2014. № 5. С. 191–197.
 128. Могилко С.В. Тролінг як спосіб психологічної маніпуляції в Інтернеті. *Вісник Черкаського університету: Збірник наукових статей*. Серія Філологічні науки / МОН України, ЧНУ імені Богдана Хмельницького [та ін.]. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – С. 57–60. URL: <https://sjournal.cdu.edu.ua/base/2008/v4/v4pp57-60.pdf>
 129. Музиченко Я. Хрещення Києва по-московськи? *Україна молода*. 17-18 травня 2013 р. С 5.
 130. На Львівщині СБУ викрила та заблокувала «ботоферми», якими керували з Росії. URL: <https://hromadske.ua/posts/na-lvivshini-sbu-vikrila-ta-zablokuvala-botofermi-yakimi-keruvali-z-rosiyi>
 131. Назаренко Г. І. Тролінг-коментарі в інструментарії інформаційних війн у медійному просторі України: *Матеріали XXI Міжнародної науково-технічної конференції «Авіа 2015»: Тези*, Київ: НАУ, 2015. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/handle/NAU/49609?mode=full> (in Ukrainian)
 132. Населення Росії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97
 133. Національна стратегія розвитку кіноіндустрії України на 2015 – 2020 роки (проект). Державне агентство України з питань кіно. Київ, 2015. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1201.html
 134. Негатив і політика. Які «ломи»-влогери становлять загрозу. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/negativ-ta-polityka-yaki-lomy-vlogery-nesut-zagrozy-i34757>
 135. О власти, Зарубежной Церкви, дружбе МП с советской властью... URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RdaM8R2XJbM>
 136. О Фонде. Цели и задачи. Идеология [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ruskiymir.ru/ruskiymir/ru/fund/about>
 137. Огляд основних операцій російського інформаційного впливу в Україні за перше півріччя 2021 року. Київ, липень 2021 року. URL: https://drive.google.com/file/d/1iGc0ltCf-Yp23vN_8WukS7pZp5dSRAyv/view
 138. Оксана Мороз. 54% українців публікують фейки, маніпуляції та сайти-сміттярки. Всеукраїнське дослідження. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/09/14/7266269>
 139. Оксана Мороз. Гібридний Шарій. Як розпізнати проросійського блогера. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/02/25/7241572/>
 140. Оксана Мороз. Головне болото країни. Як Facebook став джерелом №1 брехні для українців. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/04/6/7289090>
 141. Оксана Мороз. Політика в українському YouTube. Чому Україна програє Росії <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2020/11/17/7273583/>
 142. Оксана Мороз. Скільки коштує створити армію ботів в Facebook, якими бувають ботруми і як їх розпізнати. URL: <https://senior.ua/articles/sklki-koshtu-stvoriti-armyu-botv-v-facebook-yakimi-buvayut-botrumi--yak-h-rozpznati>
 143. Оксана Мороз. Фани та боти Шарія влаштовують цькування, якщо показати його проросійськість. Як це працює. URL:

- https://texty.org.ua/articles/100178/Fany_ta_boty_Sharija_vlashtovujut_ckuvanna_jak_shho-100178/
144. Онкович. А. Соцмережа Фейсбук та інформаційно-психологічні операції. Український інформаційний простір. 2021. № 1(7). С. 206–220. URL: <http://ukrinfospace.knukim.edu.ua/article/view/233974/232625>
 145. Онлайн-рейтинг «Топ-50 блогерів України»: остаточні результати голосування. URL: <https://focus.ua/ukraine/483850-onlayn-reyting-top-50-bloggerov-ukrainy-okonchatelnye-rezultaty-golosoivaniya>
 146. Організоване маніпулювання у Facebook: Україна стала одним із епіцентрів. URL: <https://www.dw.com/uk/orhanizovane-manipuliuivannia-u-facebook-ukraina-stala-odnym-z-epitsentriv/a-57691277>
 147. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 рр. (Інформаційні матеріали). URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf
 148. Отрошко Л. Громадсько-політична діяльність Слави Стецько в контексті етнокультурних процесів в Україні у період від середини 80-х років ХХ ст. до початку 2000-х років. *Українознавство*. 2018. № 3 (68). С. 62–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2018_3_6
 149. Отрошко Л. Діяльність націоналістичних громадських та громадсько-політичних об'єднань у контексті етнокультурних процесів в Україні та діаспорі у період від середини 80-х років ХХ століття до початку 2000-х років ХХІ століття *Українознавство*. 2019. № 4 (73). С. 241–258.
 150. Отрошко Л. Історіографічний огляд праць, присвячених життю і діяльності Ярослави Стецько в контексті етнокультурних, державотворчих та націєтворчих процесів в Україні. «Гілея: науковий вісник». Збірник наукових праць. Ч. 1. Історичні науки. 2020. Випуск 157 (№ 6–9). С. 102–108.
 151. Павленко П. Ю. «Українська Православна Церква Московського Патріархату – епіцентр російського неоімперіалізму в Україні (погляд через призму війни на Донбасі). *Православ'я в Україні*: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 162–171.
 152. Паршикова А. Міжнародний досвід протидії гібридним загрозам: законодавче регулювання та організації з питань стратегічних комунікацій. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. 2018. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29377.pdf>
 153. Патріарх Варфоломій: створення помісної церкви є важливим аспектом процесу творення нової української держави. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/constantinople_patriarchy/75988/
 154. Патріарх Філарет (Денисенко) «Слово до учасників III Всеукраїнської конференції «Православ'я в Україні» 25 листопада 2013 року» // *Православ'я в Україні*: Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2014. С. 13–14.
 155. Патріарх Філарет освятив бойове знамено 93-ї окремої гвардійської механізованої Харківської бригади // *Українська Православна Церква Київський Патріархат*: Офіційний веб-сайт «Церква.info». 24 березня 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/news/patriarkh/8223-patriarxfilaretosvyatyvbojoveznameno93-yiokremoyigvardijskoyimexanizovanoyixarkivskoyibrygady.html>

156. Перепись 2010. Население наиболее многочисленных национальностей по родному языку. URL: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-08.xlsx
157. Перехід церковних громад до ПЦУ. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
158. Питання Центру протидії дезінформації: Указ Президента України №187/2021 від 07.05.2021. Президент України: Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1872021-38841>
159. Пірен М. І. Роль духовних цінностей у формуванні громадянської позиції особистості в сучасному проблемному українському суспільстві // Православ'я в Україні: збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Єпіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. К.: [Київська православна богословська академія], 2015. Ч. 1. С. 172–180.
160. По той бік екрана: аналіз медіаспоживання та дезінформації в українському інформаційному середовищі. Київ: «Детектор Медіа», 2021. 76 с.
161. Політична партія Конгрес Українських Націоналістів. Зареєстрована Міністерством юстиції України від 26 січня 1993 р. № 385. URL: <https://usr.minust.gov.ua/content/free-search/person-result>
162. Половинчак Ю. Війни смислів у сучасному російсько-українському протистоянні в соціальних медіа. Наукові записки Інституту журналістики. 2016. Т. 3. С. 16 – 22.
163. Половинчак Ю. Мобілізаційний та маніпулятивний потенціал дискурсу соціальних медіа в умовах перехідного суспільства. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=446:sotsialni-media&catid=8&Itemid=350
164. Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). – Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. – 304 с.
165. Почепцов Г. Информационные войны. Основы военно-коммуникативных исследований. Москва: Рефл-бук, Киев: Ваклер, 2000. 576 с.
166. Преловська І. Помісний Собор Української Православної Церкви 1-3 листопада 1991 року: передумови і наслідки. Православ'я в Україні: *Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції*. – К., 2016. – С. 429–439.
167. Про внесення зміни до статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо посилення соціального захисту учасників боротьби за незалежність України у XX столітті. Закон України № 2640–VIII від 06.12.2018 р. *Відомості Верховної Ради*, 2019, № 2. С. 11.
168. Про Голодомор в Україні 1932 – 1933 років в Україні. Закон України 376–V від 28.11.2006. *Відомості Верховної Ради*, 2006, № 50. С. 504.
169. Про жертви нацистських переслідувань. Закон України № 1584–III від 23.03.2000. *Відомості Верховної Ради*, 2000, № 24, с. 182.
170. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Закон України 317–VIII від 09.04.2015. *Відомості Верховної Ради*, 2015. № 26. С. 219.
171. Про правовий статус вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті. Закон України 314–VIII від 09.04.2015. *Відомості Верховної Ради*, 2015, № 25. С. 190.
172. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України № 447/2021 від 14.05.2021. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>

173. Промова Блаженнішого Митрополита Київського і Всієї України Епіфанія на церемонії вручення шанованої нагороди AthenagorasHumanRightAward. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IX Міжнародної наукової конференції*. К., 2019. С. 9–13.
174. Проросійська і антизахідна конспірологія в інформаційній війні. Ключові тренди 2020 – 2021. Дослідження Інституту масової інформації та Детектор Медіа. URL: <https://imi.org.ua/upload/media/2021/06/09/60c06cfea0cb1-research-infowar-ukraine-20-21-logo-fin.pdf>
175. Протоієрей Віталій Клос. Автокефалія як вияв соборності церкви: спроба осмислення в контексті українського православ'я. *Православ'я в Україні: збірник за матеріалами IX Міжнародної наукової конференції. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії*. 20 листопада 2019 р. Київ: Київська православна богословська академія, 2019. С. 91–101.
176. Путин В. Об историческом единстве русских и украинцев. 12.07.2021. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>
177. Путін В. (2021). *Про історичну єдність росіян та українців*. Електронний ресурс: <http://kremlin.ru/events/president/news/66182> [Дата останнього доступу 9.09.2021]
178. Путін розказав, як «біла і пухнаста» Росія страждає від замовних інформкампаній. *Главком*. 01.12.2016. URL: <https://glavcom.ua/news/putin-rozkazav-yak-bila-i-puhnasta-rosiya-strazhdaje-vid-zamovnih-informkampaniy-385651.html>
179. Резніченко В. І. Комітет ВР України у закордонних справах. / Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Ін-т між нар. відносин; [редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін.]. Київ: Знання України. Т. 1. 2004. С. 552–553.
180. Резолюція Європейського парламенту «Стратегічні комунікації Європейського Союзу як протидія пропаганді третіх сторін» (EUstrategiccommunicationtocompactpropagandaagainstitbythirdparties). European Parliament resolution of 23.10.2016 on EU strategic communication to compact propaganda against it by third parties. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0441+0+DOC+XML+V0//EN>
181. Результати виборів онлайн (карта мажоритарних округів). – URL: <https://chesno.fra1.digitaloceanspaces.com/web/media/uploads/2019/07/26/199-1.jpg>
182. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua/>
183. Рижков В. Служба не передовій // Катастрофа і триумф. Історії українських Героїв. К.: Видавництво Тов. «Українська прес-група», 2015. 174-179.
184. Рог В. Її приклад і заповіт. Слава Стецько – донька української нації. Спогади сучасників / авт.-упоряд. і керів. проекту М. Чепіжко, В. Чепіжко. Київ: ТОВ «Сигла», 2011. С. 165–168.
185. Розвиток ринку українського кіно: проблеми і перспективи. Телеканал TV5. URL: <https://tv5.zp.ua/news/rozvitok-rinku-ukrayinskogo-kino-problemiperspektivi/>
186. Роман Разум: Фильм «Ополченочка» – это максимально реалистичное кино о войне в Донбассе. URL: <https://novorosinform.org/776832>
187. Російський світ (геополітика) Вікіпедія: вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Російський_світ
188. Російсько-українська церковна війна. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

189. Саган О. Н. Суспільний запит на Помісну Церкву: проблеми, перспективи реалізації // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2015. – Ч. 1. – С. 181–189.
190. Саморукова О. Деструктивна поведінка в соціальних мережах як інструмент інформаційної війни. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2020. Вип. 58. С. 82–92.
191. Саморукова О. Маніпулятивні технології у висвітленні зарубіжними ЗМІ ситуації в Україні. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2017. Вип. 48. С. 494 – 505.
192. СБУ викрила потужну ботоферму, що працювала на РФ проти «Кримської платформи». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/08/28/7305299/>
193. СБУ ліквідувала потужну ботоферму, яка просуvala в Україні ідеї «Малоросії» та «Новоросії». URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-likvidovala-potuzhnu-botofermu-yaka-prosuvala-v-ukraini-idei-malorosii-ta-novorosii>
194. СБУ ліквідувала потужну проросійську ботоферму: для створення фейків задіяли понад 12 тис. sim-карток. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-likvidovala-potuzhnu-prorosiisku-botofermu-za-piv-roku-stvoryly-ponad-12-tysiach-akauntiv>
195. Світова гібридна війна: український фронт. За ред. В. П. Горбуліна / Національний інститут стратегічних досліджень. Харків: Folio. 2017. 496 с. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2431/>
196. Семен Н. Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України (на прикладі сайтів «Правда.Ру» та «Российский диалог»): дис. На здобуття наукового ступеня кандидата наук з соціальних комунікацій 27.00.01 – теорія та історія соціальних комунікацій. Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені акад. С. Дем'янчука. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Міністерство освіти і науки України. Рівне, 2018. 250 с.
197. Семененко В. Як українцям відчувати себе українцями в Росії. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/01/13/7237165/>
198. Семенова О., Герасько М. Національно-культурна ідентичність українського суспільства у контексті сучасних гуманітарних викликів. Українознавство. 2020. № 2 (75). С. 130–145.
199. Сергійчук В. Уроки Слави Стецько й уроки для неї. Спогади сучасників / авт.-упоряд. і керів. проекту М. Чепіжко, В. Чепіжко. Київ: ТОВ «Сигла», 2011. С. 169–172.
200. Сінельнікова В. Східна українська діаспора сьогодні: перспективи і реалії культурної співпраці з Україною (Українці Нижнього Поволжя) // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – 2014. – Випуск 20. (Т. 2).
201. Скрытая война. Немецкий журналист снял фильм о Донбассе. URL: https://aif.ru/politics/world/skrytaya_voyna_nemeckiy_zhurnalist_snyal_film_o_donbasse
202. Слабошпицький М. Велика війна 2014...: Україна: виклики, події, матеріали. – К.: Ярославів Вал, 2015. – 320 с.
203. Слава Стецько – донька української нації. Спогади сучасників / авт.-упоряд. і керів. проекту М. Чепіжко, В. Чепіжко. Київ: ТОВ «Сигла», 2011. 208 с.
204. Слава Стецько. Жінка, яка творила незалежну Україну. Автобіографія. Київ: Ярославів Вал. 2021. 220 с.
205. Слава Стецько: «Гарантією безпеки нації є її власна сила». *Визвольний шлях*. Кн. 10 (571), жовтень 1995. С. 1155–1161.

206. Слава Стецько: «Пройдений шлях і наші завдання». Доповідь Голови Проводу на IX Великому Зборі ОУН. *Визвольний Шлях*, 1996, кн. 9 (582). С. 1043–1048.
207. Сніжко В. Для нас усіх вона була... пані Слава. *Українознавство*. 2003. Число 2–3 (7–8). С. 18–25.
208. Соловей І. Об'єднання української громади Росії дозволить почати і її фінансування. URL: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/obe_dnannya_ukraiinskoii_gromadi_rosiii_dozvolit_pochati_iii_finansuvannya_posol_1731704.
209. Соцмережі-2021: ТікТокстаршає, Facebook – переважно жіночий, а стрічку ми гортаємо 400 мільйонів років. URL: <https://hromadske.ua/posts/socmerezhi-2021-tiktok-starshaye-facebook-perevazhno-zhinochij-a-strichku-mi-gortayemo-400-miljoniv-rokiv>
210. Стенограма пленарного засідання від 12 травня 1998. Бюлетень № 1. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2046.html>
211. Стенограма пленарного засідання від 14 травня 2002. Бюлетень № 1. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/1465.html>
212. Стенограма пленарного засідання від 15 липня 1997. Бюлетень № 129. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4049.html>
213. Стенограма пленарного засідання від 15 липня 1998. Бюлетень № 68. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2114.html>
214. Стенограма пленарного засідання від 16 жовтня 2001. Бюлетень № 21. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3412.html>
215. Стенограма пленарного засідання від 17 липня 1997. Бюлетень № 133. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4172.html>
216. Стенограма пленарного засідання від 17 листопада 1999. Бюлетень № 34. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2353.html>
217. Стенограма пленарного засідання від 18 листопада 1997. Бюлетень № 50. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4283.html>
218. Стенограма пленарного засідання від 19 вересня 2000. Бюлетень № 7. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2543.html>
219. Стенограма пленарного засідання від 19 вересня 2001. Бюлетень № 10. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3401.html>
220. Стенограма пленарного засідання від 25 жовтня 2002. Бюлетень № 26. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/1546.html>
221. Стенограма пленарного засідання від 4 квітня 1997. Бюлетень № 49. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4168.html>
222. Стенограма пленарного засідання від 4 липня 2000. Бюлетень 73. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2525.html>
223. Стенограма пленарного засідання від 5 листопада 1997. Бюлетень № 43. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4276.html>
224. Стенограма пленарного засідання від 6 жовтня 1999. Бюлетень № 17. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2336.html>
225. Стенограма пленарного засідання від 6 травня 1999. Бюлетень № 49. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2273.html>
226. Стецько С. Звернення до учасників Другого Всесвітнього форуму українців з приводу визнання боротьби ОУН–УПА як національно-визвольної. *Визвольний Шлях*, 1997. Кн. 10. С. 1157–1161.
227. СтопФейк. Про нас. STOPFAKE.ORG URL: <https://www.stopfake.org/uk/pro-nas/>
228. Стратегія інформаційної безпеки України [Проект]. 2021. С. 3–4. URL: <https://mkip.gov.ua/files/pdf/45698712365.pdf>

229. Суд Славы Стецько против Симоненко. Уніан. Фотобанк. Фото О. Синиці. URL: <https://photo.unian.net/theme/808-sud-slavy-stecko-protiv-simonenko.html>
230. Сурков В.Ю. Основные тенденции и перспективы развития современной России. – М.: Издательство СГУ, 2007. – 52 с.
231. Табачник Д. В. Orientallux: Заметки по поводу славянского единства // Размышления. Публицистика 2006–2009 годов. – Харьков: Фолио, 2010. – С. 301–308.
232. Терещук Г. Голова ОУН Ярослава Стецько – жінка, яка творила незалежну Україну. *Радіо Свобода*. 14.05.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30610704.html>
233. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / Чубенко А.Г., Лошицький М.В. та ін. Київ: Ваіте, 2018. 826 с. URL: http://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2018/12/terminologichnij-slovník_finmonitoring.pdf
234. Технічне завдання на науково-дослідну роботу «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації»– [К., 2021]. – 9 с.
235. Толокольнікова К. Переорієнтація на себе. URL: <https://detector.media/rinok/article/95600/2014-07-09-pereoriientatsiya-na-sebe/>
236. У Табачника запевняють, що у Києві лише у семи школах навчають російською // Тиждень.UA. – 2013. – 5 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/76519>
237. Україна – Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства / НДІУ. Авт.: Фігурний Ю.С. (кер.авт. кол.), Чирков О.А., Баран В.Д. та ін. – К., 2006.– 224 с.
238. Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення: колективна, монографія / Авт.: Баран В.Д., Бойко С.М., Гула О.Г., Залізник Л.Л., Наливайко С.С., Отрошко Л.Г., Присяжна Т.М., Фігурний Ю.С., Чирков О.А., Шакурова О.В., Шостак В. – К.: НДІУ, 2018. – 304 с.
239. Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. / С. І. Здіорук, В. М. Яблонський, В. В. Токман [та ін.]; за ред. В. М. Яблонського та С. І. Здіорука. – К.: НІСД, 2014. – 80 с.
240. Українофобія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українофобія#У_кіно
241. Український політичний ТікТок: «Велике будівництво», Зеленський, хейт Порошенка та «жосткий» Терехов. URL: https://rus.lb.ua/news/2021/07/07/488754_ukrainskiy_politichniy_tiktok.html
242. Українці Росії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97
243. УПЦ (МП) допомагала Гіркіну готувати анексію Криму, - СБУ URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-mp-dopomohala-hirkinu-v-aneksii-kymu-sbu/29648587>.
244. Уряд схвалив Стратегію інформаційної безпеки до 2025 року. Урядовий портал. 15.09.2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-strategiyu-informacijnoyi-bezpeki-do-2025-roku>
245. Фейкові новинні сайти: основні ознаки та правила виявлення. URL: <https://uir.news/fejkovi-novynni-sajty-osnovni-oznaky-ta-pravyla-vyyavlennya>

246. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. *Українознавство*. 2016. № 3 (60). С. 40–59.
247. Фігурний Ю. Розвиток Українського Православ'я на зламі тисячоліть: етнокультурні, державотворчі та націєтворчі аспекти. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IX Міжнародної наукової конференції*. К., 2019. С. 564–573.
248. Фігурний Ю. Роль Української православної церкви Київського патріархату у консолідації українства. *Українознавчий альманах*. Київ: Міленіум, 2018. Вип. 23. С. 74–80.
249. Фігурний Ю. Українознавство – дієвий чинник у боротьбі з агресивно-неоімперіалістичним «руським миром» РФ // Бандерівські читання. Матеріали перших та других Бандерівських читань. К. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 184–192.
250. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. *Українознавство*, 2016. № 3 (60). С. 40–59.
251. Філарет: Якщо церква залежить від Москви, держави не буде // Ліга. Новини. – 28.07.2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/politics/11890425-f_laret_yakshcho_tserkva_zalezhit_v_d_moskvi_derzhavi_ne_bude.htm
252. Фільм «Віддалений гавкіт собак» про хлопчика з Донбасу увійшов до шкільної програми Данії. URL: <https://www.unian.ua/lite/kino/film-pro-viynu-na-donbasi-viddaleniy-gavkit-sobak-uviyshov-do-shkilnoi-programi-daniji-11301935.html>
253. Фільм «Донбас. Окраїна» є черговим екземпляром російської пропаганди. URL: <https://istanbul.mfa.gov.ua/news/75435-filym-donbas-okrajina-je-chergovim-jekzempliarom-rosijsykoji-propagandi>
254. Фірт О. «Кремлеботи» як інструмент російського впливу в світі. ШПА (Школа політичної аналітики). 05.10.2018. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/news-and-events/kremleboty-iak-instrument-rosiyskogo-vplivu-v-sviti/>
255. Фісенко Т. Кінематограф у формуванні громадянської думки. Обрії друкарства. 2020. № 1 (8). С. 205 – 223.
256. Фролов К. А. Русская православная церковь - последняя крепость исторической России: к столетию возрождения Русского патриаршества. Санкт-Петербург: Алетейя, 503 с. URL: <http://lib.biblioclub.ru/index.php?page=book&id=488484>
257. Центральна виборча комісія. – URL: <https://www.cvk.gov.ua>
258. Цикл документальних фільмів «Неоголошена війна». URL: https://tv.suspilne.media/programs/neogoloshena_viyna
259. Через масштабний збій у Facebook в Мережу злили дані 1,5 мільярда людей: робота компанії паралізована. *Уніан*. 04.10.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3327122-zbij-u-facebook-spriciniv-zliv-danih-15-milarda-koristuvaciv.html>
260. Черкасова Н. О. Українські телеканали як важливий механізм підтримки національного кінематографа. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. 2015. № 3. С. 102 – 108.
261. Чим російська Церква в Україні відрізняється від української? // Українська Православна Церква Київського патріархату. Харківська Єпархія. – 25 червня 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cerkva.kharkov.ua/novini/upckp/862.html>
262. Чирков О.А. Вплив російської агресії 2014-2017 рр. на етнічну структуру населення окупованих територій та всієї України. Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. *Українознавство*. 2016. Вип. 19. С. 27–30.

263. Чирков О. Зміни релігійної ситуації у світлі тенденцій етнокультурного розвитку України (1985-2019). Православ'я в Україні: збірник за матеріалами IX Міжнародної наукової конференції. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії. 20 листопада 2019 р. Київ: Київська православна богословська академія, С. 574–583.
264. Чирков О. Районування України // Україна – Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства / НДІУ. Авт.: Фігурний Ю.С. (кер.авт. кол.), Чирков О.А., Баран В.Д. та ін. К., 2006. С. 157–163.
265. Чирков О. Розвиток етнічної структури населення України впродовж останнього десятиріччя (1989-1998 рр.). Історія України. 1999. № 42 (154). С. 6–8.
266. Чирков О. Сучасні тенденції розвитку етнічної структури населення України та її регіонів. Українознавство: календар-щорічник / Інститут українознавства Київського університету. Київ, 1998. С. 45–52.
267. Чирков О. Теоретичні основи районування України за реакцією суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ // The 6th International scientific and practical conference — Topical issues of modern science, society and education|| (December 26–28, 2021) SPC — Sci-conf.com.ua, Kharkiv, Ukraine [Шоста Міжнародна науково-практична конференція – Актуальні питання сучасної науки, суспільства та освіти 26–28, 2021]]. 2021. 1889 р. Р. 1119–1125. URL: <https://sci-conf.com.ua/vi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-topical-issues-of-modern-science-society-and-education-26-28-dekabrya-2021-goda-harkov-ukraina-arhiv/>
268. Чирков О. Центр ваги поросійщених українських мас пересувається на Донбас (російщення українців Донецької і Луганської областей за 13 років - від початку 1989 р. до кінця 2001 р. за стат. даними). Українознавство. 2005. № 1. С. 225–228.
269. Чирков О.А. Вплив російської агресії 2014–2017 рр. на етнічну структуру населення окупованих територій та всієї України // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Українознавство. – 2017. – Вип. 19. – С. 27–30. – Режим доступу: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/ukrain_19_2017.pdf
270. Чирков О.А. Етнокультурні наслідки зміни релігійної ситуації в Україні (1985–2019). 2019.– Українознавство.– Вип.4(73).– С. 97–113. – URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/189487>
271. Чого бракує українському кіно? RE: Форма. URL: <https://rada.oporuaa.org/novyny/reforma/11591-choho-brakuie-ukrainskomu-kinoreforma>
272. Чупрій Л., Настояща К. Розвиток вітчизняних культурних індустрій у контексті забезпечення гуманітарної безпеки України. Політичний менеджмент. 2011. № 5. С. 117 – 126.
273. Шатров В. Недофедерация. Регіональні реформи Путіна перетворили Росію в неоімперію. Український тиждень. 2013. № 8 (276). 21–27 лютого. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Ukrainskyi_tyzhden/2013_N08_276_Prezumptsiia_vynuvatosti.pdf
274. Шевчук Ю. Відновити історичну правду. *Голос України*. 08.08.2002. С. 1–2. URL: <http://www.golos.com.ua/article/252166>
275. Шеломовська О. Кіно на українських телеекранах: за результатами контент-аналізу програм телепередач. Вісник Харківського університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2016. Вип. 37. С. 183 – 193.

276. Я не жалкую, що залишив Московський Патріархат, – митрополит Симеон. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=o8CaMWcePcA>
277. Яблонський В. М.; Здіорук С. І.; Токман В. В.; Астаф'єф В. В.; Вальєвський О. Л.; Зубченко С. О.; Іщенко А. Ю.; Литвиненко О. М. Україна та проект «Русского Мира». Аналітична доповідь. – К., 2014. – 95 с.
278. Як боти маніпулюють у політичних інтернет-баталіях. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-40374518>
279. Як визначити ботів у соцмережах. URL: <https://internews.ua/opportunity/bots-identification>
280. Як змінилися уподобання та інтереси українців до засобів масової інформації після виборів 2019 р. та початку пандемії COVID-19 (серпень 2020 р). Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/yak-zminylys-upodobannia-ta-interesy-ukraintsiv-do-zasobiv-masovoi-informatsii-pislia-vyboriv-2019r-ta-pochatku-pandemii-covid19-serpen-2020r>
281. Як розкривати мережі тролів? Штучний інтелект та deep fakes. URL: <https://internews.ua/opportunity/trolles-deep-fakes>
282. Як розпізнати Інтернет-тролів та чому з ними краще не сперечатися. ESET. 31.05.2021. URL: <https://eset.ua/ua/blog/view/115/kak-raspoznat-internet-trolley-i-pochemu-s-nimi-luchshe-ne-sporit>
283. Як розпізнати та боротися з ботами в соцмережах. Інструкція. URL: <https://suspilne.media/47008-ak-rozpiznati-ta-borotisa-z-botami-v-socmerezah-instrukcia/>
284. Яке кіно полюбляють дивитись українці. URL: <http://sich.zp.ua/iake-kino-poliubliaiut-dyvytys-ukraintsi>

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ВИКОНАВЦІВ НДР ЗА 2021 р.

Монографія

Етнокультурний розвиток українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації (1991–2021). Авт.кол.: Фігурний Ю.С. (керівник проєкту, автор-упорядник, науковий редактор), Безсмертна Н.С., Отрошко Л.Г., Семенова О.В., Чирков О.А. К.: НДПУ, 2021. 152 с.

Збірник

Фундатор модерного українознавства-українолюбства. Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя. Автор-упоряд. відп. ред. Ю. Фігурний; орг. секр., упоряд. 1,4,5 розд. О. Сцібан. К., 2021. 266 с.

Статті у журналах, що входять до наукометричних баз даних

Web of Sciece ta Scopus

Figurnyi Y. The Influence of Atheist Propaganda of the Communist Regime on the Lives of Believers and Their Children (1946-1991). *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2021-10. Volume. 41. Issue 7. Pp 1-32. (у співавторстві) (часопис входить до категорії Web of Science).

Статті у журналах, що включені до переліку наукових фахових видань України

Безсмертна Н.С. Становище української діаспори у Російській Федерації в умовах реваншистської політики Кремля щодо України. *Українознавчий альманах*, 2021. №29. С. 25–31.

Отрошко Л. Безпека спілкування в Інтернет-просторі в умовах інформаційної агресії Російської Федерації (на прикладі соціальної мережі Facebook). *Українознавчий альманах*. 2021. №29. С. 134–143.

Семенова О. Вітчизняний кінематограф як протидія інформаційній агресії Російської Федерації (на прикладі історико-патріотичного кіно). *Українознавство*. 2021. № 2. С. 30–49.

Семенова О. Російська пропаганда у соціальних медіа: загрози та шляхи протидії *Українознавство* 2021. №4. С. 47–71.

Фігурний Ю.С., Шакурова О. В. Українські етнокультурні процеси у науковому доробку Леоніда Залізняка (до 70-річчя з дня народження). *Українознавство*. 2021. 2 (79). С. 210–222.

Фігурний Ю. Вплив реваншистської політики Кремля на релігійні конфлікти в сучасній Україні. *Українознавчий альманах*. 2021. № 29. С. 188–193.

Фігурний Ю. Доктрина «русского мира» політична ідеологія агресії Росії проти України. *Українознавство*. 2021. №4. С. 72–78.

Фігурний Ю.С., Шакурова О.В. Етнокультурні дослідження Л.Л. Залізняка за доби незалежності. *Кам'яна доба України: Збірник наукових статей*. Вип. 21. Київ: ІА НАН України, 2021. С. 249–265.

Figurny Y. Russian world is a significant element of the revenge policy of the Russian Federaration against Ukraine. *Часопис української історії*. 2021. Випуск 43. С. 90–99.

Статті, тези які надруковані у Збірниках наукових праць

Отрошко Л. Слава Стецько та Петро Кононенко – дві символічні постаті однієї епохи. *Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя*. Автор-упоряд. відп.ред. Ю. Фігурний; орг. секр., упоряд. 1,4,5 розд. О. Сцібан. К., 2021. С. 60–73.

Семенова О. Спадщина «радянського» у суспільній свідомості сучасних українців: чинники формування, виклики та загрози. *Матеріали III Всеукраїнської науково-*

практичної онлайн конференції «Історія України в регіональному та глобальному вимірах». Донецький державний університет управління. Маріуполь, 2021. С. 23–26.

Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства (До 90-річчя з дня народження). Фундатор модерного українознавства-українолюбства. *Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя*. Автор-упоряд. відп.ред. Ю. Фігурний; орг. секр., упоряд. 1,4,5 розд. О. Сцібан. К., 2021. С. 35–46.

Фігурний Ю. Православна церква в Україні: виклики ХХІ ст. та шляхи їх подолання. *Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя*. Автор-упоряд. відп.ред. Ю. Фігурний; орг. секр., упоряд. 1,4,5 розд. О. Сцібан. К., 2021. С. 167–172.

Фігурний Ю. Протидія російському імперському реваншизму. *Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя*. Автор-упоряд. відп.ред. Ю. Фігурний; орг. секр., упоряд. 1,4,5 розд. О. Сцібан. К., 2021. С. 222–223.

Фігурний Ю.С. Добровольчі військові формування України у відбитті російської агресії у 2014 р. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива*. Збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції 27 листопада 2020 р. Київ: НУОУ, 2020. С. 49–50.

Чирков О. Етнокультурні етапи Донецько-Надазовських теренів України в минулому та сучасні тенденції. *Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя*. Автор-упоряд. відп.ред. Ю. Фігурний; орг. секр., упоряд. 1,4,5 розд. О. Сцібан. К., 2021. С. 137–145.

Чирков О. Теоретичні основи районування України за реакцією суспільства в етнокультурній сфері на політику реваншу РФ. *The 6th International scientific and practical conference – Topical issues of modern science, society and education (December 26-28, 2021) SPC. Sci-conf.com.ua, Kharkiv, Ukraine. 2021. 1889 p. P. 1119–1125.*

Шакурова О. Чинники збереження української етнокультурної самобутності. *Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя*. Автор-упоряд. відп.ред. Ю. Фігурний; орг. секр., упоряд. 1,4,5 розд. О. Сцібан. К., 2021. С. 112–117.

Повідомлення та рецензії

Фігурний Ю., Безсмертна Н. Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!», присвячені 90-літтю з дня народження академіка П.П. Кононенка *Українознавство*. 2021. 2 (79). С. 210–222.

Фігурний Ю. Українознавче осмислення минулого й сьогодення (Рецензія на книгу Л. Залізняка «Моя археологія. Біографічні спогади та суб'єктивні враження про українську археологію». Київ: Темпора, 2020. 352 с.) *Українознавство*. 2021. 3(80). С. 226–231.

Фігурний Ю., Бондаренко А. Круглий стіл «400 років Хотинській битві: історичне та геополітичне значення. *Українознавство*. 2021. №4. С. 237–238.

Чирков О. Книга «Як Україна втрачала Донбас» – сучасна історія Донецького краю, побачена журналістами (Рецензія на книгу Д. Казанського та М. Воротинцевої «Як Україна втрачала Донбас». Київ: Чорна гора, 2020. 336 с. *Українознавство*. 2021. №3. С. 223–225.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Безсмертна Наталія Сергіївна – молодший науковий співробітник відділу української філології НДІУ.

Отрошко Любов Григорівна – науковий співробітник відділу української етнології НДІУ.

Семенова Оксана Володимирівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української етнології НДІУ.

Фігурний Юрій Степанович – кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ.

Чирков Олег Адольфович – науковий співробітник відділу української етнології НДІУ.

Науково-дослідний інститут українознавства

Наукове видання

**Етнокультурний розвиток українського суспільства в умовах політики
реваншу Російської Федерації (1991–2021).** / МОН України; НДІУ; Авт. кол.:
Фігурний Ю.С. (керівник проєкту, автор-упорядник, науковий редактор),
Безсмертна Н.С., Отрошко Л.Г., Семенова О.В., Чирков О.А. – К.: НДІУ, 2021. – 152 с.

Макет і верстка: Чирков О.А.

Видавець: НДІУ

Формат 60х90/16

Папір офісн. Друк оперативний. Гарнітура Таймс.

Ум.др.арк. 13,77

Наклад 100 прим.

Друк:

ФОП Дишлюк О.В.

09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Некрасова, б. 95.

Тел.: +38(097)657-24-80.